

שפתון לקל

ירחון לספרות ולתרבות ■ שנה ז', גל' 40-41, ניסן-אייר תשמ"ג, אפריל-מאי ■ 65 שקלים ■ ת"ד 16452, ת"א

שירה וסיפורת:

איל מגד; יאירה גנוסר;
ט. כרמי; אדוארדו גרוצקי;
אשר רייך; אנדד אלדן; מישל
חדאד; ששון סומך; יעקב
בוצין; ספי שפר; עודד פיינגרש;
נטע נאמן; שירה מורגן; יהודה
ניב; מירה מאיר; קציעה כץ;
רבקה אסא; טל רובינשטיין;
יהודה גור-אריה; נתן יונתן;
מוריס רוזנפלד.

מסות רשימות וטורים:

פייר וידאל נאקה; ישעיהו
אוסטרידן; חנה יעוז; דינה קטן
בן-ציון; אנטון שמאס; דן
צלקה; שלמה טנאי; מוחמד
עינאיים; יעל לוטן; משה בן-
שאול; בני ציפר; חיה אמיר;
אריאל כהן.

שיחת החודש:

עם גרשון שקד.

מדורים קבועים:

ביקורת ספרים; פנקס ארועים;
המלצת "עתון 77"; אמנות
פלסטית; מוסיקה קלאסית;
שירים מסדנת היזע; פנקס
התרבות הערבית; תיאטרון.
ציור – דני קרמן.

ספר טוב
„הולך“

טוב
עם
ספל
קפה
טוב

קפה עלית

שירה וסיפורת

יאירה גנוסר

הארץ. עמוד 13; שיר; עמ' 5

איל מגד

במדינה פלשתינית; שיר; עמ' 5

ט. כרמי

מחזור שירים; עמ' 9

אדוארדו גרוצקי

נאטי; ריח הפחד; סיפורים; מספרדית: יצחק שאולי; עמ' 10

אשר רייך

שירים; עמ' 12

אנדד אלדן

שירים; עמ' 13

מישל חדאד

שירים; עמ' 13

יעקב בוצ'ן

טרמפ; פרק מרומאן; עמ' 21

ספי שפר

שירים; עמ' 27

עודד פיינגרש

שיר; עמ' 29

שירה מורגן

שירים; עמ' 29

נטע נעמן

שירים; עמ' 29

יהודה ניב

שירים; עמ' 29

מירה מאיר

תרגיל בדקדוק; שיר; עמ' 37

קציעה כץ

מזוודות; סיפור; עמ' 43

רבקה אסא

המסיבה; סיפור; עמ' 44

טל רובינשטיין

הנהג; סיפור; עמ' 48

מסות ומאמרים

פייר וידאל נאקה

הרבזיוניזם של מטהרי גרמניה הנאצית; מצרפתית: ישעיהו אוסטרדין; עמ' 14

חנה יעוז

שירי מחאה בשירת השואה; עמ' 24

דינה קטן בן-ציון

על הנאציזם והפיתרון הסופי בספרות היוגוסלבית; עמ' 30

אנטון שמאס

אבן שחורה על קבר הרצל; עמ' 34

דן צלקה

צייר טוב; עמ' 47

פייר וידאל נאקה

הרבזיוניזם של מטהרי

גרמניה הנאצית

14

חנה יעוז

שירי מחאה בשירת השואה

24

דינה קטן בן-ציון

על הנאציזם והפיתרון הסופי

בספרות היוגוסלבית

30

אנטון שמאס

אבן שחורה על קבר הרצל

34

שיחת החודש

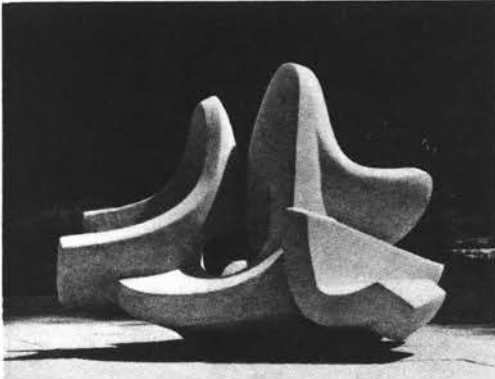
עם גרשון שקד

36

הפסל כחלוץ אלמוני

משה ציפר בן 80

22

תמונת השער: יוסל ברנגר

שיחת החודש

עם גרשון שקד

אדם מבקר מאיר יצירה; שולמית גינולד-גלבוץ; עמ' 36

מדורים קבועים

טור "עתון 77"

עמ' 5

המלצת "עתון 77"

עמ' 5

ציור

דני קרמן; עמ' 5

פנקס ארועים

עמ' 7

אמנות פלסטית (בחסות מפעלי פולגת)

הפסל כחלוץ אלמוני - משה ציפר בן 80; שלמה טנאי; עמ' 22

תיאטרון

קבוצה - לקום ולעשות; טל רובינשטיין; עמ' 39

שירים מסדנת היזע

מוריס רוזנפלד; שירים; יהודה גור-אריה; נתן יונתן; עמ' 52

מוסיקה קלאסית

הרסיטל הפומבי בסכנה; אריאל כהן; עמ' 57

פנקס התרבות הערבית

מוחמד עינאיים; עמ' 59

טורים אישיים

יעל לוטן

תמיד אשה; עמ' 33

משה בן-שאול

המלים נופלות מהר; עמ' 33

בני ציפר

דם וקטשופ; עמ' 41

חיה אמיר

מג'רדוד; עמ' 41

ביקורת ספרים

יערה בן-דוד; יעקב זילבר; נילי כרמל (פלומין);

ורדה רזיאל (ויזלטיר); אמנון ז'קונט; עמלה

עינת; משה שלגי; עמ' 60

מוסף מיוחד

מפתח שירי פוגל בעריכת אהרן קומס (חלק ג'); עמ' 70

חתום על "עתון 77" לשנת 1983

לכי ת"ד 16452, ת"א

הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77" לשנת 1983

שם ומשפחה _____

כתובת _____

טל. _____

מצורף בזה ציק על סך 620 שקלים כולל משלוח

המשוך על בנק _____

חתימה _____ תאריך _____

החותם עד 31.6.83 מבטיח לעצמו

מנוי שנתי במחיר הנקוב כולל משלוח.

ITON 77

Literary Monthly

Editor: Jacob Besser

Editorial Members: Shimon Ballas, Sasson Somekh

Assistant Editor: Amela Einat

عتون 77

مجلة أدبية شهرية

الحریر: یعقوب بيسر

اعضاء التحرير: شمعون بلاص ساسون سومخ

الحریر المساعد: عاملا عينات

המערכת והמנהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל' 03-456765.

המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות;

המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה

כתבי יד אם לא צורפה אליהם מעטפה מבוילת.

סודר והודפס בדפוס "בארי", קיבוץ בארי.

הפצה - "אטלס" בע"מ.

עתון 77

ירחון לספרות ולתרבות

שנה ז', מס' 40-41, ניסך-אייר תשמ"ג, אפריל-מאי 1983.

מחיר 65 שקלים.

העורך: יעקב בסר.

חברי המערכת: שמעון בלס, ששון סומך.

עוזר עורך: עמלה עינת.

מועצת מערכת: יצחק אורבך אורפו, ארז ביטון,

גילה בלס, מיכל גוברין, יוסי הדר, א.ב. יהושע, דן

פניס, חיים פסח, יורם קניוק, עוזר רבין, משה

רוזנטליס, ש. גיורא שוהם, אנטון שמאס.

עיצוב גרפי: יגאל זורע.

המו"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות

והתרבות בישראל - אגודה עותומנית.

הפקה: בעזרת מפעלי תרבות וחינוך.

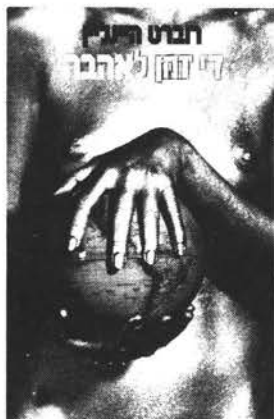
בסיוע: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ולאמנות.

הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך.

ספרים חדשים בספריית "כתר"

בית הוצאה כתר ירושלים מציע מבחר מגוון של מיטב הספרים – ספרות יפה במקור ובתרגום, ספרי עיון, ביוגרפיות, מדע בדיוני, יהדות וארץ ישראל.

חילופי מקומות מאת ד. לודג'י

רומן אנגלי חדש שהוא כהגדרת העיתון הלונדוני דיילי מייל – הרומן המשעשע ביותר שנכתב השנה. שתי אוניברסיטאות, בריטית ואנגלית מחליפות ביניהן מרצים – שני פרופסורים לספרות אנגלית. שני אלה מוצאים עצמם עד מהרה, מעורבים במערבולת מסובכת שסוחפת את הכל – סטודנטים, מרצים ונשות הפרופסורים הנכבדים. בתוך כך חושף המחבר דיויד לודג'י את חיי האוניברסיטאות על עולמם המיוחד מאד של החיים במגדל השן.

אבלה – תעלומה ארכיאולוגית מאת: ח. ברמנט ר-מ. וייצמן

ספר מרתק על הגילוי הארכיאולוגי שהסעיר את עולם המדע – גילוייה של אבלה, עיר ממלכה קדומה בת חמשת אלפי שנה בצפון סוריה. המחברים – עיתונאי וארכיאולוג – מתארים את פענוח הארכיון המלכותי העצום של אבלה ואת הממצאים המרעישים שתרמו תרומה מרכזית להבנת המזרח הקדום. לסיפור החפירה והתגליות היבט פוליטי עכשווי והספר עודכן במיוחד עבור המהדורה העברית.

שלהי התקופה העות'מאנית

כרך חדש בסידרת ההיסטוריה של ארץ ישראל. זהו הכרך השמיני באנציקלופדיה בת עשרת הכרכים, המביאה סקירה שלמה, מקיפה ועדכנית ביותר על תולדות הארץ למן התקופה הפרה-היסטורית ועד סוף מלחמת העצמאות. הכרך החדש עוסק בהתמקדות המאבק בין המעצמות של אז בארץ ישראל, נסיונות הריפורמה העות'מאניים, השפעתה של הנוכחות המערבית, גידולו של היישוב היהודי בארץ והתמורות באופיו.

די זמן לאהבה מאת ר. היינליין

ספר חדש בסידרת ספרי המדע הבדיוני של כתר. היינליין מן המהוללים שבסופרי ז'אנר זה, שלספריו מסר חברתי בולט ורעיונות מעוררי מחלוקת – מביא הפעם את סיפור זיכרונותיו של לאזארוס לונג – האיש הזקן ביותר עלי אדמות. השנה היא 4272 ולאזארוס, שגילו למעלה מ-2400 שנה, מגולל את דברי ימי הרפתקאותיו, שהינם בעצם סיפור קורות האנושות מאז פרצה אל החלל. בתוך כך עולה קריאת תיגר על מוסכמות החברה ומוסרה.

עד כה ראו אור בסידרה:

- כרך התקופות הקדומות
- כרך התקופה ההלניסטית ומדינת החשמונאים
- כרך שלטון המוסלמים והצלבנים
- כרך שלטון הממלוכים והעות'מאנים
- כרך המנדאט והבית הלאומי

ספרים חדשים שיופיעו בחודשים הקרובים:

- עונת המלכים – מאת אמנון נבות
- הטיית לב – מאת גיין אוסטן
- קורוקו – מאת נטסומה סוסקי

כתר בית היוצר לספר הטוב

יאירה גנוסר

הארץ. עמוד 13.

הוא בא עם השמועות, הוא לא היה באש

וכאשר משכו החוצה את גופתה נקרעו שרידי הראש מצנא-רה ונשארו גדם הגוף בלבד. הנערה לבשה חלצה כהירה ומכנסי ג'ינס המראה רודף את האמריקני הצעיר עד היום

אין לה פנים, אין לו אחיזה

בשבוע שעבר ספר על כך ללבנוני משפיל אחד. והוא שאל את הלבנוני מה, לדעתו, היה טעם מותה של הנערה

המשפיל הלבנוני, מספר האמריקני ני הצעיר, סקר אותי בעינים חצי עצומות. תני פניו החדים התמוטטו פתאום והוא אמר: רק אתה צער צעיר לי תמיד אבסורד, לי תמיד המות לשוא.

(פתכה שלישית)

איל מגד

במדינה הפלשתינית

שעה ארקה בנוף פסגות צחור מנמר עזים וירק זית זוג מארס מטיל מעדנות במעלה הכביש בפאת שדה ילד בעקבות אביו מושף הזרע. חבורת זאטוטים שלובי זרוע בצד הדרך יד אחד מהם מנחת ברוף על כתף רעהו אשה נושאת על ראשה טס נצרים כסומברו בחורים עם ספרים בידיהם פוסעים הלוך נשוב בשדרת הזיתים שני ילדים כוכבים על חמור שקועים בקריאה עדר העזים מונס מרקס לרקס קצל ענן העובר על הר הזוג המארס חזר החמור נעלם ורק ראשי הרוכבים מכבצצים מאתה גיא הזרע הופך את הרגבים במחרשה מאחוריו עדת ילדים ואשה האויר מוצף נוחח פולח של עשן כפר. במערת הנטיפים נתן אמר לפני שבוע: לא רק העינים שלי רואות גם הלב רואה.

מתוך "שלוש שנים" - קובץ שירים חדש של איל מגד.

המלצת עתוך 77

חיים נחמן ביאליק: שירים; תר"ן-תרנ"ח; מהדורה מדעית בלוויית מבואות וחילופי נוסח; ערך והוסיף מבוא: דן מירון; מכון כץ; אוני ת"א; דביר. ברטולד ברכט: רומן בגרוש; מגרמנית: צבי ארד; זמורה ביתן; 1983. לבנון, המלחמה האחרת; עורך: רוביק רוזנטל; סדרת זמן הווה; ספרית פועלים; 1983. קורט וונגוט: ציפור-כלא; מאנגלית: דוד נגב; זמורה ביתן; 1983. קורט וונגוט: ארוחת בוקר של אלופים; מאנגלית: דורית בראון; זמורה ביתן; 1983.

Dan Bahat: Carta's historical atlas of Jerusalem; Carta, Jerusalem; 1983.

בן ציון כ"ץ: על עתונים ואנשים; ת"א 1983.

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י המרכז לתרבות ולחינוך

המרכז לתרבות ולחינוך יוזם ומפתח פעילות ענפה ומסועפת המיועדת לטיפוח התרבות, החינוך וההשכלה, האמנות ופעולות ההסברה בקרב חברי ההסתדרות.

הפעילות להרחבת השכלתם של הפעילים ולהעמקתם מתרכזת בשורת בתי ספר מיוחדים:

■ "אהלו" כנרת ד"נ עמק הירדן.

■ בית הספר לפעילים ההסתדרות ע"ש ז. ארן רח' נהרדעא 5, ת"א.

■ בית ספר לפעילים קרית שפרינצק, חיפה.

■ בית "שדות ולב" רח' העצמאות 7, באר-שבע.

■ בית הפועל החקלאי בית-דגן.

■ בית מועצת הפועלים, רח' שטראוס, ירושלים.

תשומת לב מיוחדת מוקדשת להרחבת ההשכלה הכללית והאמנותית של חברי ההסתדרות. במסגרת זו מאורגנים חוגי לימוד, מכוני השכלה, חוגים, כנסים ללומדי תנ"ך, קורסים להנחלת הלשון, מקהלות, תזמורות, חוגים לריקודי עם וחוגים לטיולים ולידיעת הארץ.

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י "מפעלי תרבות וחינוך בע"מ"

מפעלי תרבות וחינוך הנה חברה בע"מ, הפועלת ליד המרכז לתרבות ולחינוך בועד-הפועל של ההסתדרות ומהווה זרוע ביצוע ושרות בתחומים שונים. פעולות החברה נושאות אופי ציבורי ונמדדות על פי ערכי החינוך-חברתי.
"מפעלי תרבות וחינוך בע"מ" מהווה חברת-אם לחברות-בת ומחלקות שכל אחת מהן עוסקת בתחום מוגדר וכולן יחד פועלות בשטח התרבות והחינוך.

■ מישל"ב – מכון ישראלי להשכלה.

■ מחלקת הקולנוע בע"מ.

■ הפקות אירועים ולשכת אמנים.

■ הפקת סרטים, ספרית קסטות, וידאו ועריכה.

■ מחלקת הוצאה לאור.

■ אולפנה למוסיקה.

■ מפעלי נופש, עיון וטיול.

■ ספריה למוסיקה ע"ש נסימוב.

■ תכניות אור-קוליות.

לקבלת שירות ומידע בכל התחומים הנ"ל נא לפנות:

מפעלי תרבות וחינוך בע"מ
רח' ויצמן 53, תל-אביב
טלפונים: 03-2191813, 03-256723

ב'21 במארס התקיים בבית הסופר בתל-אביב, יום עיון בנושא דרכי הוראה של ספרות השואה. ד"ר חנה יעזוב התמקדה בהרצאתה בספרות דור-המדינה, בעיקר בדרכי העיצוב של האימה בפרוזה ובשירה. המפתח המתודי בהצגת סיפורת השואה התייחס למתח שבין דרכי עיצוב ריאליסטיות לבין גישות מטאראליסטיות (הובאו דוגמאות מיצירותיהם של - נעמי פרנקל, א. אורלב, ש. גולן, ק. צטניק, י. קניוק, וא. אפלפלד). בדיון על שירת השואה, הושם הדגש על השוני בתפיסת הנושא ודרכי עיצוב ע"י שלושה דורות של משוררי השואה - תוך תשומת-לב לדרכי השלכה, העברה והדחקה.

ב'24 במארס התקיים בבית-הסופר בתל-אביב עם הופעת הספרים - "שמואל יוסף עגנון - מבחר מאמרים על יצירותיו" ו"משוררי בשורה" - מסות על משוררים עבריים. בערב השתתפו, המנחה: הלל ברזל וכן יהודה פרידלנדר, הלל וייס ויוסף אורן. יהודה פרידלנדר תאר את כתיבתו של הלל ברזל, כעשוי נדבכים ונדבכים המשלימים זה את זה. תשומת ליב של ברזל מופנית לפואטיקה של המשורר בבחינת מודעות עצמית, לזיקת התשתית, וכן לחוקיות שאותה מגלה המבק. הלל ברזל חותר להצגה שושלתית של השירה העברית, עוסק בקלאסיקונים ובמשוררים בני זמננו.

הלל ברזל, עסק בהשפעת קורצווייל עליו - "קורצווייל חזיק אצלי את הלכרה בחשיבות הקשר שבין הספרות העברית החדשה לספרות העולם. כמוהו אני רואה קשר אמין בין צורה לתוכן ביצירה הבודדת וכן את הצורך להאזין לקולה הפנימי של היצירה, לתור אחר חוקיותה הפנימית. לא קיבלתי את הנחתו של קורצווייל כי ביאליק הוא בעל חזות עיקרית אחת של מוות וחורבן וכי הדבר נובע מתחושתו כי הוא "שליח ללא שולח", או במקרהו של טשרניחובסקי כי סולם הערכים של בעל "על-הדם", הוא כי יופי קודם לכל. כמו כן אני רואה בצורה אחרת את בעיית הזיקה למורשה היהודית". את הדיון הינחה שמאי גולן.

ב'23 במארס התקיימה ב"מוזיאון ישראל" מסיבה בה השתתפו סופרים ומוסיקאים, לכבוד צאתו לאור של כתב-העת "אפיריון". פתח את הערב עורך כתב-העת ארו ביטון, אשר הגדיר את מגמתו ואופיו המיוחדים של עתון ספרותי זה, בדיון על ספרות יס-תיכונת הצטרפו אליו ישראל אלירז אביבה דורון וסמי מיכאל אלירז קרא אף שיר, ודורון מתרגומיה מספרדית. בפתחת הערב קרא פרץ בנאי משיריו. שלמה בר ומיגל הרשטיין מלהקת "הברירה הטבעית" שרו ואף ליוו בנגינה את קריאת השירים של ארו ביטון. הקהל התווכח עם המשתתפים בדיון. את הערב הינחתה וערכה לילי רתוק.

במחצית חודש מארס התקיימו בהיכל התרבות בתל-אביב הופעות של "מומונשאץ" - להקת פנטומימאים משווייץ - לידה בינודי, פטר גרבר ואליאנדרו מוראן. עיקר כוחה של הלהקה ברעיונותיה. במהלך הערב הופיעו שלושת הפנטומימאים כישויות נטולות פנים אנושיים. את צלם האנוש שלהם הם מחליפים בצלמם של זחלים, עופות ועוד שאר מיני חיות. כל תחליפי האדם האלה, מוצגים באופן היוצר אצל הקהל תחושה של חזיון רב-מימדי. הצגת "הגילגול" המרתקת הזו, מעשירה עצמה בגילויים של התנהגויות אנושיות, יומיומיות, הזוכות בה לרעיון קומי ואפילו אירוני (אהבתם של דמויות נירות הטואלט, דו-קרב הבעות הפנים, ועוד). ביניוירק טיימס" נכתב, כי המומנשאץ נועד "לילדים המעמידים פני מבוגרים ולמבוגרים המסוגלים עדיין לדמות שהם ילדים" - אכן, להקת הפנטומימיה במימד חדש, שזהו ביקורה השני בארץ, גרפה גם בפעם זו קהל רב, וצחוקים רבים.

בתחילת חודש מארס התקיים בהיכל התרבות בתל-אביב מופע נוסף במימד חדש - "גיו מעולם אחרי". בחלק הראשון הופיעה להקת "סולידריות" שארבעת חבריה גולים מפולין. ביחיה עם אורי אלוני סיפר לשק, מנהיג הלהקה: "שלושנות פולין שינו את גישתם לגיו לאחר שטענו בפניהם כי התנגדות לחשיפת הזאת, נוגדת למעשה, את רעיון הקומוניזם. אמרנו למשרד החינוך: הגיו הוא מוסיקה של עובדים, מוסקת-מחאה נגד המנצלים הקפיטליסטים. הנימוק הזה שיכנע אותם לבסוף, והגיו אינו עוד מוקצה בפולין".

בחלקו השני של הערב, הופיע אגברטו גיסמונטי, או כפי שקוראים לו בברזיל מכורתו - אוברטו... משך שנים רבות פיתח גיסמונטי קריירה של פסנתרן קלאסי, ורק מאוחר יותר עבר לנגינה בגיטרה והחל לנגן ג'ז. בהופעתו הראשונה בישראל עבר המוסיקאי הברזילאי בעל השם העולמי, מן הקלידים למיתרי הגיטרה שהמציא לעצמו - גיטרה בעלת שמונה מיתרים (במקום ששה) שני המיתרים הנמוכים "הושאלו" מגיטרה בס. התנועה הערה שרחשה באולם במהלך הופעתו של גיסמונטי, תנועה לכיוון דלתות היציאה, כשמאיך יצאו הנותרים מגידרם מתוך התלהבות, מוכיחה אולי כי גם במוסיקת הג'ז שהיא אילתורית ביסוד, ישנה כבר קלאסיקה מסוימת הנוגעת בקהל רחב, ואילו מוסיקה חדשנית ייחודית כשל גיסמונטי, נוגעת היטב רק במעטים...

ב'17 במארס התקיים ב"מרתף הספרות" של בית לסי, דיון על "ישעים בספרות". השתתפו בו נעמי פרנקל, שולמית אפפל, חיה אמיר ויעל לוטן. מי שהינחה את הדיון - אורי סלע, לא היה אקטיבי דיו כדי לעורר ויכוח של ממש בקרב המשתתפות ואולי בקרב הקהל הרב המורכב ברובו מנשים.

הפרובוקטיביות שבהגדרת הנושא, נטמעה בדבריהן "הלא חדשניים" במיוחד של ארבע הנשים הכותבות. חיה אמיר שאלה בפתירת דבריה, מה היה מתרחש אילו ארגון ערב על ספרות גברים? שולמית אפפל הירבתה לקרוא משיריה. נעמי פרנקל סיפרה, שלא אחת הואשמה בכתיבה גברית. עוד טענה שבעיית האדם היוצר במשפחה, מתעוררת גם אם היוצר הוא הגבר... יעל לוטן טענה שהמנטאליות הנשית שונה מהמנטאליות הגברית, כאשר סיבת ההבדל נעוצה בראש ובראשונה בחינוך השונה שניתן לבנים ולבנות. נוכחות נשים בספרות קיימת באופן קבוע ומשמעותי, אמרה, זאת בניגוד לנוכחותן המטה יחסית בתחומי הפיסול והציור. את שיחת הנשים, הקדים בנגינה בגיטרה קלאסית אלון שמש, תלמיד י"ב בבית הספר התיכון "יתלמה ילין".

במחצית חודש מארס נפתחה בספרית "בית אריאלה" בתל-אביב, תערוכת צילומים תחת הכותרת - "ארבעים שנה למרד גיטו וארשה". במבוא לאולם התצוגה נכתב - "עמידת הגבורה של גיטו וארשה ומסע ההשמדה נגד הלוחמים והאזלוסיה היהודית כולה, הונצחו בצילום על-ידי הגרמנים עצמם. הצילומים - 54 במספר צולמו על-ידי ירגון שטרופ, מי שהיה מפקד הכוחות הגרמניים שמונו לחיסול הגיטו. בתערוכה נכללים לבד מהצילומים המתעדים את שלבי החיסול של המורדים, ספרי ניצולים שנושאים החיים בגיטאות ובמחנות ההשמדה; וכן מוצגים אסדה נאצית, סרט-זרוע מצוייר צלב-קרס, חריט סיגריות שניתן למפקד משטרה בגיטו וארשה, לצד ספרי תורה מחוללים. פינה אחת יוחדה לדמותו של מרדכי אנילביץ', מנהיג המורדים, אשר לצד צילום גלעד שהוקם על הבונקר המרכזי של הארגון הלוחם ברחוב מילא 18 (בונקר בתוכו נהרגו כמאה לוחמים ועימם אנילביץ), מובא ציטוט מדבריו - "נפל דבר שהוא למעלה מחלומותינו הנועזים ביותר. הגרמנים ברחו פעמיים מהגיטו... חלום חיי קם והיה זכיתי לראות הגנה יהודית בגיטו בכל גדולתה ותפארתה." (מתוך מכתבו של אנילביץ אל יצחק צוקרמן).

תמונות מתוך ערב "עתון 77" שנערך בבית ליסין ב-7.4.83 לרגל הפיכתו של העתון מדו-ירחון לירחון.

למעלה מימין: לשמאל: שלמה אבינן; עוזר רבין; יאירה גונסר למטה מימין: לשמאל: יצחק לאור; יוסי הדר; אילן היבש

הסופרים ובפרסים שאפילו שמלה לא ניתן לקנות בהם - לדברי אחת המשוררות. על הזיקה האמיצה בין מצבה של האומה ומצב ספרותה, עמדו יתר המבכרים: סגן ראש הממשלה דוד לוי, יו"ר ההנהלה הציבורית לתרבות ואמנות אבנר שלו, ראש עיריית תל-אביב שלמה להט, מזכ"ל ההסתדרות ירוחם משל, יו"ר ועד יידי אגודת הסופרים משה קול ונציג התאחדות הסופרים מרדכי צאנץ. במרכז טקס הפתיחה החגיגי עמדה הרצאתו המרתקת של המשורר אבא קובנר בנושא "הסופר במבוכת הימים", שהייתה בחינת "אני מאשים" חריף ונוקב. בראשית דבריו הכריז אבא קובנר כי מעמדה של הספרות בחברתנו, דומה למעמד הפרוזה - "רבים זקוקים לה ואף אחד לא מכבדה". בהמשך הרצאתו התרכז בתיאורה של הרוח הרעה המהלכת בארץ ובאירוניה בולטת הירבה להדגיש את האבסורד הקיומי אליו נקלענו בימים אלה - עד של ניצולים החולף ברחובות מדינתו כדי לשוב ולראות על קירותיה מבית אותן סיסמאות מאיימות מהן נמלט אל מדינה זו - אשכנאזים... על אנשי הרוח והפוליטיקאים למנוע את השואה המחוללת שבין קירות פנימיים אלה - הכריז. בחלקו השני והאחרון של טקס זה, נערכה חנוכת שטיח-קיר ססגוני שעוצב במיוחד עבור אולם הכנסים של בית-הסופר על-ידי נפתלי בזס.

ביום השני של הועדה התקיים רב-שיח בנושא: "המאבק על דמות המדינה". השתתפו בו סמי מיכאל, אליעזר שביד ונתן שחם. סמי מיכאל התמקד בנושא הפער העדתי המבטן את עם ישראל לשניים. "אנו שהיינו חלוץ העולם הנאור, אין לנו מה להציע לוי". יוצר המתחפר בתוך עדתו - גרס - הופך ליוצר חצרני, ומזיק בראש ובראשונה לעדתו שלו. עוד אמר: "אני מקנא בפלסטינים, הם הולכים לקראת העתיד ואנו נוברים בעבר". אליעזר שביד טען, כי כיום לא צריך להטיף לסופרים שיהיו מעורבים, כיוון "שהם מעורבים עד למעלה מראשם". תפקידו של הסופר, טען, הוא "לסלק את הסטריאוטיפים המונעים ביקורת". הסטריאוטיפים גורמים לשנאת חנים ולקיטוב. אם סופרים משתפים פעולה עם יוצרי סטריאוטיפים, הם גורמים להרס הרקע התרבותי

והחברתי בתוכו מבקשים ליצור. נתן שחם דחה בעקיפין את טענתו של שביד, ואמר, כי על הסופר לעשות להגנת המדינה הדמוקרטית בכל דרך שימצא לנכון. בחברה של מינו, אמר, אין אנשי הרוח צריכים לפחד מהמפלגה... לוועד המרכזי של האגודה נבחרו: יוסף אורן, שמעון בלס, משה בר-שאלו, יעקב בסר, הלל ברזל, ק. א. ברתיני, שמאי גולן, אברהם הוס, נתן יונתן, עמליה כהנא-כרמון, אריה ליפשיץ, סמי מיכאל, שלמה ניצן, זיסית סתוי, עדי צמח, אשר רייך.

ב'9 באפריל בקרה קבוצת סופרים באוניברסיטת ביר-זית.

השתתפו: שמעון בלס, יעקב בסר, יאירה גונסר, א. דורית, מאיר ויזלטיר, אהרון מגד, גבריאל מוקד, רוני סומק, עמליה עינת וחיים פסח. הסופרים נפגשו עם דובר האוניברסיטה - אגאזריאן, עם דוקטור חוסיין בר גוטי ועם דוקטור ריטה גיאקמן. במהלך השיחה נשאלו הנציגים הערביים שאלות רבות בענין מאבקו של העם הפלסטינאי. לדעת המארחים הפלסטינאים הם היהודים של העולם הערבי, שאינו רואה בהם באמת חטיבה לאומית בעלת זהות ייחודית, אלא משתמש בהם כקלף למיקוח. על השאלה אם ישנה תרבות משותפת לפלסטינאים, השיבו כי מה שמלכדם בינתיים הוא בעיקר דחף ההתנגדות לאגרסיה שהצטרבה נגדם בעולם כולו.

"מה נוכל אנו, לעשות לשיפור היחסים בין שני העמים?" - שאלו האורחים. המארחים הביעו ציפייה שאנשי-הרוח היהודיים ירימו את קולם בתוך מדינת-ישראל, נגד המורא הכללי והעונש הקיבוצי המוטל ע"י השלטונות גם על התושבים החפים מכל פשע המתגוררים מעבר לקו הירוק. בארוחת צהריים שהוגשה בקמפוס האוניברסיטאי נפגשה קבוצת האורחים עם שלושה סופרים ערביים - אסעד אל אסעד, חליל תומא, גיאמיל סאלחות. בפגישה זו דובר בעיקר על הוצאת אנתולוגיות משותפות בשתי השפות. ■

ענת לויט

פור מזון ומוצרי צריכה
הקבוצה התעשיתית המובילה
בשירות הטובד ומשפחתו

שמן.
 עץ הזית.
 בלובנד-תלמה
 שפע-ערד • מטע.
 טחנת קמח באר שבע.
 הלן קרטיס • חיות אשדוד.

נון • יונה.
 פרי הגליל
 יכו-מור.
 המגפר.
 נעלי
 ירושלים.
 מיכלי
 כרמל.
 טריוול.

מוצרי-ניר בע"מ.
 הלס.

יצרני מאון מוצרים בתחומי המזון, ההנעלה, הקוסמטיקה, הדטרגנטים והנייל

באיזה ללד?

ר' יוסי הגלילי היה מהלך בדרך.
מצאה לברוריה, אמר לה:
"באיזה דרך גלך לעיר לד?
אמרה לו:
"גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים:
'אל תרבה שיחה עם האשה'
היה לה לומר:
'באיזה ללד' "

דמוי

כמו אור המבליח
בתוף גלי הלילה.
אתה יודע שזו סירת דיג.
בתוף הסירה —
דיגים קשיי-יום.
בתוף הים —
דיגים קלי-לילה.
הרשת פרושה.
מותו של זה
הוא חניו של זה
בדיוק כך.

אינטרוורט

אני הופך כך, והופך.
כלך בי.

מולד

פחות מך, קשה לתאר.
משום מה אני נזכר
בשפתך, ישנות.
פחות מך, אי-אפשר לתאר.

תמונת מצב

עכשו את עוצמת את עיניך
נאני פוקח את עיני.
קשה היה באור המלא.

ממרחקים

את המלים שאף כותבת בהשקה
אני קורא לאור היום.
אני מדליק נר
וחושב על נשמתך.

דו-שיח

המסכה שעל פני
קרמה עור וגידים.
צר לי.
עיניך, בעיני הראשונות,
מולטות עלטה.
אני יודעת שאתה נחנק.
צר לי.

הסבר

למה אינני בא לקראתך?
כי האשם כלו בי,
כך אמרת,
הקולר תלוי בצנארי.
לכן אני כל כך כבד-תנועה.

לאחר מעשה

פעם חשבת:
אם את כועסת, למה לי חיים?
עכשו אני יודע שחרונך
הוא נשמת-אפי.

התפכחות

אנטאוס שקמתי!
האמנתי שישועתי בה:
אם רק אגע בה —
עכשו אני נלחם
בכח-המשיכה.

משה ציפר;
ראה מדור האמנות
עמוד 20

לולינית

היא השאירה לי למוכרת
שלשה לפידים כבויים.
אכל אני עדין רוזה אותה
כורעת, מקמרת כקשת,
בולעת את האש.
הלפידים נותנים
ריח רע ונשחור.

באהל החמצן

נדאי — מכוניות נוסעות בחוץ,
השכן משקה את גנתו,
מטוסים ממריאים, נוחתים;
אכל כרגע זה
שאני חי מפיד
אין לי זולת נשימתך.

בזמן שאני

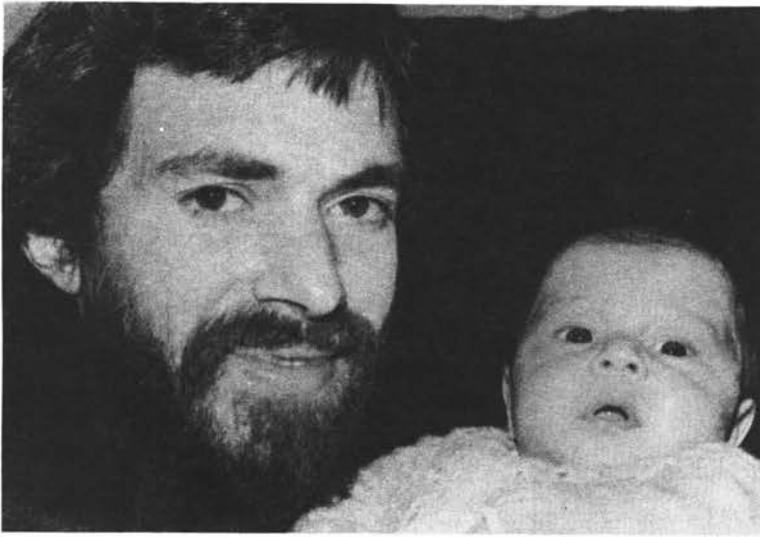
לתמרה
בזמן שאני יושב כאן וחושב,
התוטים מאדימים.

ירושלים ישנה,
רק המונים ערים.

בבקר אפתח לפתע את דלת המטבח —
מטח של צפרים!

שני סיפורים

אדוארדו גרוצקי
מספרדית: יצחק שאולי

אדוארדו גרוצקי נולד ב-1956 בארגנטינה. נאסר בגיל 18 באשמת פעילות בארגון שמאלני השייך לתנועה הפרוניסטית. ישב שבע שנים בכלא כאסיר פוליטי. שוחרר מהכלא ב-1981, בשנה זו עלה ארצה. כתב סיפורים ושירים רבים בכלא, אך רוב יצירותיו נלקחו ממנו ע"י המשטרה הפוליטית. שני הסיפורים המובאים כאן נכתבו מחדש בישראל. פירסם שירים בכתב-העת של הארגון למען זכויות האדם בארגנטינה.

נאטי

ה

יא עמדה ליד שולחן המטבח, מצפה. היא חבשה סרט לבן על שיערה השחור ובפניה בלטו העיניים, אף הן שחורות ומבריקות. עטורות בריסים ארוכים מאד. בַּנְדֵּטִי המשיך להרהר במה שיעשה, עד שלבסוף נאנח קלות ואמר:

"בסדר, תביאי, אבל שיהיה מר."

פני הילדה אורו ובהנפת יד חיננית לאות פרידה התרחקה לכיוון המטבח. בַּנְדֵּטִי הניע בראשו לשלילה והמשיך לקרוא ב"ד'ארטניאן".

חלפו דקות מעטות, ומן המטבח נשמעה שריקת המים שהחלו לרתוח. הילדה נייערה בשתי ידיה את ספל המֵאֵטָה, כדי שהעשבים העבים של התה יתמקמו בתחתית, מיד לאחר מכן קרבה עם המאטה והקומקום, והניחה אותם על השולחן. היא אמרה לַבְנְדֵּטִי:

"תן לי את העתון."

"בשביל מה?"

הוא התבונן בה בהשתהות.

"כדי שאשים את הקומקום עליו, עד שאביא צלחת מן המטבח. אתה רוצה שאני אשורף לך את השולחן?"

בַּנְדֵּטִי נהם משהו, מבלבל לרגע ונתן לה את העתון; לאחר מכן הביאה צלחת, הניחה עליה את הקומקום והחזירה לו את העתון בעוד הוא בוחן אותה ביסודיות.

"איזה ילדה מזורה היא נאטי זאת," חשב בַּנְדֵּטִי. במקום לשחק עם ילדות אחרות בשעה כזאת, היא מעדיפה לבוא לארח לי חברה, מעניין מדוע היא אוהבת את זה כל כך? אני לא יודע מה היא מתארת לעצמה, באמת... והרצון הזה שיש לה תמיד לעשות סדר בכל, או כמו עכשיו, שהיא מגישה לי את המאטה... והיא כל-כך יפה... נאטי היתה אז בת-תשע, והתגוררה בבית השָׁכֵן.

בבוקר נהגה ללכת לבית-הספר השכונתי, ואחרי הצהריים, כמעט מדי יום ביומו שהתה שלוש או ארבע שעות בביתו של בַּנְדֵּטִי, שעבד עכשיו במחלקת המרפדיה במפעלי פורד. אשתו של בַּנְדֵּטִי, נורמה, היתה מורה ולימדה בבית ספר בסביבה, אך במשמרת שניה; משום כך הוא בילה לבדו את השעות האלה בביתו, עד אשר נאטי החלה להתלוות אליו. בפעמים הראשונות שנאטי באה,

עדיין היתה נורמה בבית, אך כעבור זמן קצר — התרגלה לבוא כשנורמה עבדה. בַּנְדֵּטִי הרגיש ששוב אין הוא בודד והיה מאושר שנתלוותה אליו בשעות אחר-הצהריים. יחד עם זאת לא הצליח להסביר לעצמו מדוע נהנתה גם הילדה מחברתו. הוא היה גבר לגמרי לא משעשע, היה מגיע עייף מן העבודה, וכל חפצו היה לא לשמוע שוב במשך שעות אחדות את הרעש המטריף של המכונות, ולא נראה כמי שעשוי לעניין במיוחד ילדה בת תשע.

בתחילה היתה נאטי יושבת ומעלעלת בעתון כלשהו או מתבוננת בו. אך מזה ימים אחדים ביקשה אותו שירשה לה להגיש לו מאֵטָה. הוא היה שותה מאטה מר כל יום לפנות ערב, אך הרעיון הזה לא נשא חן בעיניו. היה במצב זה משהו מן ההשתעבדות — משום שהיא עצמה לא שתתה מאטה — והוא הרגיש לא בנוח. אבל נאטי הפצירה בו כל כך, והאופן שהיא ביקשה היה מתוק כל כך, עד

שלבסוף נעתר, לשמחת הילדה.

כך החלה תקופה חדשה בביקוריה של נאטי. כשהגיעה והתחילה להגיש מאטה — מבלי שתשתה בעצמה — נראתה מאושרת ושלווה מאד. אך לאחר מכן השתוקקה נאטי לדבר אחר: היא מצאה על כיסא במטבח עֵרַמַת בגדים מוכנים לגיהוץ, ודרשה "בבקשה" מַבְנְדֵּטִי "שיניח לה לגהץ את הכותנות שהיא יודעת לעשות את המלאכה הזאת." לא רק כותנות היו בערמת הבגדים, אך היא התעקשה על הכותנות, להפתעתו של בַּנְדֵּטִי. היא הצהירה ברצינות שהיא רוצה להראות לו "איך למדה לגהץ כותנות גברים", ולאחר ויכוח ממושך ולחצה הבלתי פוסק ניתנה בסופו של דבר הרשות. היא פנתה בריצה אל המטבח וחזרה ממנו עמוסה בגדים וקרש גיהוץ, היא הניחה הכל על השולחן, וחזרה מיד עם מגהץ ומזלף — לאט, אך בצורה מדויקת, בחן רב, גהצה שלוש כותנות, מול מבטו של בַּנְדֵּטִי שהיו בו גאווה ואשמה גם יחד.

גם דבר זה הפך למנהג, לפולחן קטן אשר שינה את שיגרת ביקוריה של נאטי.

כשנאטי חלתה בשפעת ולמשך ימים אחדים לא ביקרה בביתו, חש בַּנְדֵּטִי בדידות קשה מנשוא, בחדות כזאת, עד שהוא עצמו הופתע, והרגיש במעומעם פחד קל. הוא לא ידע בבהירות את הסיבה, אך היה לו קשה לדבר על נאטי עם אֶשְׁתוּ, כאילו שלא במודע נשא באשמה. כשהילדה קמה ממחלתה הקלה התחילה במשחק חדש, שַׁבְנְדֵּטִי לא יכול להתנגד לו משום מעמדה כ"מחלימה". עכשיו רצתה שיסרק אותה. היא היתה יושבת על כיסא המטבח, בציפייה שַׁבְנְדֵּטִי יעביר את המסרק שוב ושוב בשערה, ולא הסכימה להניח למשחק זה עד אשר היתה חולפת חצי שעה. מכל מקום הרגיש אושר עמוק בעת שסרק אותה, ורק התפלל שהדבר לא יודע לחבריו לעבודה, אך באמת חש עצמו היטב. שער הילדה היה רך וארוך, משיי, והמגע הקל באצבעות גרם לו תחושה חדשה, או אולי נשכחת.

בַּנְדֵּטִי היה בן שלושים ונשא את נורמה לפני שנתיים. הוא היה רפד מצויין שלא מצא הזדמנות להוכיח את כישוריו בעבודתו הנוכחית, אך לעומת זאת קיבל משכורת טובה מאד. הוא סיים בית ספר יסודי בלבד, אך התעניין במציאות שסובבה אותו. כל יום קרא עתון, לפעמים שניים; וכל שבוע, במקום שילך למשחקי הכדורגל כמו שכל חבריו, היה מעדיף ללכת לקולנוע או לטיולים רגליים בבואנוס איירס עם נורמה. אביו היה מהגר איטלקי, פועל בניין, וממנו ירש את שערו הצהוב והחזק, את עיניו הבהירות ואת גופו החסון במיוחד.

יום אחד, אחרי הצהריים, כשנאטי ביקרה אצלו, הגיעה לאוזניו צעקה חדה והוא קם ורץ אליה. הוא מצא אותה בחדר האמבטיה, מביטה בראי ובוכה. "מה קרה?" הוא שאל, כשהוא מטלטל אותה בעדינות. היא אחזה בצווארה ועל ידה נראה מעט דם.

"מה קרה?" חזר ושאל בַּנְדֵּטִי.

ללא אומר, הצביעה הילדה על מקום בצווארה שבו נראתה פציעה קלה. הוא הבחין שהדבר לא היה חמור, ואז אמרה נאטי:

"מכשיר הגילוח שלך נפל עלי. אתה מוכרח למצוץ."

"אני מוכרח מה?" — הוא נבהל.

"למצוץ. אבא שלי לימד אותי שפצע מוכרחים למצוץ כדי שיתרפא במהירות. בוא."

בַּנְדֵּטִי היסס, הוא לא הבין בדיוק, אך היא היטתה את ראשה הקטן וחיכתה שיפעל. הוא קרב אליה והניח את פיו על צווארה של נאטי. הוא ינק פעמים אחדות בעדינות. באותו רגע נדמה לו שנאטי אמרה משהו והוא חשב שהכאיב לה. כששאל אותה על כך, היא הכחישה בתוקף וביקשה שימשיך, אך הוא סירב. הוא חזר אל המטבח. כשהתיישב מחדש הוא הרהר בשני דברים: שמעולם לא שמר את מכשיר הגילוח כשסכין בתוכו, וכמו כן היה קשה להניח שאם המכשיר נפל על נאטי גרם לה לפציעה שהוא ראה.

"מדוע את באה כל יום אחר הצהריים?"

"כי זה מוצא חן בעיני."

"מדוע את לא באה מאוחר יותר כשנורמה בבית?"

"כי אני שונאת אותה."

נאטי אמרה זאת כעבור שניות אחדות, כאילו היה עליה להחליט אם לומר זאת. אחר-כך נותרה שקטה ורצינית. בַּנְדֵּטִי שאל:

"מדוע את שונאת אותה? השתגעת?"

הילדה שינתה את הבעתה וברק של קנאות הופיע בעיניה:

"אני לא מטורפת, אני שונאת אותה כי היא אשתך. אני שונאת אותה כי אני אוהבת אותך."

"את... אוהבת אותי?"

"כן, אני אוהבת אותך."

"אבל... זהו טירוף, את... ילדה."

נאטי החלה לבכות.

"אני ילדה, אבל אני אוהבת אותך. אני רוצה שתנשק לי, שתחבק אותי. אני אוהבת אותך."

בְּנֵדְטִי התנשם בכבודות. הוא ניחש מצב זה לפני שבועות אחדים, אך היה עליו לעמוד מול העובדות, מול המלים שנאטי השמיעה. דבר לא ישוב להיות בעתיד כפי שהיה. משום שְּבֵנְדְטִי חשב, עד כמה שהדבר יראה חסר הגיון, שגם הוא אהב את הילדה, אהבה לוחטת ובלתי אפשרית. וככל שחשב על המלה "בלתי אפשרית" עלה במוחו הרצון לשנות אותה, להשתמש במקומה בביטוי "ללא עתיד".

למחרת גילויה של נאטי, לא הצליח לעקור ממחשבותיו את הילדה. חבר לעבודה שאל אותו אם יש לו בעיות בבית... והוא ענה על כך בחיוב, אבל חשב שאיננו יכול בשום אופן להתייעץ עם מישהו או לחלק את מחשבותיו.

אחרי הצהריים הופיעה נאטי בחצאית האדומה המוכרת לו כל כך ובסרט הלבן בשיער. האווירה היתה רוויית מתח ששניהם חשו באופן הולך וגובר. נאטי הגישה לו מאטה, כדרכה, ולפתע עצרה ונעצה בו את מבטה. ואז אמרה:

"נשק אותי."

בְּנֵדְטִי נאנח עמוקות.

"לא. זהו שיגעון. אסור."

"אני רוצה שתנשק אותי." דמעות עלו בעיניה. כשראה אותן הרגיש כאילו

היכו אותו, "אני לא יכול לראות אותה סובלת."

בְּנֵדְטִי ישב ליד השולחן, בעוד הילדה עמדה לצידו, במרחק של פחות ממטר. הוא הרים זרועותיו ואחז אותה בכתפיה. היא רעדה. בפעם הראשונה קרב אליו את גופה וראה איך עוצמת נאטי את עיניה ואמרה: "נשק אותי." הוא הרגיש את פיה של הילדה, רך וסגור, ובעדינות הוא פתח אותו מעט. אחר-כך נשק לה שוב.

נאטי חיבקה אותו בחוזקה גוברת וכשהתרחקו לכדי סנטימטרים אחדים הוא חש שהיא משתוקקת לכך עוד ועוד. הוא התחיל לנשק אותה על צווארה, על אוזניה הקטנות, על כתפיה, בעוד הילדה נאנקת ברכות מסיפוק. אז נעצר וניתק אותה מעל גופו.

בְּנֵדְטִי הניח ידיו על מקל של מברשת רצפה ענקית, עמד והביט בי, כאילו ציפה לאישור מצידו. סורגים עבים הפרידו בינינו ודרכם הצעתי לו מאטה. "שתים עשרה שנות מאסר בגלל השחתת קטינה ואונס." הוא לגם מן המאטה והתבונן בי, בעיניים עייפות.

"ואני עדיין אוהב אותה, עדיין לא יכול לעקור אותה מראשי, ואני יודע שהיא אוהבת אותי. שתים עשרה שנה גזרו עלי משום שאשתי הכלבה עשתה הכל כדי להזיק לי, אבל אני לא מתחרט. זה לא שאני אוהב ילדות קטנות. אני אדם נורמלי, אבל עם נאטי קרה דבר מיוחד במינו. מי יכול לשפוט אם המעשה שעשיתי היה רע? השופט, שהוא שיכור וקלפן, שמעולם לא עבד בכל ימי חייו, ש"מצמיח קרניים" לאשתו עם הזונה הראשונה שהוא פוגש? הפסיכיאטר שטיפל בי, שהוא הומוסקסואל? מנהל בית הסוהר, שהוא גנב? אני עבדתי כל חיי ביושר, מעולם לא הצקתי לאיש ורק זה קרה לי, שהתאהבתי בילדה והיא התאהבה בי. האם גרמתי לה נזק? האם לא נאלצו לאשפוז אותה בגלל התמוטטות עצבים שתקפה אותה כשנאסרתי? לא, ילד. לכן אני אומר לך שאתם צודקים: הכל רע וצריך להתחיל הכל מחדש."

בְּנֵדְטִי קרץ לי בעינו והמשיך במלאכת ניקוי המסדרונות, עבודה שאותה מבצעים האסירים הרגילים בבית הסוהר. מאז חשבתי עליו פעמים רבות. ובמיוחד — על נאטי.

ריח הפחד

"א"

ני אעשה מה שאוכל. אתה תהיה שקט."

קולו של אבי הדהד במתכתיים באפרכסת שדרכה שוחחנו. ראיתי אותו יושב מולי, במרחק של לא יותר ממטר, ותווי פניו היטשטשו מעט מבעד לליכלוך שעל הזכוכית המשוריינת שכתא הביקור. התבוננתי ברקותיו הלבנות, בפני היהודי הרגשניות שלו, בשפמו הצבאי האדיר. השבתי לו:

"טוב אבא. אני סומך על כל מה שאתם עושים שם בחוץ. שלא יהיה לך ספק." היינו באמצעיתה של שעת הביקור, בראוסון. היה זה ה-5 בנובמבר 1979. מתחילת הביקור הקדשנו את כל הזמן לסידור עניינים הקשורים במגע עם אישים פוליטיים שונים, כדי ליצור לחץ לשם שחרורנו. לאחר מכן דיברנו על פעילות ועד משפחות העצורים הפוליטיים. נושא זה גרם עצבנות לשנינו, משום שהיה ידוע שבכמה מתאי הביקור הושתלו מיקרופונים ואם אמנם לא האמנו שהדבר נעשה בכל אחד עשר התאים, היינו בטוחים לגבי שניים לפחות. אבל... אלו שניים?

אבא נסע 600 ק"מ כדי לראות אותי רק שעה אחת. הפגישה איתו העציבה אותי מאוד. נדמה לי שאני יודע את הסיבה: אמא, על אף שבירתה נשאה בדרך משלה את מרבית הנטל של מצבי. דרך מחשבתה, שלא חסרה תחושת גורל, הכינה אותה לקראת הסבל. מיזגה הסלאבי חישל את כח סיבלה לפני כל שינוי חשוב שחל בחיי המשפחה: כשסיימתי את בית הספר העממי, כשאבא נכשל בעסקיו, כשהפסקתי לשיר בלהקת זמר עממית... אך אבא חש תמיד את טעם האופטימיות שמעניק הממון: "אתה יכול לפתור הכל אם יש לך שם טוב, אם אתה אדם ישר ואם יש בידך מעט כסף." ובחייו לא היה דבר שעמד בסתירה למחשבה זו. עד אשר אסרו אותי. ואז — לא השם הטוב, לא היושר ולא הכסף, שכבר לא היה אז בדיננו... וגם לא הקשרים הטובים, דבר מכל אלה לא עזר לשחרר אותי. אבא מצא את עצמו בעימות עם כוחות ענקיים שהכניעו אותו, ומאז הלכו ייאושו ומבוכתו וגדלו. (בליל המעצר שלי, מבלי לדעת שבאותו רגע עצמו מענים אותי ואת ידידי, יוצא אבא אל החצר, לבדו מהלך ומתבונן בכורסאות שפעם עזרתי לו לצבוע. מתבונן בכתובות שחרטתי על הקיר האחורי כשעדיין הייתי ילד, והחתול שלי מת: "פה נקבר מינינו 17/9/68"). אבא מתבונן בצריף שבו סידרתי לי את מעבדת הצילום שלי. מקום זה שימש אותי — כך ידע או ניחש אבא — גם כדי להתעלס. אבא מתהלך ובוכה בפעם הראשונה מזה ארבעים שנה משום שבנו איננו שר עוד ב"קולות המצודה" תחת שרביטה של הגברת קמוצי. אפילו הגיטארה החשמלית שלו אינה מרעשה עולמות, כשהבן שר את השירים היפים והקשים לפיענוח של הביטלס. איזו רעה עוללנו — הוא שואל את עצמו, שכך עושים לאֶדוואַרְדוֹ? אבא מתהלך לבדו בחצר).

סיימנו את שיחתנו על ועד בני המשפחות. שנינו מתרווחים ומתכוונים לדבר על המשפחה, הרחוקה כל כך. עלינו, על בעיותינו. נותרו עוד עשרים וחמש דקות עד סוף הביקור. לפתע אני שומע קול הבוקע מחדר הפיקוח של תאי הביקור.

"גרועקי! בוא הנה!"

מן הסתם חשב הסוהר שאני משוחח עם חבר בתא הסמוך. אבל הוא אומר לי:

"נגמר הביקור. צא."

במקרים כאלה לא כדאי לדבר או לשאול דבר. ואף על פי־כן אני פונה אל הסוהר:

"מה קרה אדון משגיח? עדיין לא הגיעה השעה..."

"אתה בוא הנה וסתום את הפה."

בו ברגע תפסתי כי משהו יוצא דופן ארע, משום שהשומר לא קרא לאיש מן האסירים האחרים שזכו לביקור לידי. התקרבותי אל השפופרת של אבא ואמרתי במהירות:

"אבא, אני לא יודע מה קורה. אומרים לי שהביקור הסתיים. אל תדאג ושמור על עצמך. בוא מחר. להתראות."

נופתי בידי ויצאתי. שומר שהמתין לי קשר בגסות שרשרת אל ידי הימנית, כרגיל, ואחר כך חיבר אליה את ידי השמאלית מאחורי גבי. הוא דחף אותי ואמר לי שאוריד את ראשי.

הגענו אל אולם הביקורת ושם הוא השאיר אותי כשפני אל הקיר. מוחי פעל במהירות שלא תיאמן בנסיון להבין את אשר קרה. ובעיקר את אשר עומד לקרות.

מאחורי גבי הגיע אלי קולו של חוסה סְטְדִי, אחד הפושעים הנוראים ביותר של ה-5.פ.פ. (בזמן שחרור האסירים הפוליטיים ב-25.5.73, כאשר העם תקף את בית הסוהר בְּנֵי־דְבֵטוֹ, עזב סְטְדִי את הכיתה שפיקד עליה ולאחר שהתחפש לאסיר, הסתתר בקומת ביניים, מבוהל. מאותו רגע ואילך, הלכה וגברה מיום ליום שנאתו אלינו, האסירים הפוליטיים שהכרנו את מעשיו. רק אכזריותו עלתה על מורך ליבו...)

סְטְדִי דיבר: "...ועכשיו יש לי כלב רועים גרמני. כלב עצום. הוא כולע לי שני קילו בשר ליום, אבל שמע, זה כדאי. איזה חתיכת כלב! אני לוקח אותו איתי כשאני מתאמן במְטוֹנֹחִים של ה-פ.א.ל. חבל שאני לא יכול לקחת אחד הטורריסטים האלה כדי להתאמן!"

סְטְדִי דיבר עכשיו בקול חזק במכוון, כדי שאשמע אותו. לפתע הרגשתי שקבוצת שומרים קרבה אלי. חשבתי כך: ראשית: הם שמעו את השיחה עם אבא על ועד בני המשפחה, ועמדו לחקור אותי, כנראה בעזרת עינויים. אם כך, בוודאי חוקרים גם את אבא! שנית: מדובר בפעולה שגרתית, מישוה שבא לראיין אותי, אולי מר צדוק מן השגרירות הישראלית. האפשרות השניה איבדה את תוקפה מרגע לרגע, אך לא הצלחתי לגלות שלישיית. בפי הטבעת שמרתי על חבילת ניירות חשובים לנו ביותר, וחששתי שאשחרר אותם אם יכו אותי יותר מדי.

יציאותיהם של אסירים פוליטיים מבית הסוהר בראוסון בשנים שלאחר השלטת הדיקטטורה הצבאית נועדו למטרה אחת בלבד: כדי להוביל אל העינויים. בדרך כלל, המקום שבו בוצע הדבר היה בית ספר נטוש המצוי בקרבת קומודורו רֵיבְאֵאֲבִיה, וגם, לעתים רחוקות יותר, בבסיס התעופה אֶלְמֵיֶרְנֶטָה סָאר, שנמצא בְּטְרָלָאו.

סוג אחר של יציאות היה מעבר מבית סוהר אחד למשנהו, אך במקרה כזה היה העצור יוצא בכגדיו וכלי הרחצה שלו, וכך ניתן לו לדעת בדיוק אם המדובר בהחלפת בתי סוהר או לא. מי שיצא ללא חבילת בגדיו, יכול היה להיות בטוח בגורלו: העינויים.

קבוצת השומרים קרבה אלי, ואחד מהם הצמיד אזיקים לידי. יפה. ידעתי כבר למה לצפות. מוציאים אותי מבית הסוהר. ללא בגדי. לאחר שניות אחדות, חבש שומר אחר את עיני. החלטתי לפחות לשאול מה מתרחש.

"מה קורה? למה אתה קושר את עיני?"

"..."

"מה קורה, אדוני?"

שומר אחד אמר לחברו: "שמע, הוא שואל מה קורה." "תגיד לו ששום דבר."

"שום דבר בחור," הוא פנה אלי "אתה הולך לטייל." מובילים אותי אל העינויים, אם כך. אין כל ספק.

(איך זה היה? איך זה היה? בגיל שלוש עשרה. תמונתו של הרצל על הקיר. הנרות ואמא הבוכה מהתרגשות. הידידים, כולם עדיין בחיים, מתבוננים במזרויות של היהודים, שכורכים על זרועם חפצים עשויים עור. איך זה היה?! ברוך אתה אדוני! ברוך אתה אדוני!) "גלך."

השומר מוביל אותי. אני עיוור ובודד. ברוך אתה אדוני. עשה שלא אפתח את פי. אסור לי לומר דבר. אסור לי לדבר. בפתח בית הסוהר אני שומע מנוע של משאית. הם מעלים אותי. זוהי מכונית אסירים. אני קולט את ריח הבנוזין והשתן המאפיינים אותה. לאחר מכן נועלים אותי בתא קטן. המשאית יוצאת לדרך, ואני מבחין שמישהו שומר עלי. (ברוך אתה אדוני. אלי, עשה שלא יעוללו שום רע לאבא. בבקשה, אני מתחנן שלא יגעו בו. ושלא אפצה פה. בבקשה, אלי, שמע לי!) אני רועד מפחד. בגדי לחים מהזעה ובאפי עולה הריח המזעזע של זיעתי ברגע של משבר.

אין בנמצא ריח הדומה לו. אי אפשר לתאר אותו, אי אפשר להפריד אותו ממרכיביו. אולי לומר כי ריח הפחד הוא תכונת הגוף שיודע שהוא הולך למות, ושמתחיל להדיף, בעודו חי, את הריח המחריר של הקברים.

איפה כולם? פאיסאנו, חוליו, רוסו, מאקו, גאטו, פיצי, ראול, נורמה, חאביארי! עיזרו לי! אני בודד.

בסיס אלמירנטה סאר (אשר בו נורו תשעה עשר אסירים פוליטיים ללא משפט מוקדם ב-22 באוגוסט 1972) נמצא במרחק של כעשרים דקות נסיעה. אנחנו מגיעים. בסופו של דבר עוצרת המשאית. מתחילה לנסוע, עוצרת שוב והמנוע כבה. ברוך אתה אדוני... פותחים את התא. "תוריד את הראש!"

כשאני עושה זאת, מתקרב אלי השומר ונוגע בקשר על עיני. חשבתי שהוא רוצה לבדוק אם הוא הדוק דיו. אבל הוא מתחיל להתיר אותו. הוא מסיר אותו מעל עיני.

"תקום!"

הייתי נבוך ביותר. לעניין התחבוש לא היה הסבר. כשיצאתי מן התא ועמדתי במעבר המרכזי שבמשאית, נוכחתי לדעת שאנחנו נמצאים במרכז של עיר. תוך שירדתי במדרגות הצרות, מוקף אנשים חמושים, הספקתי לקרוא את הכתובת על קיר הבית שאליו הובילו אותי. בית המשפט הפדראלי.

אני מרגיש שברכי כושלות. משהו תומך בי. מסביבי אני מבחין באין ספור גברים הנושאים כלי נשק ארוכים. מכניסים אותי אל בית המשפט ואני שם לב שכל מי ששייך למקום פונה כדי שאיש לא יוכל לראות אותי. אני נכנס למשרד, מזדהה, ואז אומר לי איש לבוש אזרחי, כנראה חבר בית המשפט:

"נכהלת, בחור? ידעתי שתיבהל. אבל משהו חייב להיות הראשון. עכשיו תוכל לספר לחברים שלך שהשיטה השתנתה. זמנים חדשים הגיעו. (האיש צחק בלגלוג). עכשיו, אנחנו "צודקים ואנושיים". העניינים השתפרו מעט לטובתכם. אבל שלא תטעה: בהזדמנות הראשונה... והוא העביר את האצבע על צווארו באופן משמעותי.

"שב. בוא נראה עכשיו מדוע הציגה אִמְךָ צוּר הבאה."

הערה:

הציגה אל בית המשפט שעליה אני מספר, ארעה ב-5.11.79 והיא היתה המקרה הראשון; לאחר שנים אחדות של דיקטטורה, שאסיר פוליטי הוצא מבית הכלא בראוסון מבלי שיוכל לעינויים. לאחר השחרור הראשון, המצב הוקל מעט ואסירים רבים הובאו אל בית המשפט. השינוי בגישה בא בעטיים של הלחצים הפנימיים בארגונינו ובגלל הגישה הסולידרית והאנושית של משטר קארטר שפעל ללא לאות ועשה מאמצים מרובים כדי לשפר את מצבנו הביטוי "צודקים ואנושיים" מתייחס אל הסיסמה הממשלתית שהתימרה לעמוד כנגד המסע בנגות הפגיעה בזכויות הצודקות והאנושיות בארגונינו. אותה סיסמה אמרה: אנחנו בני ארגונינו הננו צודקים ואנושיים.

אשר ריין

המשורר וחיבתו הגדולה לצער

הראש הוא הבית
למסעות נועד הלב הננד
הנוסע למרחקים על פני זמנים
ומקומות סתורים עובר בתענוגות
המשורר וחבתו הגדולה לצער

כמה יפה הצער המהמה בו ימים להתקיים
תחת שמי שממון וכבוד צל-השנים
צער גנוז הופך לרב-כח
שרק יד-השיר תוכל לו
והמשורר עם חבתו הגדולה נדוד ומתנהג
אל מוסיקה של צער והמלים כצליל ברכה.

מבעד לעצלות הצלולה ביותר
כל הרגעים נפקחים בו כשושנה
מעל עץ הצער אימאזים מציינים
וראשו המיסר עוד שר את הרוח
הוא מנסה את הצער פתופה שיש לבלע
עם הסערה הביתה לשוב אל הראש אל המלים
אשר אוספות אותו כאבדה בנדודיו.

רגעים

אני אדם כלוא זמנו
הבודה געגועים לרגעים
שהיו בחייו מישור פתוח
ועכשוו אל כל רגע נרגע
אני גוחן כאל פרח
סגור בהדרו
ונקטף ממנו
אל רגע אחר

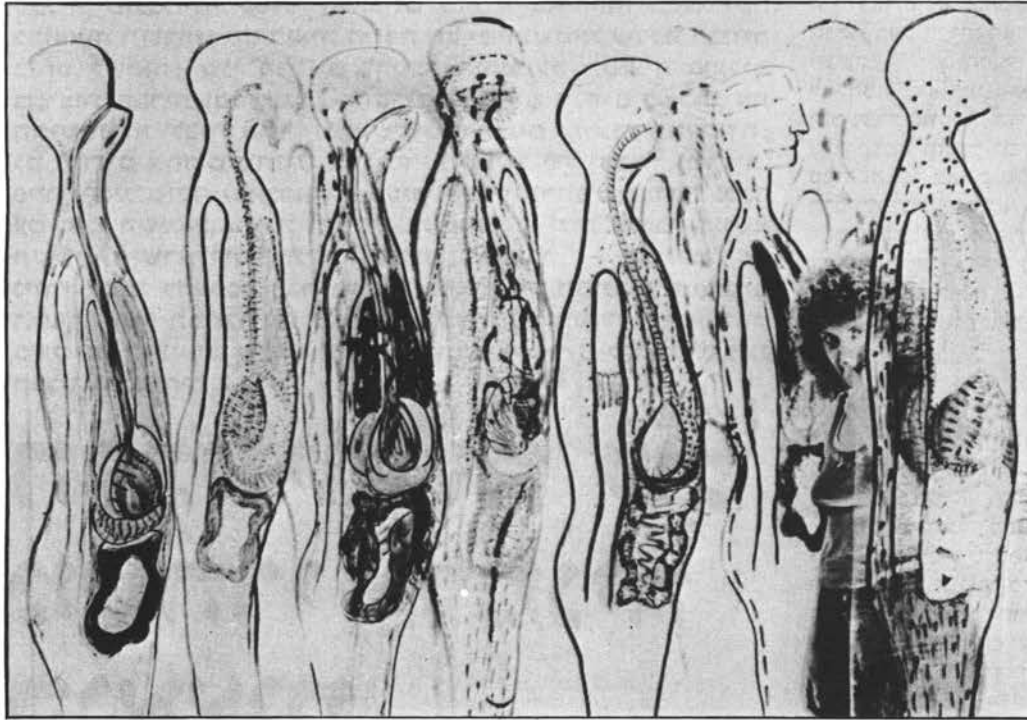
מן הנקה צופים אלי מי נמרים
בחלוק אכן בורא ילדי
עגולי מים חרישים משקיעה
לחיי רגע הננרם לזרח
נאני להד הזה הבלתי נודע
קשוב כל ימי כאזן הגדי.

ילד-ערב עובר לידי קוטף רגעי ריחן
משליך אכן מפריח עגולים בנהר
מחייף אלי באור ימים של ילדות חמה
ואמו היפה כאה אלינו. באור אחר
בערב רגע אקשר עמה דמדומי דברים
כמו קשר שנוצר לרגעים בין שנים
המטילים ברחוב עם פלביקים לעת ערב.

הירחון שלך. עיתון 77

אנדד אלדן

■
אין פתנ"ף חוכת צום;
ענפיו פתאנה מעליך
כל נושא נפתל כאשכול
לפי השועל, וכאש לזנבו.
אתה הולך פסובב, מרחיק ושב
על סביבותיו
לשונך הלוקקת דולקת.

חנה שיר:
"תושבים זמניים" 1982-1983
צבע זכוכית על צלוליד 30x200 ס"מ כל דמות;

■
כרע, שרה אדמה לרוח
לזרעי בשדה
שרה לרוח
אני לזרעו והוא גוער עלי
שרה אדמה
הוא גוער ואין גוהר
ואין נותן לי זרע
ולו היית לי אני אחריו
רצה ואומרת
הייתי שוב טומנת זרע
חיית שוב
לחם היותך
לקא אחרך. פרא.
כרע שרה אדמה לרוח.

■
בוא עבור בינו ובין
הגשם תלוי מעלינו
פרוש זרועות
שמלתו תוגה מתוחה
בינו ובין האבנים החמות.
פניו שחורי דאגה
ומתוך המרחקים
ברק עקר עובר
עלה מעל לים
מנופף בגזרי ידיו
וצמאון מתחרר בגרונו
ואש בגזרי ידיו
וכל גופו:
גשם פרוש זרועות
בוא עבור
בינינו ובין האבנים החמות.

גודש

השפתים מלאות שלום
ההוא שעודנו
מפעים דמיונות
אך מאחורי תקוותינו
גדש של אכזבות.

הכתבה

אני כותב בזמן הנה,
ההומה, את שירתי
ואין בגדי עט.

לא

החיים לא יכלו במותי
אדמתנו תוסיף תסב
אכל אור השמש
שוב לא יהיה שלי.

צוואה

וכאשר נמות
נותרים מאחורינו הבגדים
ורק אחרי לכתנו
ילבשו אותם האהובים.

השירים המובאים כאן הם מחרוזת שנכללה בקובץ
שירו החדש (השישי במספר) של המשורר הנצחתי הנודע
מישל חדאד. הספר נקרא "לאן, השמחה?" והופיע בעכו
באחרונה. בעברית הופיעה בשנת 1979 אנתולוגיה
מתורגמת משירתו של המשורר הנצחתי בשם "הצטברות"
בהוצאת הקיבוץ המאוחד.

מישל חדאד

מערבית: ששון סומך

מנין

בימים אלה, שלילותיהם קרים
אני מונה את שמות זקני המשפחה
הבאים בימים
אני זוכר אותם וסופר שוב
מונה ובלבי דאגה.

היסוס

עלי להפליג במפרשי
מעל לים השקט
האוצר בתחתית מימי
חי אדם שטבעו.

מחנק

אשה,
פתחי את חלון הבית
אני נחנק.

שלוה

ריח הבית
ריח הדברים היפים ביותר
— קשאהובי שם —
משרים חמימות בתוכי.

מתוך ספר שירים — העומד להופיע ב"ספרית מועלים".

ה.א. פארנס לא הסתפק, למרבית הצער, בהריסת האורתודוכסיה של בעלות-הברית וזו של בעל-הברית האמריקאי, אלא עוד מגדיל עשות. בספרו על "בראשית מלחמת העולם",⁹ הוא חושף, או יותר נכון ממציא, "קנוניה צרפתי-רוסית שגרמה למלחמה. הוא אינו מהסס "לגלות", למשל, שז'ורז' נרצח "ביוזמתו של איסבולסקי והמשטרה החשאית הרוסית".¹⁰ ז'יל איצ'אק יוכל להדגיש, באיפוק רב, שהאיש "הוא בעל-תעוזה והנזייה רבה בהנחותיו על המיתודה ההיסטורית".¹¹

ספרו זה של פארנס מלמדנו משהו נוסף. בפנייתו לציבור הצרפתי, הפטריארך של הרביוניזם האמריקאי מתבסס על משפט דרייפוס; ובדרך זו, בהעלותו כדוגמה את "המשפט", הוא מעלה על נס את הרעיון, שגרמניה היא כקבשה לְכָנָה ואין לה אחריות כלשהי לפרוץ מלחמת העולם הראשונה — דבר שהוא כה חסר-שחר כמו התיזה הפוכה מזו.¹² "משפט דרייפוס" הופך אם כן לעדות, וככל שהדבר יראה פרדוקסאלי, הוא יישאר בתור שכזה בשביל מספר רב של רביוניסטים של הג'נוסייד ההיטלרסטי.¹³

הוא אכן עדות, אולם במובן אחר לחלוטין. חנה אַרְנַאדט ראתה בצדק ב"משפט" זה את אחת הפעילות הראשונות של ראשית הטוטליטאריות המודרנית. מוטאקטיס מוטאקטיס, העובדה שדרייפוס אכן אשם, מהווה, בשביל המחנה האנטי-דרייפוסארי, דוגמה שאינה ניתנת לדחייה, לחפותו של הילטר, המואשם בג'נוסייד. לחפות את היטלר בשם ערכים דרייפוסאריים, ובעיקשותם של הלאומנים צרי-המוח ביותר, הרי זו פעולה מודרנית מתחכמת ביותר שחובה להתייחס אליה בעניין רב.

"משפט דרייפוס", המאבק נגד הגירסות הלאומניות של מלחמת 1914-1918,¹⁴ המאבק נגד ה"שקרים" של מלחמת העולם השנייה, ונגד הגדול ביותר מכל ה"שקרים", זה של הג'נוסייד ההיטלרסטי, "התרמית הגדולה ביותר של המאה העשרים",¹⁵ אלה הם שלושת הנתונים המאפשרים לנו למסור לעצמנו דין-וחשבון על ה"מצפון הטהור" של הרביוניסטים, ובראש-זובראשונה הרביוניסטים ה"ראדיקליים" או ה"שמאלנים", כגון פול ראַסִינְיָה וְאַרְגְ'גְּבִירְאֵל פֶּהֶן־בֶּנְדִיט.¹⁶

המקרה של ראסינייה הוא בעל חשיבות ראשונה במעלה: סוציאליסט, פאציפיסט, ובכל זאת לוחם ה"רַיִסְטָאנס" שנכלא במחנות-ההשמדה, הוא אבי-אבות הרביוניזם.

"ראסינייה, מתוך תפיסה עיקשית שאי-אפשר כל עיקר למצוא את פשר חידתה, נשאר נאמן עד הסוף לאותו חידוש מוחלט: העולם של מחנות-ההשמדה מול הלקח של מלחמת העולם הראשונה. ואם הוא מוסר לנו על התנסויותיו במלוא הפירוט, אם הוא טורח להפכם למושגים שכלתניים, לנושא של דיונים, הרי זה נעשה לא במטרה לספר עליהם ולהורישם, אלא כדי לבטלם מכול וכול כנסיון, ולהסיר מעליהם את המאפיינים העלולים להתחדש. הוא אינו מפְּאָר ומרומם את ה־ס.ס. מכיוון שהוא מוקסם מהם, או בגלל איוה מאוזכרים שאיני יורד לסוף טיבו, אלא הוא הפוכם לבנאלים במטרה אחת לשבץ מלחמה אחת בוו האחרת, ולהטיל את כל ההתנהגויות הנלחמים בהם — בכפיפה אחת של אותה נְוִלוּת חסרת-הגיון".¹⁷ תוך שהוא מתכחש, משך תקופה ארוכה בכריתות מוחלטת, לג'נוסייד ההיטלרסטי, ראסינייה רואה את עצמו, בעת ובעונה אחת, פרומן רולאן "מעל להמונה" ב־1914, וכפֶּרְנַאד לזאר, לוחם בדרך למען האמת והצדק ב־1896. הוא ישמש כדוגמה בעלת השפעה רבה על ה.א. פארנס המסייע למעבר מהרביוניזם הישן לרביוניזם המודרני.¹⁸ הכרחי היה הדבר לשקם את המיכלול הזה וננסה לתארו בצורה מדויקת ביותר. אבל, האם חייבים אנו להפריך את ההנחות ה"רביוניסטיות" ובעיקר את האופייניות ביותר שבהן, את שלילת הג'נוסייד ההיטלרסטי ואת המכשיר המועדף שלו, את תארי הזה? לפעמים הכרחי הדבר לעשותו.¹⁹ אולם, לא זאת תהיה משימתו בדפים אלה. בסיכום, אין להפריך שיטה סגורה ומסוגרת, שקר טוטאלי שאינו נכנס כלל לתחום ההפרכה, מכיוון שהתוצאה שלה קודמת להוכחות.²⁰ בתקופה קודמת היו חייבים להוכיח ש"הפרוטוקולים של זקני ציון" היו זיוף. אולם, כפי שאמרנו זאת חנה אַרְנַאדט, אם כה הרבה אנשים מאמינים שהמיסמך הזה הוא אמיתי, "משימתו של ההיסטוריון אינה כבר לחשוף (בלבד) את ההונאה. ואין זה כמו כן מתפקידו להמציא הסברים להסוות העובדה ההיסטורית והפוליטית הבסיסית: כבר נתנו אימון ככזו. עובדה זו נודעת לה חשיבות רבה יותר מהמקרה (משני, מבחינת היסטורית), שמדובר כאן במיסמך מזויף".

2. המיתוסים של המלחמה וזרכיה של האמת

תעמולה, או כפי שאומרים "שטיפת-מוח" בתקופת מלחמת העולם הראשונה 1914-1918; תעמולה ו"שטיפת-מוח" בתקופת מלחמת העולם השנייה 1939-1945. השמדת האויבים ההיטלרסטיים ממוקמת על פני מישור אחד עם ה"ילדים עם הידיים הקטנות" משנת 1914, ואין זה אלא מיבצע מן המניין של מלחמה פסיכולוגית. התיאוריה המרכזית הזאת של ה"רביוניזם" יש לה נקודה חיובית בהוכיחה לנו שני נתוני-יסוד של המלחמה העולמית. התעמולה של מעצמות-הברית עשתה בדרך כלל שימוש מועט ביותר בעובדת ההשמדה הנוראה, במלחמתה הפסיכולוגית נגד גרמניה הנאצית. כשהתחילו להסתנן הידיעות הראשונות על הג'נוסייד, והן הסתננו ללא שהות רבה, הן התנגשו במכשולים עצומים, והקטן שבהם לא היה בדיקת התקדים של 1914-1918. במובן ידוע ניתן לומר שה"רביוניזם" הראשון, וביניהם מספר ידוע של יהודים, גוייסו בתקופת המלחמה במכונת התעמולה של מעצמות-הברית. עובדה זו נקבעה בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים בעבודת-מחקר שהופיעה זה מקרוב מאת וולטר לאקר.²¹

בזרם הידיעות שהגיעו מהשטחים הכבושים היו דבריי-אמת, דברים אמיתיים פחות ושקרים. הדעה הכללית על המתרחש שם לא הוטל בה ספק כל עיקר, אולם כאשר לצורות ולדרכי הפעולות היה תמיד מקום להיסוסים בבחירה בגירסה זו או אחרת. כשמדובר, למשל, במחנה-ההשמדה של אושוויץ, הרי רק באפריל 1944 נקבע סופית, על-ידי אנשים שהצליחו לברוח משם, תיאור מהימן ומדויק מעדויות חיות, על תהליכי ההשמדה. אותם "פרוטוקולים של אושוויץ" נודעו לציבור כשפורסמו על-ידי ה-WAR REFUGEES BOARD האמריקאי רק בנובמבר 1944.²² הגירוסים וההשמדה של יהודי הונגריה, שהתחילו במאי 1944, היו אירועים שהעתונות בארצות

ספרות שתכליתה לטהר הנאציזם מופצת באירופה ובאמריקה בהוצאות הדורות; קואליציה מוזרה של ימין ושמאל עורכת רביזיה ביחס לשואה; שני מרכזים להפצת התעמולה הנאצית פועלים בארצות-הברית ובגרמניה; מחקרים למדניים מנסים לשכתב את ההיסטוריה ולבטל את קיומם של תאי-הגזים ומחנות ההשמדה; גם יהודים אחדים נותנים יד למסע הטיהור של היטלר ומרעיו. פייר וידאל-נאקה (בתמונה), מבכירי ההיסטוריונים בצרפת נמנה עם חוגי השמאל. בשנים האחרונות פיתח פעילות נרחבת בנושא השלום הישראלי-פלשתיני. עבודתו החשובה — "אייכמן של נייך" זכתה להערכה רבה בעולם. במאמר זה המתפרסם פרסום ראשון חושף המחבר את שיטות ההטעיה של מנהלי המסע הזה, בודק את המניעים שלהם ומציב את הדרישה שיש לבלום את הגל העכור והמשחית.

הרביזיוניזם של מטהרי גרמניה הנאצית

פֶּיֶר וִידָאֵל נֶאֱקָה
מצרפתית: ישעיהו אוסטרדין

1. מרביזיוניזם אחד לאחר

אני מכנה כאן "רביוניזם" את הדוקטרינה שלפי קביעתה הג'נוסייד — השמדת עם — שגרמניה הנאצית ערכה נגד היהודים והצוענים מעולם לא אירע והוא בגדר מיתוס, אגדה, תרמית.¹ אני מדבר כאן על ה"רביוניזם" במובן האבסולוטי של המושג, אולם קיימים עוד רביוניזמים יחסיים, עליהם אגיד מספר מילים.

המילה עצמה יש לה היסטוריה מוזרה וכדאי לספר עליה. ה"רביוניזם" המודרניים הראשונים היו בצרפת, אלה שדגלו ב"רביזיה" של משפט אלפרד דרייפוס (1894), אולם המילה הוחזרה, מניה וביה, על-ידי מתנגדיהם² וחוכה להעריך את הפיכתה פסימפוטמאטית. אחר-כך, המילה קיבלה מובנים שונים, לפרקים חיוביים, לפעמים שליליים, שפוננו תמיד לביקורת אורתודוכסיה שליטה. רביוניסטים, כמו ברנשטיין וחבריו, שהתנגדו למארכסיסטים האורתודוכסיים; לימים עבר המושג למְאֵאִיִּסְטִים, שהגדירו בו את אויביהם הסובייטיים. רביוניסטים היו גם תלמידיו של ולאדימיר ז'בוטנסקי, שכיום נמצאים בישראל בשלטון; רביוניסטים היו ההיסטוריונים האמריקאים החולקים על הגישה המקובלת והמסורתית על מקורות המלחמה הקרה.

הרביוניסטים של הג'נוסייד ההיטלרסטי מתבססים, במידה ידועה בצדק, על אסכולה היסטורית אמריקאית אחרת, זו שניתן לסמְּלָה בשמו של ה.א. פֶּאָרְנֶס (1889-1968).³ היסטוריון וסוציולוג "רדיקלי", במובן האמריקאי של המושג, לפחות בתקופה הראשונה של הקריירה האנטי-אימפריאליסטית והאנטי-קולוניאליסטית שלו,⁴ התקומם פֶּאָרְנֶס נגד האורתודוכסיה ההיסטורית שהטילה את האחריות לפרוץ מלחמת העולם הראשונה על מעצמות המרכז בלבד. למרות שאורתודוכסיה זו לא היתה כוללנית, הריהי היתה, מכל מקום, עובדה ניצחת בצרפת, באנגליה ובארצות-הברית. "הספר הצהוב" הצרפתי מ־1914 קבע עובדות מרגיזות ביותר והירשה לעצמו זיזים, פשוטו כמשמעו: למשל, כשקבעו כי הגיוס הכללי הרוסי (מה־30 ביולי 1914) נערך אחרי הגיוס האוסטרו-הונגארי (ב־31 ביולי). התעמולה, בתקופת המלחמה, פעלה זו פעם ראשונה, בצורה מאסיבית.⁵ בשני המחנות התגייסו ההיסטוריונים למילוי תפקיד זה. היסטוריון אמריקאי אחד, למשל, כתב ב־1919 חיבור, בשם הפרדוקסאלי והמשמעותי, "מְטָחִי־כְבוֹד של לא-לוחם".⁶ האורתודוכסיה בעולם החופשי לא נִקְפְּתָה, כמובן, כשם שהיתה ותהיה כפוייה בעולם הטוטליטארי, אולם מכל מקום היא היתה קיימת. ההיסטוריון הצרפתי ז'יל איצ'אק, מחבר ידוע של ספרי-לימוד בשביל תלמידי הגימנסיה, ביקש בשנת 1935 להגיש בסופרובן נושא לתיזה על ממשלתו של פואַנְקָאָרֶה (ינואר 1912 עד ינואר 1913). מה שהיה מעלה, בקונטקסט ההיסטוריוגרפי של התקופה, את בעיית אחריותו של פואַנְקָאָרֶה לתחילתה של המלחמה. הסורבון הציעה, "שמטעמי הגינות" היה עליו שלא לאזכר את שמו של פואַנְקָאָרֶה בכותרת החיבור. איצ'אק התקומם נגד הצעת-פשרה זו וכתב לדיקאן של הפקולטה לספרות: "אם, מטעמי הגינות, הפקולטה אוסרת עלי לשלב את שמו של פואַנְקָאָרֶה בכותרת התיזה, הרי מאותם טעמים של הגינות" הפקולטה תוכל גם כן לדרוש ממני שלא להציג באור הנכון, לאורך החיבור כולו, את תפקידו האישי של פואַנְקָאָרֶה".⁷ וזה שקרה אחרי מלחמת העולם הראשונה, אירע גם אחרי זו השנייה. בארצות-הברית פנה הנשיא טרומן ב־22 בדצמבר 1950 לקונגרס ה־AMERICAN HISTORICAL ASSOCIATION בבקשה שיעזור לו לעבד תוכנית היסטורית פדראלית למלחמה נגד הקומוניזם.⁸ הבעיה היתה, כמובן, להעמיד את האמת מול השקר, אולם האמת, האֶן־קל הדבר לעשותה פְּרָאֵלִית?

נתונים של תהליך, אותם שלבים של רצח, משמשים כראיות בשביל הרביזיוניסטים. מכיוון שערכו חתונות יהודיות במיידאנאק, בסביבות לובלין, מעמידים פנים ומאמינים שהחתונות היו, בדרך כלל, מקומות בילוי.³¹ מי אינו רואה את ההפך מזה, שהשליכים שימשו כתנאים חברתיים זמניים שהיו דרושים למהלכו התקין של מסע הרציחות?

3. פעולה בינלאומית רחבה ומקיפה

מסות, ספרים "מלומדים", ספרית-עמולה שיטתיים, חוברות משוכללות, חוברות בהופעה מרשימה, קאסיטות-וידיאו, ככל הצורות הרבות והשונות האלה מעלה הרביזיוניזם את טיעונו. לחקור באוסף המיסמכים האלה הממלא ספריה שלמה,³² לקבוע את שפע התרגומים של מיסמך אחד ויחיד,³³ לקרוא את הציטוטים המלומדים מעתונים ומספרים שמקורם אינו ידוע כל עיקר, יוצר את ההרגשה שאנו נמצאים בפני פעולה בינלאומית מקיפה בעלת מימדים רחבים. אולי ייראה הסיכום הזה כמוגזם, אבל נעלה מכל ספק שקיים בקליפורניה מרכז רביזיוניסטי בינלאומי האג'ר ומחלק את כל הספרות הזאת.³⁴ אין בכך מקום להפתעה כלשהי; זוהי פשוט תוצאה של ההתפשטות הפלאנטרית של המידע והמעמד הראשון במעלה שיש לארצות-הברית בשטח זה בשוק העולמי.³⁵ למעשה, "המידע" מוגש, בדרך כלל, במישורים שונים ביותר, על-ידי אותם האנשים. נביא לדוגמה את המקרה של ד"ר טיילב פלדן, שנולד באינסברוק בשנת 1942, וגר כיום בשוודיה, הנמנה על הפת של "נאמני יהודה", והיה שייך, מעצם חברות זו, לקבוצה שנרדפה בתקופה ההיטלרסטית אולם לא נידונה להשמדה.³⁶ האיש הזה משתתף בקביעות ב-"JOURNAL OF HISTIRICAL REVIEW", זאת אומרת, בכתבת-הטוען למעמד ורמה מדעית, ואדם זה גם מוציא בטאבי שבשוודיה חוברת אנטישמית משוכללת בתוכן מתועב, בשם "JEWISH INFORMATION", מפני עלונים רבים ומארגן בעיקר בכל קיץ, נסיעות "רביזיוניסטיות" לפולין. להדריך קבוצות תיירים מדור צעיר לאשוויה או למשעולי טרָבְּליִנְקָה ולהסביר להם שלא אירע כאן שום דבר חמור, הרי לכם משהו בלתי-ידוע עד הנה, עשיר בתוויות יוצאות דופן. הרביזיוניזם נמצא על פרשת-דרכים של אידיאולוגיות שונות ומשונות ולפעמים גם מנוגדות זו לזו: אנטישמיות מטיפוס נאצי, אנטי-קומוניזם של הימין-הקיצוני, אנטי-ציונות, לאומנות גרמנית, התנועות הלאומניות השונות של מזרח-אירופה, הפאציפיזם הליבראלי, המארכסיזם האולטרה-שמאלי. קל לנו להיווכח שאותן הדוקטרינות מופיעות לפעמים ללא הסוואה ולפקים, וזה ברוב המקרים, בצורות מורכבות ומגוונות. הבה ונדגים זאת בעובדות בלתי-ידועות כמעט. בית-הוצאה הונגארי בלונדון פירסם, בנוסף לתרגום אנגלי של ה-"פרוטוקולים של זקני ציון", ספר בשם "THE WORLD CONQUERORS" שם מוסבר, בהסתברות הפוכה, שבתקופת מלחמת העולם, היהודים היו פושעי-המלחמה האמיתיים.³⁹ הספר הוא גם אנטי-קומוניסטי אֵלֵם המאשים את כל הקומוניסטים ההונגאריים וכן את הקומוניסטים הספרדיים שהם היהודים. הפיכת התפקידים הוא היסוד המאפיין את האידיאולוגיה הזאת. בספר "היהודי זיס" (1940), אלה היו היהודים שמילאו את תפקיד המְעַנִּים.

בעוד שהאנטישמיות הצרפתית המסורתית – זו של מורָס – היא פרו-ישראלית, הרי כל ה"רביזיוניסטים" הם אנטי-ציונים מושבעים. אי-אלה מהם עוברים מאנטי-ציונות לאנטישמיות, וזה המקרה של קבוצת אולטרה-שמאלניות מסוימות.⁴⁰ אחרים שוב נוקטים דרך הפוכה. הצורך המוחלט הזה של הרביזיוניזם לנקוט עמדה אנטי-ציונית, מסתבר בצורה די-ברורה. הם מתחמכים להקדים את תאריך לידתה של מדינת ישראל. ישראל היא מדינה המשתמשת באמצעי אלימות ושתלטנות. בדרך זו ניתן להשכיח, תוך הנחה שמדינה זו כבר היתה קיימת בשנת 1943, שהקהילות היהודיות היו יחידות ללא נשק. באותה דרך, ניתן גם לטעון שהנאציזם היה יצירה, ללא כל ספק פנטאסטית, של הציונות.⁴¹

בקביעה זו מסתבר, שהלאומנות הגרמנית יכולה לנקוט עמדת הגנה על התזיסם העָרְבִיִּים.⁴² ואכן קיים רביזיוניזם-פלשתינאי, שמכל מקום יש לו גם מתנגדים מושבעים.⁴³ כמִרְכֵּן אנו עדים לקיומה של קבוצה מצומצמת ביותר של יהודים-רביזיוניסטים.⁴⁴

בדרך כלל ניתן לקבוע, שתוכנו של אותן יצירות, וביחוד אלה שקיבלו את השראתן מהנציאליסטי-סוציאליזם הגרמני, הישן או זה החדש,⁴⁵ עלובים מאד ובמידה כזאת שניתן לומר שספרים אלה מתוכנתים ודפיהם נמשכים בזה אחר זה ללא שייצא בהן אף פעם רעיון חדש שהיה בלתי ידוע עד הנה. הקורא לימד שוב בקביעות את אותן עובדות: שהיהודים הכתויו מלחמה על גרמניה ההיטלרסטית בשנת 1933, עובדות המובאות תמיד כציטוטים מעתון בלתי-ידוע זה או אחר במזרח-התיכון;⁴⁶ שהאבידות אותן סבלו היהודים בתקופת המלחמה, ושהן בדרך כלל מעוטות ביותר, היו תוצאה של התנגשויות אקראיות של הפרטיזנים; מחנות-השמדה לא היו ולא נבראו; מקרי-המוות שאירעו במחנות היו תוצאה של מחלות טיפוס בלבד. אגביל את עצמי כאן לציין נקודה מתודולוגית אחת ולהביא מספר מקרים שאין להם אחיזה כלשהי.

אנו עדים לגישה רביזיוניסטית עקרונית הנמנעת להבחין בין מלים למציאות. בתקופת מלחמת העולם השנייה מסרו מנהיגי מעצמות-הברית הכרות איומות המיועדות לגרמנים, ונעשו מעשים שהיו לא פחות נוראים ומהווים לכל הדעות פשעי-מלחמה. אולם מעניין לציין שהרביזיוניסטים, ואומנם מזכירים את העובדות (הפצצת דָרְדְרֵן, הגירוש הדרמטי של הגרמנים מהאזורים שהפכו פולניים, או שטחים שחזרו לגבולות צ'כוסלובקיה, וכו') שמים יותר דגש על סגנונם של אותם טְקֵסְטִים משולהבים, שאכן יש בהם גזענות מלחמתית פרימיטיבית, אולם לא יושמו כל עיקר הלכה למעשה. וכך אירע, שאחד, תיאודור קאופמן, שלמטרה זו הוכתר בתואר "יועץ אישי" של הנשיא רוזוולט, פירסם בתקופת המלחמה חוברת בשם "GERMANY MUST PERISH", ובה הועלה הרעיון שיש לסרס את כל הגרמנים, והנה, חוברת זו מעלים הרביזיוניסטים לאותו מישור של נאומי היטלר והימלר, שהן אכן היתה להם האפשרות להוציא לפועל את רעיונותיהם.⁴⁷

נָאָדִין פְּרָסְקוֹ, משווה בצורה מוצלחת מיתודה זו של הרביזיוניזם, לבדיחה פרוידיאנית ידועה, זו של הִסִיר: ⁴⁸ "א" שאל אצל ב' סיר נחושתי. כשהוא החזירו לו, ב' מתלונן, שיש בסיר חור גדול ואינו ראוי יותר לשימוש. והנה הגגנה של א' : 1.

פייר וידאל נאקה

הנייטרליות וגם אלה של מעצמות-הברית כתבו על כך כמעט מדי יום ביומו.²³ דיברתי על "אמת" ו"שקר". הניגוד הפשוט הזה אינו מוסר, לאמתו של דבר, כל שהתרחש. החל מטעויות על הצורות הארכיטקטוראליות על הילבול במרחקים ובשמות, היו קיימים כל סוגי חוסר-הדיוק וכן גם סיפורי רוחות-רפאים ומיתוסים. אולם הם לא היו קיימים לכשעצמם ביצורה, SUI GENERIS, כשמועה בלבד או כדבר-תרמית שהומצא על-ידי חוגים מסויימים, למשל, הציונים של ניו-יורק.²⁴ הם היו קיימים כצילה של המציאות, כהמשכה של המציאות.²⁵ נוסף לכך את היריעות הישירות והאותנטיות ביותר, שהגיעו לשירותי המודיעין של בעלות-הברית, שהיו חייבים לפענחם מכיוון שנכתבו בשפת-צופן לפי השיטות הטוטליטאריות, בשפה שבהרבה מקרים אי-אפשר היה לפרשם ולהבינם לאשורם אלא בסיומה של המלחמה.

הבה ונדגים את הדבר בשני המקרים האלה, ונתחיל בזה השני. שירותי המודיעין הבריטיים פיענחו את הצפנים שהשתמשו בהם הגרמנים לצורכי שידוריהם הפנימיים. בין המיסמכים ממקורות משטרתיים שנודעו בדרך זו הופיעו גם נתונים מספריים: כניסות ויציאות של חומר אנושי למספר מחנות-השמדה, ביניהם אושוויץ, וכל אלה בין אביב 1942 עד פברואר 1943, אחת העמודות בה צויין "ציאה בכל האמצעים" פירושו אותה במשמעות מוות, אולם באותם מיסמכים וניסוחים אין מדובר כלל על המתה בגזים.²⁶ הודות לפירסום רשמי פולני, אנתנו יודעים אל נכון על אותו סוג של מיסמכים. מסתבר, שהסטטיסטיקה שנערכה ב-18 באוקטובר 1944 במחנה הריכוז לנשים בקֶרְקֶנְאוּ מוסיפה למונח "ציאה" את דילדולם של מספר האנשים במחנות-המוות: מסיבות טבעיות, העברות ו"טיפול מיוחד", מה שפוענח אחר-כך שמשמעותו המתה בגזים.²⁷

אחד המיסמכים החשובים ביותר בו נן ספרו של לאָקֶר הוא המברק שנשלח מֶבְּרֵן ללונדון, ב-10 באוגוסט 1942, על ידי ג. ריגְנֶר, מזכיר הקונגרס היהודי העולמי. המברק שנוסח על יסוד המידע שמסר תעשיין גרמני, מודיע שבמטה הכללי של הפיהרר מתכננים לרכז את כל יהודי אירופה "כדי לחסלם במכה אחת" ("BEAT ONE BLOW EXTERMINATED") בין האמצעים שדנו להשתמש בהם: חומצה פְרוּסִיקָה, שהיא "ציקלון ב'". חלק מההטעיה והמיתוס במיסמך זה בולט לעין. ההחלטה להתחיל בהשמדה נתקבלה חודשים רבים קודם לכן: השימוש ב"ציקלון ב'". שהוחל בו בספטמבר 1941 על שבוויי-המלחמה הסובייטיים, היה מקובל באושוויץ החל בארשת 1942, והשימוש בגז נוגד לחיסול שיעשה "במכה אחת" מה שמעלה על הדעת נשק אטומי, שבתקופה זו עדיין לא היה קיים. כמובנים פרוידיאניים ניתן לומר, שאנו עדים כאן לעיבוי ולהסתחה של המידע.

אולם, עיבוי של מה? אחד הוויכוחים החשובים על מדיניות ההשמדה ההיטלרסטית שהתעורר בקרב ההיסטוריונים הוא זה שהעמיד זה מול זה את מְאָרְטִין בְרוּסְצַאט (BROSZAT) וקריסטופר בְרוּאוֹנינג באותה חוברת מדעית גרמנית.²⁸ תוך שהוא דוחה את ספרו הרביזיוניסטי-למחצה של ההיסטוריון האנגלי דְּיִינִיד אירווינג,²⁹ שזיכה את היטלר והטיל את האשמה על הימלר בהפעלת ההשמדה ההמונית, רואה מ. ברוסצאט ב"פתרון הסופי", שהוא ההשמדה, משהו שהיה בגדר אימפרוביזציה, שהתפתח בדרך מעין מיבצע בעקב מיבצע. לדברים אלה משיב בראונינג שיש להתייחס ברצינות ללא סייג לידיעות שנמסרו על-ידי הַס ואייִקֶמֶן, הראשון מפיו של הימלר והשני מפיו של היירריך;³⁰ היה זה בקיץ 1941 שהיטלר קיבל את ההחלטה להשמיד את היהודים. שפקודה מסוג זה, הועברה למספר אנשים שהחלו מיד בהוצאתה לפועל, הפך בנוסח של עיבוי ל"מכה אחת" במיברקו של ריגְנֶר, הוא דבר המתקבל על הדעת.

אולם, כיצד ניתן שלא להדגיש גם את התפקיד הראשוני במעלה של השלבים בתהליך המתנהל באורח שיטתי בזמן, שלבים עליהם נמסרות בחיבורו של ברוסצאט הבהרות חשובות ביותר? שלבים: הגישו לדוגמה של טְרוֹוִינְשְטַאדְט, ו"מחנה המשפחות" באושוויץ, שלבים היו גם בגיטאות אותן שכבות חברתיות מועדפות, שהאמינו כי הודות למצב מועדף זה יתחמקו מהתהליך הכללי, שהם עצמם תרמו להפעלתו, שלבים באותם מקומות עצמם של ההשמדה על-ידי כל הגברים והנשים שלא הוכללו בסלקציה שהובילה לתאי-הגזים. בדרך כלל ניתן לקבוע שרק הודות לכל צורות השלבים ניתן היה לנהל ללא הפרעות את מדיניות ההשמדה. כל אותם

"תראי את התחתונים שלי"
עד עכשיו יכולת לקנות אותם רק בחו"ל

תראי את הגזרה המחמיאה, את גומי התחרה האופנתי, את הסריג הדקיק (סינגל) בטיב המעולה של דלתא, ממש חבל להסתיר אותם. עד היום יכולת לקנות סופטי של דלתא רק בחנויות היוקרה בחו"ל. במרקס אנד ספנסר למשל. מעכשיו הם כאן, בהישג ידך. ברשתות כל-בו ובחנויות ההלבשה המובחרות: בגזרות מיני מידי ומקסי. דלתא מזמינה אותך לגעת ולהרגיש בהבדל.

אנלי אלדלם צלמא.

בדיסקונט יש עם מי לדבר.

„חלמתי על חנות
לדברי עתיקות
היפה בעולם”

קודם כל אני רואה שיש לה
טעם ושנית אני נותנת לה
הנחה מיוחדת.
למה?! סנטימנטים.

Muriel Cury
מוריאל, בעלת חנות לעתיקות.

כשרציתי לפתוח את חנות
העתיקות שחלמתי עליה,
בעלי עודד אותי ועמד מאחורי
לאורך כל הדרך. אבל את
הכסף קבלתי בדיסקונט.
אשראי, הלוואות וכל מה
שצריך. לא שזה היה קל, אבל
יותר חשוב מהכסף היתה
ההרגשה שיש עם מי לדבר.

עכשיו, כשנכנסת אלי
לקוחה ומשלמת בשיקים עם
הנופים של בנק דיסקונט,

ימיר יעקבסון סמיר

בנק דיסקונט

טרמפ

יעקב בוצין

בשעת-בוקר עומדת חיילת ליד הכביש. תרמילה נשען לרגליה. ראשה מורד והיא ממוללת עלה של אקליפטוס ומדי רגע מקרבת אותו ומריחה אותו. היא לא מתבוננת במכוניות החולפות ואין היא עושה שום מאמץ לעצור טרמפ. רק עומדת. צל-האקליפטוסים עליה. ואין רוח ואין ריח. חום הקיץ. מכונית לבנה ומהודרת מאיטה ועוצרת לידה. היא שומטת בבהלה את עלה-האקליפטוס, פותחת את הדלת ואומרת בפתיעה: "אה... לתל-אביב?" והאשה ליד ההגה מחייכת ומהנהנת בראשה. היא נכנסת והן נוסעות.

כמעט מיד אומרת לה האשה: "לא הייתי בטוחה שזו את. הסתפרת." החיילת, מבטה ביישני ועצור קצת, אומרת, "כן... כן..." האשה, כבת-שלושים, מטופחת מאוד, נקייה מאוד. אצבעות-ידיה שעל ההגה יפות וארוכות. שערה הבלונדי, החלק, אסוף כגל רך על קודקודה; לאוזניה — עגילי-פנינים. מיוזג-אוויר חסר-רעש במכונית, ובושם עדין עומד בחללה. היא לבושה בחולצה וחצאית מצבע הבגנה. האשה בוחנת אותה במהירות: עיניה של החיילת כהות ולחות ומבריקות. לא של בכי לא של צחוק. גוף-שערה חום-בהיר מתחלף וקצר מאוד. נראה לא חפוף.

החיילת יושבת זקופה, נוטלת את התרמיל מעל ברכיה, מורידה אותו באיטיות כמי שמחביאה את תנועותיה והוא גולש ונח ליד כפות-רגליה המאובקות. מתוכו מבצבצים צמחים שונים. האשה מבחינה ומתחייכת: "זה יחזיק לך מעמד בחמסין הזה?". "כן... לא אני לא יודעת... אני מקווה אולי עד תל-אביב. זה מספיק לי." על אף השיפון העמוק של עורה, מאדימות במקצת לחייה. האשה מדליקה את הרדיו. שיר ועוד שיר. אין שיחה בין השתיים. הכביש עמוס ומתפתל. לאיטה מפנה החיילת את ראשה ומביטה החוצה. גבעות טרשים. אבנים. משוכות-צבר. עדר-עזים ורועה בדוויה שנראה כעתוע באבק. שדות מעולפים. האוויר באופק רוטט. סגול וצהוב ולפעמים ירוק לא-טרי. עצי-האשל מתחלפים באקליפטוסים. שלט שעליו המספר 188. גשר. ואדי. נוסעים. המכונית שטה. רעד פתאומי עובר בחיילת, היא מציצה באשה. היא חושקת את שפתיה. ראשה נע מצד לצד. ממצמצת בעיניה. לפנייה נוסעת משאית צבאית. בתוכה — חיילים על ציודם ונשקם. האשה לא מצליחה לעקוף. היא סוגרת את הרדיו. החיילים יוצאים מכליהם וצועקים ועושים לעברן תנועות מגונות. האשה מתעלמת. לחיילת חזה גדול. הכביש ממול מתפנה, האשה עוקפת ביעף. החיילת משנה את תנוחתה, מתרוממת מעט, ממתנה. גולשת בתנועות בלתי-מורגשות, כמעט שוכבת. האשה פותחת את הרדיו. משנה תחנה: נגינה על גיטארה. רך כמו איוושת-קמה.

"איזה צמחים יש לך?" שואלת האשה. "רוצה לראות?" אומרת החיילת וכבר מתכופפת ומפתחת את קישורי-התרמיל ומראה לנהגת. הם עטופים בעיתון רטוב בתוך שקית-ניילון. היא מחזירה אותם לתרמיל. את כפות-ידיה האוחזות זו בזו היא מניחה בין ירכיה. ואחר-כך מבלי-משים מסובבת החיילת פניה ומתבוננת ברגלי האשה הנעות על דוושות המכונית: שוקיה חלקות ובוהקות. לכפות-רגליה נעלי-כד בהירות. איכשהו קולט מבטה גם את עמודי המתח-הגבוה, החולפים לאחור.

"למה את לא באה לבקר?" שואלת האשה. נינוחה לגמרי. החיילת מושכת בכתפיה. משהו בהבעת-פניה של החיילת לא הניח לאשה להמשיך לשאול. ברדיו אומרים שנוגנה היצירה אסטוריאס של אלבניז. האשה סוגרת את הרדיו, מגניבה אליה מבט וזו מחזירה לה מבט מפוחד ומחייכת אליה עד הבשר. האשה מסתכלת אל הכביש ונוהגת בשתיקה.

בחזק אסמי-פח קטנים, ערימות-חציר; בית-קברות קטן. שני עצי-אשל בתוך שדה צהוב: כחם צל. עלעולי-אבק. הנוף זורם לאחור.

החיילת יושבת בשקט, ואולם משהו בה חסר-מנוחה. היא מביטה לרגע בנהגת. עיניה נפגשות להרף-עין. החיילת מחייכת כמו נתפשה בקלקלתה. האשה אומרת בקול שקט, כמעט עליוז: "ואם הוא לא יסתפק בצמחים שאת מביאה?" צלע של ואדי — אבנים לבנות בקרקעיתו; עצי-אקליפטוס בצידי

הדרך. החיילת מתיישבת על כפות-ידיה מתנדנדת ומביטה בה כמבקשת ממנה לחדול. האשה מחייכת. החיילת מסתכלת החוצה. משני צידי-הדרך יישובים רחוקים, מאובקים. לולים, רפתות, חלקות-אדמה, חממות. האוויר מרצד. הן נוסעות בשיירה ושוב אי-אפשר לעקוף.

שקט, ורק רחשהנסיעה נשמע. "יש לי תאנים" אומרת האשה. "רוצה?" והיא מוסיפה כמו פקע בה משהו, "בעלי אומר שתאנים בשלות הן כמו נשים בשלות, ושהתאנים הבשלות מבוקעות כמו ערוות-אשה."

"כן?" מצטחקת החיילת בלי-קול, ואומרת בהירהור: "כן, בעצם נכון." והיא מוסיפה ואומרת עוד, ועל פניה מתפשט חיוך מזור, אינטימי: "פעם הייתי איתו בים. אני כבר הייתי בין הגלים כשהוא הגיע. החוף היה ריק. הוא נכנס למים והביט בכגד-הים שלי ואמר, תוריד... היא מדברת ופניה הזויות, מבויישות מעט. "... זה לא היה נוח בין הגלים. והגלים מתנפצים עלינו. והוא אמר, בבקשה, תוריד, בבקשה. הגלים הפריעו לנו. אחר-כך עשיתי מה שביקש." שתיקה. "כשהייתי אצלו בפעם הראשונה, גם אז עשיתי מה שהוא אמר לי לעשות. שלחו אותי אליו. את יודעת, ציירתי פלקטים למעון. במשך השנה ההיא נפגשנו פעמיים. פעם אחת נסעתי בתל-אביב וראיתי אותו הולך לבד ברחוב. צעקתי מבעד לחלון את השם שלו. ובפעם השנייה קרה שהוא עבר על פניי ואמר לי תוך כדי הליכה: "הדבר שבגללו עוזבים, בגללו גם חוזרים."

המכונית חולפת על פני תל. סביבו דקלים, שיטה, אקאציה, קווארינות; בצד סימון-דרך 222. היא עוקפת במהירות מכונית ועוד מכונית. הנוף לא משתנה הרבה. טרקטוריסט חורש שדה שרוף. ענני-אבק. שדה-חמניות — פניהן לשמש. ושוב הנסיעה איטית. איטית ומייגעת. האשה שותקת. הבעת-פניה אטומה.

"את יודעת," היא אומרת לאשה, "את לא אומרת הרבה. את מסתכלת כל הזמן הצידה."

"רוצה עוד תאנים?"

"כן."

היא מושיטה לה. החיילת ממוססת את התאנים בפיה, תנועות-שפתיה מתוקות וחושניות. "את יודעת שהייתי מלווה אותך לתחנה. מן הרגע שעמדנו על הכביש, היתה תחושה בלתי-מציאותית משתלטת עלי לגמרי. חשבתי: מה? הוא הולך על הכביש? הוא מחכה? כמו כל האנשים? ושם הוא יישב ביניהם? והנוסעים — האם הם יודעים מיהו? אהבתי להסתכל בו מאחור. לא ראיתי בחיים שלי גבר שירגיש כל-כך נוח ונינוח עם הגוף שלו ובתוכו."

האשה אומרת: "רומנטי. רומנטי מאוד." החיילת מסתכלת בה ומסיבה פניה. כרמים בצד הכביש. אדמה שחורה. שדות. שתיקה. טייס-הליקופטר חלף מעליהן. החיילת מתנערת: "ראית פעם מישהו שכותב בשתי ידיים בעת-ובעונה-אחת דברים שונים בכל יד?"

"אותו ראיתי," עונה האשה בקלילות.

"... את צריכה להבין... כל הזמן חיקיתי לאחד כמוהו, ואני פחדתי עד-אימה,

עד-צמרמורת. משהו עמוק שב ולחש לי שאסור להיכנס לזה."

היא מתכופפת ומרימה את תרמילה ומניחה אותו על ברכיה ומחבקת אותו. האשה שותקת. דבר-מה שזרם לעברה מן האשה עודד אותה להמשיך: "אחרי הפעם הראשונה איתו, הייתי שקטה מאוד וחלשה מאוד. הוא נראה לי אז האדם הכי קרוב אלי בעולם, ויחד עם זה האדם שלא אגיע אליו לעולם. הייתי שקטה מאוד, מרוקנת." היא משתתקת ופניה נוגות כל-כך, כאילו דבש כהה זורם מתחת לעורה. "נסענו באוטובוס," היא אומרת לאט ומביטה אל נקודה אחת, "ישבתי ליד החלון. הוא ישב לידי. פעם ראשונה בחיים שלי הרגשתי ששוב לא יאונה לי רע. שאני מלכה. נצמדתי אליו, אבל לא הסתכלתי בו. ככה נסענו. זה היה לפנות-ערב. רציתי שהנסיעה הזאת תהיה לנצח. שמתי את היד שלי ביד שלו. הוא אחז בה כמגונן עלי. יש לו דרכים — אני לא יודעת. הוא אמר לי, עוד דקה או שתיים התחנה שלך. אני נבהלתי, אבל לא הראיתי לו. רק הינהנתי בראש. הוא היה רציני, אך בזוויות-העיניים שלו היה רמז של חיוך. הגענו לתחנה, אני יצאתי. היו הרבה אנשים. הוא שאל, את בסדר? לנסוע איתך הביתה? לכל דבר הוא דואג. אני התכופתי ונישקתי אותו בלחי ופילסתי לי דרך בין האנשים... את לא יודעת..." היא משתתקת לרגע, מביטה החוצה במין ייאוש, מחזירה פניה ואומרת: "אבל אני הלוא גם כשיצאתי עם אחרים, הייתי איתו. אני גם יודעת שחודשים ארוכים הוא פחד. פחד להגיד לי. אבל אני ידעתי. אשה יודעת דברים כאלה. ההבטחה שלו היתה לי בידיים, והפחד הסמוי שלו נובך גם בי. וכל פעם שהייתי רואה אותו מבעד לחלונות-המעון הייתי נתקפת בחרדה..."

"הוא לא היה עוזב את אשתו, ילדה."

"הוא עזב!" מטיחה החיילת לעומת האשה. היא מעבירה ידה בשערה המאובק ומוסיפה: "לפעמים אני חושבת לעצמי, מה שהיה בינינו קיים רק פעם אחת. אינני יודעת מה יקרה כשאפגוש בו. אני עובתי אותו כדי שישאר שלי. כדי שלפחות האהבה הזאת לא תלך לי לאיבוד." היא משפילה את מבטה.

"מה?" שואלת אותה יהודית ורוכנת לעברה.

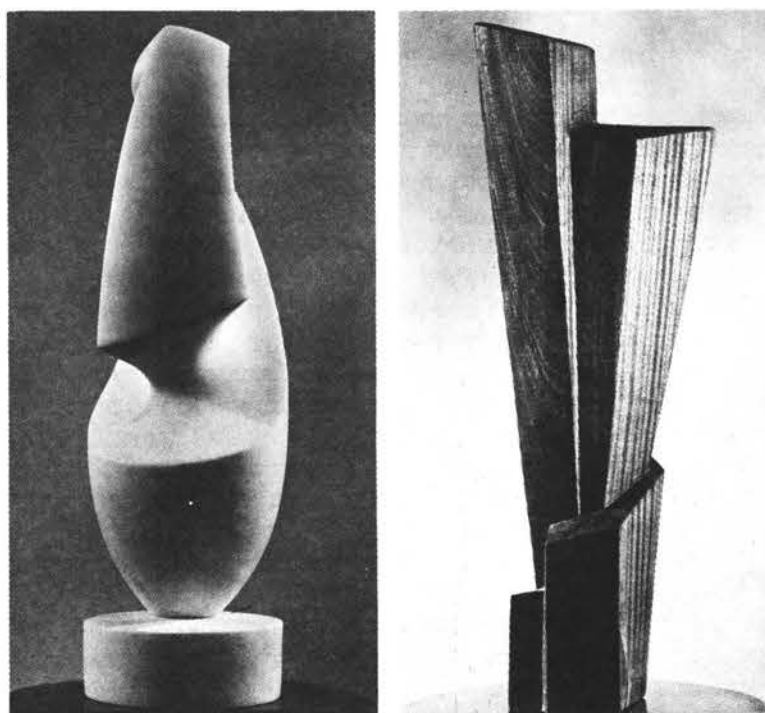
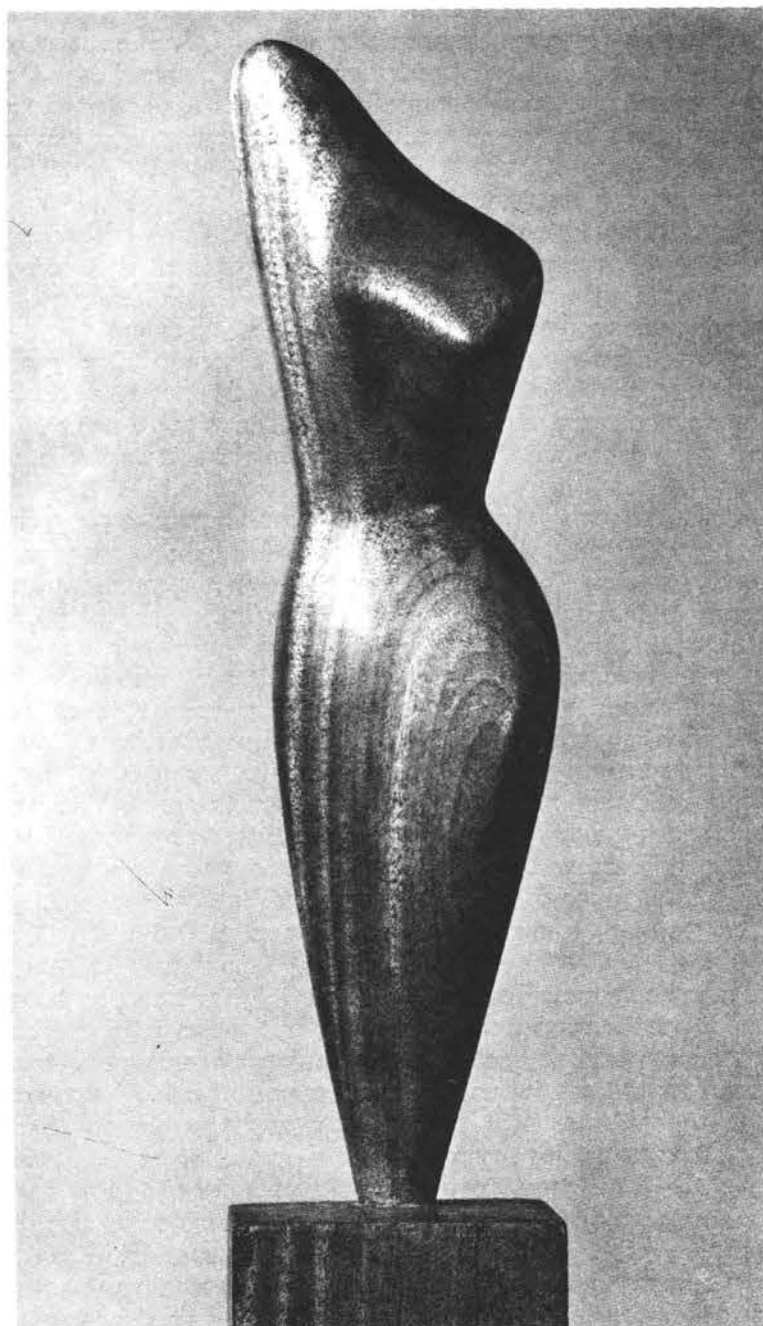
"כלום," אומרת החיילת, "כלום."

פרק מרומאן "מימים ימימה" שהופיע בספרית-פועלים.

הפסל כחלוץ אלמוני

שלמה טנאי

בתשמ"ג מלאו 80 שנה לפסל משה ציפר. נולד בפולין ב-1902, עלה לארץ בשנת 1919. עד 1924 היה פועל נודד בארץ ומראשוני קיבוץ בית-אלפא. בשעת עבודה נפצע בתאונה ונסע לווינה לריפוי, שם למד פיסול וערך תערוכה ראשונה. ציפר מפסל באבן, בעץ ובברונזה, ובין עבודותיו הרבות: דיוקני אישים כאיינשטיין, וייצמן, בן-גוריון ופסלים: "החלוץ האלמוני", "אשת לוט", תבליט שנים-עשר השבטים ביד וייצמן ועוד. הקים את גן הפסלים בצפת ובו ממיטב פסליו. זכה שלוש פעמים בפרס דיזנגוף ובפרסים אחרים. יצירתו מקובצת בשני אלבומים: האחד אלבום גן הפסלים בצפת והשני — מבחר עבודותיו, שהופיע בצרפת בסדרת פסלי העולם הנבחרים.

מימין למעלה: מודל לקומפוזיציה — 1950 (עץ אפריקאי)
מימין למטה: מודל למונומנט — 1962 (עץ מהגוני)
במרכז: אמהות — 1974 (שיש לבן)
משמאל למטה: טורסו — 1947 (עץ מהגוני)

המדור לאמנות פלסטית מוגש בחסות מפעלי "פולגת"

תחילת שנת 1919 נתפרסמה בעתון "דבר" רשימה קצרה וכותרתה "החלוץ האלמוני". מחברה, אג"ף, שהיה בין הפסיכודונים של משה אונגרפלד, כתב: "את כל ביתן וביתן של חמישים ושבעה העמים, המשתתפים בתערוכה העולמית בניו-יורק, מקשט כידוע — מלבד הדגל — גם סמל לאומי מיוחד, המציין את פרצופו, את דמותו ואת מהותו של בעליו בתקופה זו. והיה בזה רעיון מוצלח מאד לסמל את לאומיותו של הביתן הארצישראלי באנדרטה המייצגת את החלוץ האלמוני של עם ישראל וארץ-ישראל כמנהיג העם." פסל זה נוצר ע"י פסל ששנים לא רבות קודם לכן, בראשית ימי העלייה השלישית, היה חלוץ אלמוני, פועל נודד בארץ, שהשתתף בעבודות היום-יום של אותה תקופה כמעט ללא הכנה, בדרך החלוצים בימים ההם. יחד עם אחד מחבריו נדד החלוץ האלמוני, הפסל לעתיד, מעיירתו שבפולין אל עבר נמל בים התיכון כדי להגיע אל הארץ.

"הנטיעה היתה קשה אבל היו בה גם שעות הנאה. ראינו איים רבים ויפים ונמלים שונים שבהם עגנה האניה. וכבר באניה הגיעה אלי הצעה לעיסוק בארץ." היה באניה רב שסיפר כי הוא עומד לפתוח מדרשה בארץ והציע לציפר שיהיה תלמיד בה. תשובתנו היתה: "אנחנו נוסעים לארץ לעבוד."

"וכך הגענו לנמל יפו. וכאן מתברר כי הדרכונים שלנו אינם מקנים לנו זכות כניסה לארץ. כל הנוסעים ירדו ונשארו רק אנחנו על הסיפון. האניה המשיכה בדרכה לרוסיה ומישוה לחש לנו שנמשיך ונסע לשם. אבל נודע בחוף כי אנו, שני צעירים, תקועים בה והגיע אלינו פתק מאדם בשם האפט שבו נמסר לנו שבערב יבוא ערבי, שישחרר אותנו ואכן עם רדת החשכה בא ערבי וקרא: חווג'ה אספור? (צפור בערבית) וירדנו בסירה במעטה החשכה לחוף. האפט גילה לנו כי הדרכונים מזוייפים, השמיד אותם והפנה אותנו העירה, למקום לינה ולמחרת, אמר, תפנו ללשכת העבודה של "הפועל-הצעיר".

התאריך היה 19.12.1919.

ואנו יושבים בבית קפה קטן בצפון תל-אביב, לא הרחק מן האטליה גבה-המידות של ציפר, כדרוש לפסל, בחודש דצמבר 1982, ממש באותו זמן שבו הגיע לפני 63 שנים לחוף יפו, בימי חורף שמתחלפים בהם ימי שמש בהירים וקרים וימי גשם סוערים המציפים שדות, דרכים ויוצרים ביצות של קבע וגם אגמים-לימים-אחדים; אז — בארץ כמעט ריקה מיושבת בדלילות והיום — בארץ-כוורת-הומיה.

"התפקיד הקרוב והעיקרי שלנו היה לגשת ללשכת העבודה. כך הסביר לנו האפט, שהיה איש נעים הליכות והקל עליו את שעות הפגישה הראשונות בארץ. יש מלון חיים-בורוך, שם תשארו כמה ימים, אמר, ואחר כך אסדר לכם עבודה. אשלח אדם, שיקח אתכם לקבוצה לעבוד.

"מלון חיים ברוך היה ידוע אז, ונתפרסם מאוד אחר כך, ישבו שם יהודים מכל התפוצות ומכל הקבוצות. אנשי השומר, מזכירים, עולים, חלוצים. שם הכרתי, באותם ימים ספורים, אנשים רבים, שאחר-כך ביקרתי אצלם כמכרים וידידים בעת שהילכתי בארץ.

"מרק ועוף זכינו לאכול לראשונה אחרי זמן רב אצל חיים ברוך וכפי שהובטח נמסר לנו שיש עבודה אצל הקרן הקיימת לישראל והעבודה היא: לשתול 5,000 עצי אקליפטוס בקסטינה, שהיא באר-טוביה. נקבל כל אחד 7 לירות בחודש ואנו נהיה חלק מקבוצת פועלים ואת הכסף נתן לקבוצה והיא תדאג לנו באכסניה ובמזון. "לפנות ערב יצאנו ברכבת. היה חושך. אין תאורה בקרונות. אין ספסל אלא רק מושבים-מתקפלים אל הקיר. מאוחר כלילה הגענו אל תחנה שוממה.

"אמרו לנו ששם יבוא ערבי שיעביר אותנו על כתפו באגם-מים ומן העבר השני יחכה איש באר-טוביה שיקח אותנו אל קבוצת העבודה, ואכן ערבי בא והעביר אותנו על כתפיו אחד אחד כמובטח. בעבר השני המתינה לנו עגלת-הובלה וכך הגענו כלילה לבאר-טוביה, שהיה בה רחוב אחד ומשני צידי צריפי-עץ ואולי בתי-אבן אחרים. היו בהם אכרים ואילו אנחנו היינו קבוצת פועלים.

"הציגו אותנו לפני החברים. חבר ליבה את האש כסאמובאר במגף, שהפעילו כמפוח מלמעלה. שתינו תה וכיבדנו בעוגיות. "קבלת-אורחים ראשונה בארץ-ישראל."

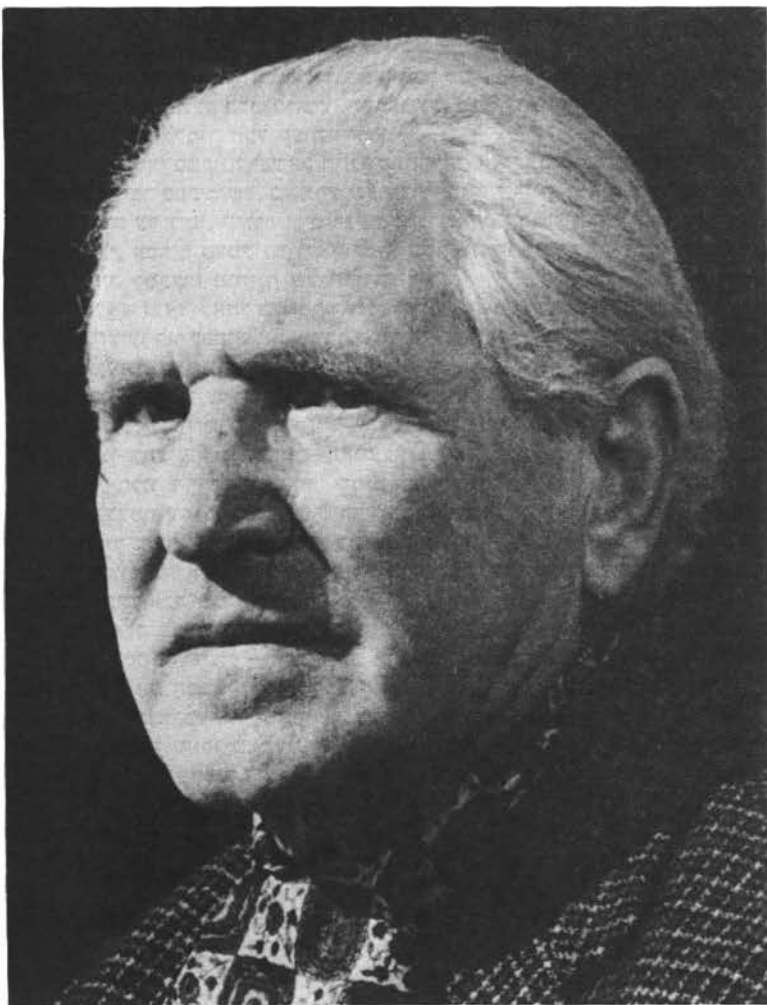
שם, בבאר-טוביה, המשיך ציפר להרחיב את חוג ידידיו ומכריו בארץ. "חיים-בורוך ביפו היה מרכז-פגישות, שאליו באו חלוצים מכל הארץ. כמו שהיה לאחר שנים קפה "כסית" בתל-אביב מרכז לאמנים, כך היה מלון זה מרכז לחלוצים. ובבאר-טוביה הכרתי רבים מאנשי הגדוד העברי. היו באים לבאר-טוביה אל הבנות ולא מעטות התחתנו עם חיילי הגדוד. ביניהן היתה צעירה בת 18, יפהפיה, עדינה, שבא לבקרה חייל ושמו אריה — לימים לא רחוקים, נישאו, הוריו של משה שמיר. היא, אלה, באה לעבוד בבאר-טוביה מתל-אביב והוא, כשאר חיילי הגדוד, בא לביקור בבאר-טוביה." כאן, בבאר-טוביה, כבשאר תחנות נודדי ציפר בארץ, כבר באו לידי ביטוי סגולותיו, שביסודן הן סגולות האמן היוצר. בכל "עבודה" שלו עשה איזה סדר בעולם, שיש בו עיוות וכיעור. הוא הרגיש חייב "לעשות סדר", להחזיר את היופי שנפגם, ובזכות סגולות אלו נתקבל תוך תקופה קצרה כחבר בקבוצת הפועלים בבאר-טוביה.

שתיים מעבודות העיצוב הראשונות שלו בארץ העידו על גישתו האמנותית, כפי שנתגבשה בהמשך חייו.

"באנו כפועלים כודדים לבאר-טוביה. הסתובבתי בחצר הקבוצה ולא יכולתי לסבול את אי הסדר, העזובה, את הבורות והתחתות. אנשים כיתתו בחצר את רגליהם במאמץ קשה ועגלות נסעו בה בקושי. אמרתי לחברים שאני מבקש לעשות סדר בחצר ובקשתי נתמלאה. נתברר לי כי בחצר נצטברו ערימות של פסולת, עפר ואבנים ששיבוש את צורתה. ישרתי אותה והתקנתי אותה, שתהיה נוחה לחברים ותקל על העבודה והחיים.

"אני זוכר את קלבנוב, שהיה המומחה לחקלאות אצלנו. יומיים לאחר בואנו לבאר-טוביה יצאנו, לפי הוראותיו, לשתול את האקליפטוסים בשביל הקרן הקיימת. וראשית שתילה — חפירת בורות.

"אנחנו היינו חסרי נסיון ואילו מראשון-לציון בא לשם לעבודה בחור מנוסה, שעבד בקבלנות בחפירת הבורות. וזה גרם לנו צרות. חשבנו שעלינו להתחרות אתו. האדמה

משה ציפר בן 80 — שנים ראשונות בארץ

היתה רטובה ובוצית, הלא אלה היו ימי חורף גשומים. הטוריה כבדה. ואנו, מנסים להדביק את החבור מ"ראשון". לאחר יום-יומיים היו האצבעות שלנו פצועות וזכות דם. לא יכולנו לנגוע בידית הטוריה. סבלנו יסורי גיהנום. תאר לך את האדמה הכבדה הבוצית שבה אני תוקע את הטוריה וזו אינה יוצאת בחזרה. ואנחנו חשבנו שצריכים להתחרות עם העובד בקבלנות. בכינו — ועבדנו. קשרנו בסמרטוטים את כפות הידיים והמשכנו.

"כשהתחילה השתילה כבר היה לנו קל יותר. וכאשר גמרנו לשתול שלחו אחד הפועלים, היה זה יוסקה גרייבר, לחרוש בין שורות העצים. עמדתו והסתכלנו כעבודת החרוש וראינו כי אין לו שליטה על הפרד והמחרשה והוא פוגע ומשחית את השתילים שאך זה נשתלו על ידיו.

"אמרתי לו: אנחנו שתלנו ואתה עוקר את השתילים? תן לי לנסות ואני מקווה לחרוש בלי לפגוע בשתילים. ניגשתי לפרדה ודבר ראשון נתתי משיכה ככוח במושכות, שתרגיש ביד-חזקה ואז התחלתי להוליכה בין השורות ואמנם פסעה בקו ישר ולא פגעה בשתיל."

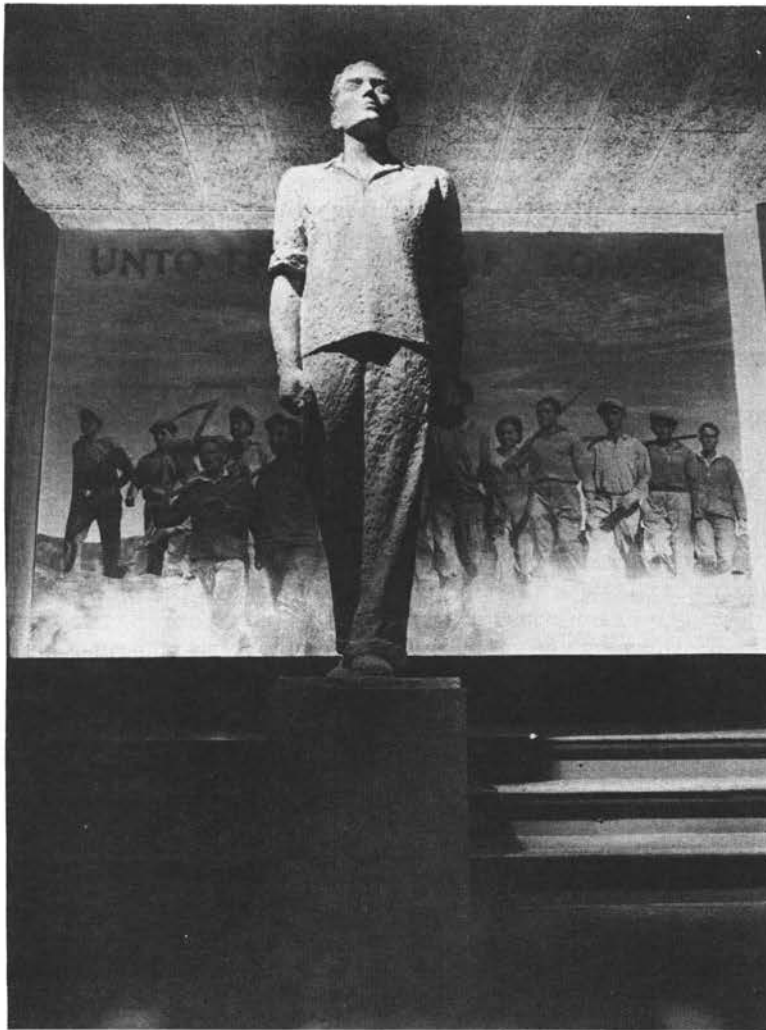
ולאחר שנסתיימה העבודה מטעם הקרן הקיימת נתקבל ציפר כחבר בקבוצת הפועלים, שבה ידעו להעריך את כישוריו ואת התושיה שגילה בסוגי העבודה השונים. וכך נעשה החצרן, שידו בכל, בחצר ובמשק.

"גיליתי בחצר מחרשה בעלת שלושה להבים, טריסוק, הניתנים להרמה ולהורדה. ואנו חרשנו במחרשת-מסמר פשוטה. אמרו לו החברים שהיא מקולקלת. הסביר להם ציפר כי "התקלה" שלה היא מעלה, שהיא ניתנת להרמה ולהורדה, וכיוון שלא ידעו איך להשתמש בה סברו שהיא אינה תקינה. התחילו לעבוד בטריסוק וחסכו זמן וגם איכות החרישה היתה טובה יותר.

"וכשהגענו לזמן הקציר, היו נשברות ידידות המגלים. ולהביא ידידות לנסוע למרחק רב, לתל-אביב. אמרתי לחברים, יש פה ענפים של אקליפטוסים והם ישרים ומתאימים לשמש כידיות ואכן התחלתי לעשות מהם ידידות שהתאימו היטב לעבודה. את החלק המעוקם בידי עשית מקווארינה וחיברתי למוט הישר של האקליפטוס. הלא היה לי נסיון כנגד החברים, רובם מבוגרים ממני, התפעלו מיוזמותי. כך גם פתרתי את בעיות ההלחמה, שהיה צריך לעשותן כל פעם בתל-אביב ובתיבת-מפוח שבחצר התחלתי לעשות את ההלחמות הדרושות.

"תקנתי מכשירים. הפעלתי את החצר. וסייעתי בעבודה. אלה הצעירה אפתה לחם וביקשה שאעזור לה וגם לזה נתתי יד.

"וכאשר הגיעה הזמנה ממקווה ישראל, בחתימת המנהל קראוזה, לשלוח איש להשתלמות בעבודות המשק — בחרו בי וכך הגעתי למקווה ישראל לקורס הארצי הראשון לחברי קבוצים וקבוצות. אצל כספי למדתי איך לטפל בהמלטת פרה, כן למדתי גידול עופות ואצל גלוסמן — הרכבת עצי פרי. ולא במקרה בחרו בי: גבתי

משה ציפה, "החלוץ האלמוני"; 1938. תערוכה בינלאומית בניו-יורק; ביתן פלסטינאי – ארץ-ישראל. גובה הפסל 2.5 מ'. הפסל יצוק מתערובת גרגירי אבן וגרגירי גרניט יוקרקים.

לראות אמן-פסל בעת עבודתו. אסע לירושלים אראה את "בצלאל" ואת מלניקוב ואברר מחיר הנסיעה.

"באותם ימים פעל בירושלים הפסל מלניקוב, שהקים לימים את פסל האריה השואג בתל-חי. הגעתי לירושלים פגשתי ב"בצלאל" את בוריס שץ, שקיבל את פני בלבביות. שם פגשתי גם את נרקיס, מי שהיה אחר כך מנהל "בצלאל". ופלא: כבר שם, בפגישות ראשונות עם עבודות פיסול, ראיתי דברים בעין בקורותיה.

"מלניקוב, שהיה חייל בגדוד העברי, קיבל על עצמו לפסל את דיוקנו של מפקד הגדוד. לשם כך הוקצה לו מקום נרחב במבנה שלידי שער שכם בעיר-העתיקה. במדרגות עלו אל הסטודיו שבו עבד, וממנו נשקף מראה מרהיב של העיר העתיקה. "מלניקוב היה איש יפה תואר, כריא-גוף וקיבלני יפה מאוד. סיפרתי לו שאני מקיבוץ בית אלפא ואני מתכוונן לנסוע לווינה ללמוד ובאתי לראות איך עובד פסל. מלניקוב הציע לי שאעזור לו בעבודה ואני הסברתי לו שאין בידי כסף, אך אני מוכן להשאיר עמו שבועיים אם יארח אותי. אותו זמן עסק מלניקוב בעיצוב הפסל "האשה של המאה ה-20" ואני עזרתי לו בעבודה וביציקה של הפסל הזה.

"שבועיים אלה היו לי חוויה נעימה. הייתי בא בבוקר השכם אל הסטודיו וחוזר בערב אל ידיד, שאצלו לנתי.

"את היום בילינו יחד. מלניקוב היה קונה עוף, ירקות ופירות ואכלנו יחד. מלניקוב היה מרוצה מעבודתי והציע לי שאשאר ואעבוד אתו. הלא הייתי פועל טוב, ידעתי לעבוד, והיו לי ידיים טובות.

"אבל אני, כבר הייתי בכל רוחי בדרך לווינה. ביררתי מחיר הנסיעה: 9.5 לירות שטרלינג.

"חזרתי אל אליעזר הכהן, ואמרתי לו מה הסכום הדרוש לי וכי אני צריך עוד סכום נוסף שאוכל להסדר בווינה.

"אני זוכר, ששוחחנו בחשכה והוא אמר: אין לי יותר מ-10 לירות!

תוך כדי טיפול בהכנות לנסיעה עוד הספיק ציפר להתנסות בעבודה חדשה: גידול טבק. באותו זמן פשטה אופנת גידול הטבק בארץ וציפר נסע למקווה ישראל. האוניברסיטה שלו בחקלאות, לקבל הדרכה במקצוע החדש. ואכן, עוד זמן-מה, עד הנסיעה, הספיק לטפח בבית אלפא את הענף החדש. שתוצרתו נועדה כולה לייצוא. התקרבה ובאה שעת הפרידה. כל אחד מהחברים שנסע ארזו לו חבילה-לדרך, אך כל אחד קיבל גם תפקיד: ללוות בנסיעה חבר אחר. שהיה זקוק לסיוע. על ציפר הוטלה משימה קשה במיוחד: היה עליו ללוות לווינה חבר שהיה זקוק לטיפול פסיכיאטרי. "אזותי את חפצי ויצאתי ברכי לווינה. ידעתי בדיוק מה אני מחפש ומה אני הולך לעשות."

השנה: 1924 וציפר התחיל בפרק חדש בחייו, הפרק הארוך ורכי-ההישגים של עבודת הפיסול.

החלוץ האלמוני נעשה לאחד הפסלים הנודעים של ישראל ושמו כלול ברשימת בחירי הפסלים בעולם.

הסביר כי עומד להגיע גודר עולים של "השומר הצעיר" ויהיה צורך להדריכם בעבודה וציפר יתאים לתפקיד.

"חודש ימים שהיתי במקווה ישראל. לא היו כל סידורים למשתלמים כמונו. ישנו על מחצלות על הרצפה וקיבלנו מחברת, לרשום מה שמענו. וגם כאן התרחב שוב חוג המכרים, שבאו ללמוד מכל קצות הארץ.

"בעקבות לימודי במקווה ישראל החלו מתהדרים קשרי עם אנשי "השומר הצעיר", שבו הייתי חבר בפשמישל. כשנודע שעומדת להגיע האניה, יצאנו ברגל והלכנו על אדני-הרכבת עד ליפו, קילומטרים רבים, לקבל את פני העולים החדשים. בארץ היו כבר שנהבי, אפרים טרטקובר ולאחר בוא החדשים החליטו להקים את "שומריה" ושנהבי היה למעשה מנהיגה של חבורה זאת.

"השנה 1920-1921, לאחר מלחמת העולם הראשונה, והוחל בארץ בסלילת הכבישים הנודעת. הציצו לנו לכבוש את עבודת הסלילה, שהיתה עד אז בידי הערבים. הסוכנות היתה מעוניינת שגם יהודים יעשו במלאכה זו.

"וכך הגעתי למחנה שומריה בקילומטר ה-6 מחיפה, בכיוון עמק זרעאל. שם היו מחנה אהלים, צריף-מרפאה ואחות, שטיפלה בנו ביד קשה.

"היה עלינו לחצוב את האבנים, באמצעות פיצוץ סלעי ההר, לעשות את החצץ ולסלול. קיבלנו הדרכה בפיצוץ. שניים התמחו: לוזר, שלאחר מכן נעשה אמן הקרמיקה ברמת יוחנן וחבר שני, שירד לרוסיה. וכאן קרה לנו אסון: יום אחד כאשר הטמינו לוזר וחברו את חומר הנפץ לקראת הפיצוץ – התמהמה הפיצוץ. הם חשבו שיש תקלה וניגשו אל המקום – ואז חלה ההתפוצצות ולוזר איבד עין והחבר כמה אצבעות. היה אבל כבד בקבוצה.

"ומאבנים אלה עשינו את החצץ. אנשי הגדוד ישבו ועשו כמות קטנה שלא הספיקה לקיום והמכסה הדרושה – קוב ורבע ליום. רבים לא הגיעו אלא ל-15 ס"מ. עלה בידי לעשות את המכסה הדרושה, כדי למלא את הכמות, הדרושה לקיום.

"המליצו עלי שאקבל את הניהול של עבודת הסלילה ובא מדריך שלימד אותי אלף-בית של העבודה: חופרים, מעמידים אבנים מרובעות כשהחלק הצר כלפי מטה ואחר כך שופכים חצץ ומכסים בחול. זה לא היה עוד כביש אספלט. ואת הדבר הזה תפסתי. פעלתי לפי ההנחיות ואחר כך בא מכבש והידק ונוצר הכביש לעמק.

"התחלנו לחפור בורות נטיעת שדרת עצים מבית אלפא אל הסנה, כי רצינו לפתח את הסביבה ולהוסיף יופי לאזור. שלחו אותי לקנות שתילים.

"יצאתי רכוב על חמור משער בית אלפא ובאותו רגע הגיעו אנגלים רכובים על סוסים. החמור שלי נבהל מפני הרכובים, מעד והפיל אותי אל אחד הבורות. נפלתי על צד שמאל ונפגעו אחדות מצלעותי. המשכתי בדרכי לרכישת השתילים אבל אחזו אותי כאבים חזקים בחזה. בדקו אותי האחות, הרופאה. לא ראו דבר. ורנטגן עוד לא היה לנו. החליטו להעביר אותי לבית-החולים של קופת חולים בעין-חרוד. זה היה בצריף הנודע, שהיה בית החולים הראשון של קופת חולים. סיפרתי למנהל את פרטי המקרה. והנה התפתחה מהענין דלקת וקיבלתי חום גבוה. לא ידעו מה לעשות. שבועות אחדים הייתי בחום וסבלתי כאבים ולא ידעו מה הגורם.

"כאשר שכבתי באפס מעשה ביקשתי שיביאו לי ספרים לקריאה. שאלו אותי: על איזה נושא? אמרתי, על אמנות, על ציירים. הביאו לי איזה ספר על צייר שווייצרי והרגשתי שעם הקריאה מתחילה בתוכי איוו תסיסה.

"כשניסיתי לרדת מהמיטה תקפה אותי סחרחורת ושאלתי את הרופא אם לא רצוי שאסע לחו"ל לבדיקות ולריפוי. לא ביקרתי עוד אצל הורי מאז עליתי ארצה ובווינה אכנס למרפאה לטיפול. הרופא סבר שזה רעיון טוב, שהרי הוא עצמו לא ידע כיצד לרפא אותי.

"ביקשתי מחברי בבית אלפא שיבואו ויחזירו אותי הביתה ובכית השכיבו אותי בצריף המרפאה. גם כאן ביקשתי שיביאו לי ספרי קריאה בתחום האמנות והביאו לי את הספר של מרו'קובסקי על ליאונרדו דה וינצ'י – הספר שפעל עלי פעולה מסעירה והבהיר לי את יעודי.

"וכאן עשיתי צעד נועז וברור לעבר מטרה, שלא היתה ברורה לי אז לגמרי: כשיצאתי מצריף המרפאה אל השרותים, שהיו בקצה השני של המחנה, חזרתי ונכנסתי לנגריה וניסרתי לי במסור כמה גזרי עץ מאותם עצי אגוז ופאליסנדר. נכנסתי אל אליהו רפפורט, שהיה מגלף באותם ימים בשרשים והיתה לו סכין-גילוף כפופה ואמרתי לו:

"גזרתי לי כמה חתיכות עץ. אני רוצה לגלף פסלים במיטה. אני צריך בהשאלה את סכין הגילוף שלך."

"אליהו רפפורט העריך מאוד את כשרונותי. תמיד היה אומר לי: ציפר, אתה יכול להכנס לסנדלריה ולתקן לך לבר. לך אני מרשה. ומוכן שהוא השאיל לי את מכשירי הגילוף.

"חזרתי למיטה. הכנתי לי מפה, שאם יכנסו, אוכל לכסות את מעשה ידי שלא יראו במה אני עוסק.

"והתחלתי לגלף בעץ.

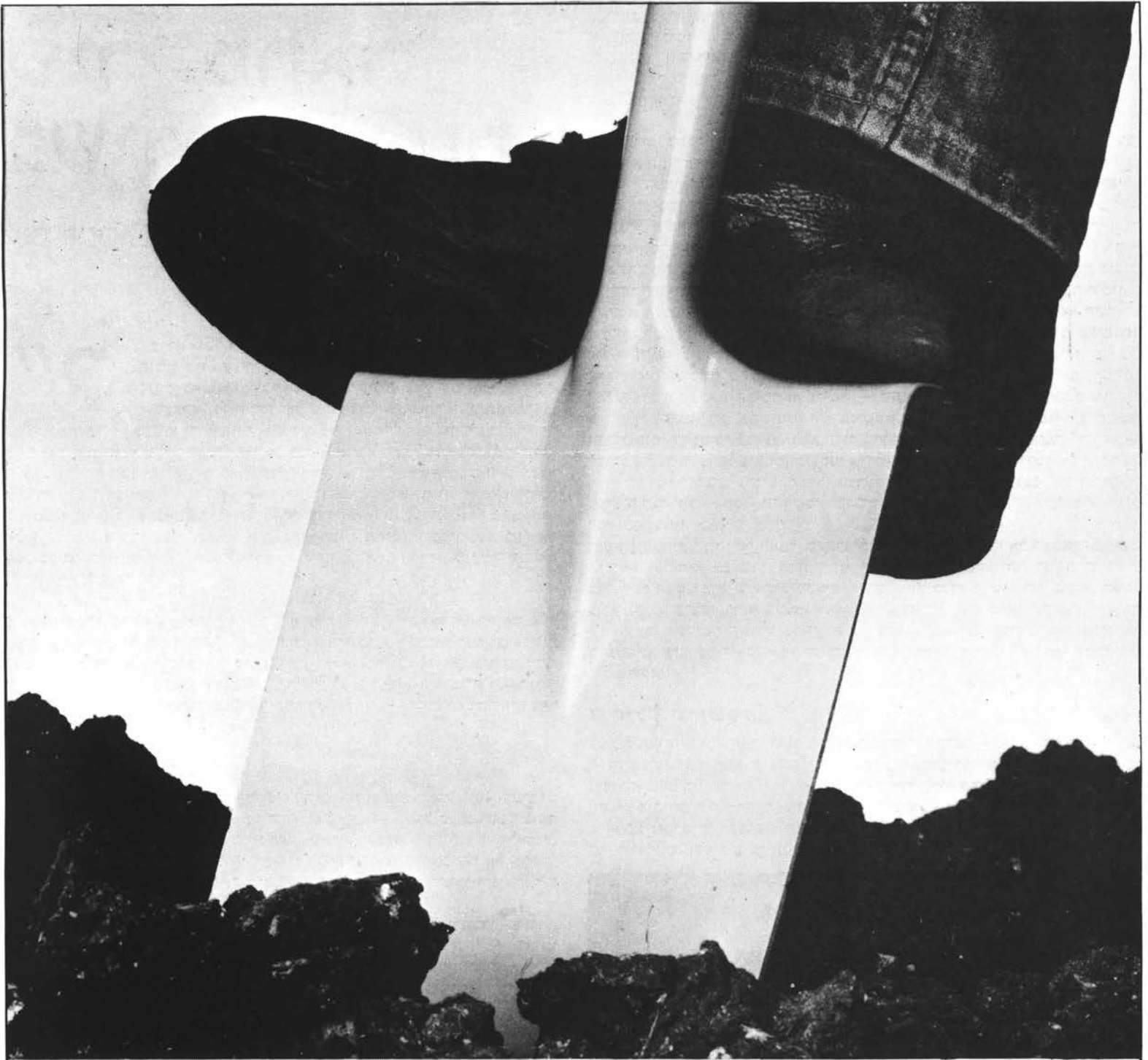
"באותן שעות החלטתי כי נחרצה דרכי, ועלי לנסוע לווינה אבל לא רק להתרפא ולבקר את בני משפחתי, אלא – ללמוד את אמנות הפיסול."

מכאן ואילך, כאשר המטרה נתבהרה, נעשו גם הצעדים אליה ברורים יותר. ציפר החל בהכנות לנסיעה.

"צריך הייתי למצוא את האקונום, שהיה גם הגזבר וגם מנהל המשק, אליעזר הכהן. אחזה אותי קדחת הנסיעה. פתאום כבר הרגשתי שאינני משתלב בעבודות היומיומיות. הפיסול משך אותי בכל כוחו. והאקונום, אותו קשה היה למצוא. הוא היה על פי רוב בנסיעות. לילה אחד העזתי ונכנסתי לחדרו בחשכה. הסברתי לו שאני מוכרח לנסוע לחוץ לארץ לבדיקות, לשיקוף. לא סיפרתי לו על תכניתי ללמוד פיסול. הזכרתי לו שהבאתי בשעת בואי לקיבוץ 35 לירות שטרלינג ועכשיו אני מבקש דמי נסיעה לווינה.

"שאל אותי: כמה זה? ואני לא ידעתי והסכמנו שאברר מה עולה הנסיעה.

"ענין זה השתלב יפה בתכנית אחרת שלי. ביקשתי חופשה כדי לנסוע לירושלים

יש עם מה לעבוד איסגן

ניתם מערכות תדמית

אבן גבירול 2 ת"א 64077
טל' 03-251448, טלקס 341474
במפעל קרית יגת טל' 051-825181.

איסגן, כלי עבודה לחקלאות
לבניה ולגן, קשיחים, עמידים
ומעוצבים היטב. כשיש לך
איסגן אתה על קרקע מוצקה.
איסגן, סידרת כלים תוצרת
איסכור, ספק הפלדות הגדול
בישראל.

ניתן להשיג בחנויות מובחרות של
-ציוד חקלאי וכלי עבודה.

שירי מחאה בשירת השואה

חנה יעוז

"ל

עולם לא נוכל לקבוע בוודאות מהו היקף ההרס הנפשי העצום, שחוללו מחנות הריכוז והפצצה האטומית בתת המודע של בני דורנו, כתב נ. מיילר, מהאידיאולוגים של "דור הביטניקים", בקשרו את הגל הגדול של שירת המחאה, שפרחה בשנות ה-50, עם הטראומה של אושוויץ והירושימה. והוא מוסיף: "בתולדות הציביליזציה, ויתרה מזאת, במרוצת ההיסטוריה האנושית כולה, אנו נאלצים לחיות עם ההכרה המורחקת, כי גם הגילויים הבילתי חשובים ביותר של אישיותנו ושל רעיונותינו, ואפילו העדר אישיות והעדר רעיונות — פירושם אחד ויחיד! אנו נידונים למוות. אנו אפסים על לוח סטטיסטי ענק: סופרים את שינוי ומקפידים על כל חוט שיערה — אך מותנו הוא אלמוני, נטול כבוד ונטול תשומת לב; והוא יבוא מתוך אי-כבוד, לא כתוצאה מפעולה שאנחנו בחרנו בה, אלא כמעין דאוס-אקס-מכינה בתא הגז, או בעיר שמלאה קרינה רדיו-אקטיבית."¹

בשירה העברית בנושא השואה, בשנים 80-1940 מופיעים שירי אבל וקינה, בצד שירי זעקה ומחאה. קולה של המחאה בשירת השואה העברית הופנה בראש ובראשונה כלפי דמות האל — על שלא עמד בפרץ, לא עזר ולא הציל. מחאה על 'אתה בחרתנו' לאבדן ולכיליון. וכן נעימה חריפה של התרסה כלפי האומה הגרמנית וכלפי גויי אירופה. בעיני חלק מן המשוררים זו אף טרגדיה קוסמית — האם האשמה היא באל או באדם?²

■ המחאה הגלויה

דרך העיצוב המקובלת של שירי המחאה מתאפיינת בנטיה לאמירתיות, בשימוש מרובה במשפטים הגדלים, בשאלות רטוריות וכן באירוניה ובסרקזם. ובנושא השואה השירים מלווים בדימויים פנימיים ובמעין פאתוס, כאשר הביוגרפיה הלאומית משמשת מניע לזעקה ולמחאה כנגד מחוללי הזוועה, וכנגד מי שמכוון את תהליכי ההיסטוריה. שירי מחאה בנוסח זה בולטים בדור הראשון של משורי השואה, דור שכתב נוכח האימה ובשוליה.

שירי מחאה כלפי הקב"ה מאפיינים את 'רחובות הנהר' של א.צ. גרינברג, כדוגמת השיר "בקץ הדרכים עומד ר' לוי יצחק מברדיצב ודורש תשובת רם"³. — "איננו רוצים גלויות שהן בארות נפט מודלקות/ ואנו בהם לפידים בלילי הגויים// איננו רוצים להיכנס השמימה דרך שערי האש/ ולא דרך גלי נהרות בגויים/ איננו רוצים לשכב — לרקב בכל שדות העולם".

זהו שיר מחאה, בו האני השר לובש דמותו של הבעש"ט, סניגורם של ישראל, אשר כמסופר הרבה לטעון כלפי מעלה בנושא הסבל היהודי. וכן בשיר "אל גבעת הגוריות בשלג"⁴, בו מופיעה דמותו המתה של רב אורי מסטרליסק, ובפיה שם המשורר את המחאה על תפילות הנכד שנרצח בשלג "להיכן הלכו תפילותיך נכדי/ להיכן הלכו תפילותי/ לאיזו תהום בעולם."⁴ תפיסה דומה מבחינת המסר, המשלבת מחאה נגד האל ונגד עמי אירופה — מצויה ב'טור השביעי' של נ. אלתרמן: "בבכות ילדנו בצל גרדומים/ את חמת העולם לא שמענו/ כי אתה בחרתנו מכל העמים/ אהבת אותנו ורצית בנו."⁵ והוא מוסף שורות מחאה כנגד האפיפיור "שלא יצא מהיכל עם צלמי הגואל/ לעמוד יום אחד בפוגרום/ לעמוד יום אחד ויחדי/ במקום שעומד בו שנים כמו גרי/ ילד קט/ אלמוני/ יהודי". זעקת המחאה הופכת לשיר נקם ב"השבעה": "וליי תתנהו חי, כי חי אותי עינה/ מלאה כוס יגיוני/ מתום אין במעונו/ ולי תתנהו חי כי צועקה שנאה". בקו דומה של זעקת מחאה ההופכת לשיר נקם נכתב שירו של שלונסקי "נדר" — "על דעת עיני שראו את השכול/ ועמסו זעקות על לבי השוחח/ על דעת רחמי שהורוני למחול/ את הכל לזכור ודבר לא לשכוח."⁶ וכן אלכסנדר פן בשירו "שיר נשמת" המוקדש לילדים שהושמדו בשואה — "וקמת מעפרך — ועליך/ שכולך הבוקע מאש/ יעזר ברחו משעולך/ ואת בת שנים חמש/ וכשתי בארות/ לנקם פעורות/ כן חרב, עינך, חנה'לה/ בכשר מעניך, חנה'לה."⁷

■ מחאה מוסווית

בדור השני של משוררי הווית השואה — נמשך והולך הקו של הזדהות ואמפתיה, אולם קולה של המחאה הולך ונחלש. דור זה של משוררים כותב במסגרת "השירה הצעירה", והוא מתייחד בשינויי נורמות, הבאים לידי ביטוי מובהק בשינויים שחלו בדרכי העיצוב, ובמיוחד באמצעי התחזמה (מבנה הבתים, מבנה הפסוק השירי, הפיסוק החריזה, המשקל וכד').⁸ יתר-על-כן, המהפך שחל בדרכי העיצוב עלה בקנה אחד עם השינויים שחלו בתפיסה הערכית. במסגרת המכונה "השירה הצעירה" בולטים תהליכי חילון, גימוד, התרסה וניכור כלפי נושאים ערכיים — כגון: דמות האל, דמות האב, או מושגי האהבה והמוות. משוררים בולטים כי. עמיחי ונ. זך יצרו הרמוניה חדשה בין המהפך בדרכי העיצוב לבין המרדנות הגלויה בתחום הערכי. אולם, בנושא השואה, (במידה וכתבו שירים על כך, שכן נושא זה אינו שליל

בשירתם), גילו איפוק וריסון: "ברכבת הזאת/ אני עובר/ דרך נוף זר/ קורא על אושוויץ/ ולומד על ההבדל/ בין "לעזוב" ובין לא "להישאר". כותב עמיחי בשירו "בני, בני, ראשי, ראשי.⁹ ואילו נתן זך בשירו "נגד פרידה", מתייחס באורח אמפתי לדמות החייט ניצול השואה, ואם מתלווה לשורותיו נימה של מחאה, הרי היא כנגד מצבי אימה והפרדה.¹⁰

המשוררים מקרב "השירה הצעירה", שנושא השואה דומיננטי ביצירותיהם, הם כמובן אותם יוצרים שעברו את מל' העולם השניה על כשרם, בילדותם או בנעוריהם וחומרי המציאות שלהם משולבים בזכרונות אישיים וביסודות אוטוביוגרפיים מובהקים, כגון: א. קובנר, ד. פגיס, א. יעוד-קסט וי. בסר. בשירה של משוררים אלו לא נגלה שירת מחאה במובנו המקובל של הביטוי. אין שירי זעקה בנוסח הרטורי והפתטי של דור אלתרמן, שלונסקי, וא.צ.ג. שכן דרך העיצוב של משוררי "דור המדינה" השתנתה לא רק בכל הנוגע לאמצעי התחזמה, אלא שינוי הנורמות הוביל אף להתרחקות מאמירתיות יתר, ופניה אל דרכי-עיצוב המאפשרות עקיפה ורמזיה, השלכה והעברה — תוך פניה גוברת מהמוחש אל המופשט.¹¹ ובנושא השואה, מתלווה לכך נטיה ברורה לעקיפה ורמזיה באמצעות יצירת "צופנים", המייצגים את עולם האימה. צופנים המבוססים על עובדות ואירועים מתוך "הפלנטה האחרת", על ארכיטיפים תנ"כיים, על מלות קוד המייצגות את הנוף האירופי ועל סמלים פרטיים. דרך עיצוב זו מצביעה על מחאה עקיפה — מחאה נגד הרטוריקה והפאתוס של דור א.צ.ג. ואלתרמן, נגד אמירתיות יתר בנושא השואה, ואולי אף מרמזת על מחאה חריפה כנגד עצם הכתיבה על נושא חולה ועל הצורך להוריש את האימה לדור הבא. "כותב על מחנה ערפל בו הזמן הקוסמי שוהה/ על כף ידו של חורף ישן/ אך סולד מן המילים/ ומפריש בכל נקבוביות עורי את רעלו של ואקום העולם/ וכמי שעודנו חולה בטיפוס הבהרות — מפין חיידקים/ ומדביק אשה ומדביק ילדים." — כותב א. יעוד-קסט בפואימה "מול גרמניה".¹²

ובמידה מסויימת ניתן אף לאמר, כי הבריחה מהפאתוס, והפניה אל המחאה העקיפה מובילה אצל חלק ממשוררי הדור השני — נטיה לקונקרטיזציה יתר, כגון שירו של י. בסר "על אדמת בוץ שחורה/ טלאים של שלג מלוכלך/ מישהו רזה קודח/ בשתן צורב/ כוכב צהוב/ רוכס מכנסו ומצטרף למסע."¹³ זוהי מחאה עקיפה נגד עצם קיומה של 'הפלנטה האחרת' וזאת לא ע"י פניה לתיאורים מעודנים, מעורפלים או מופשטים אלא פניה אל חומר המציאות הקונקרטי, המרה, הצורבת, המכאיבה והמשפילה.¹⁴

■ חילון וגרוטסקה

לעומת הקו השלילי בשירי הדור השני של משוררי השואה — אנו עדים להסתמנות קו חדש בעיצוב הנושא, קו ההולך וגובר אף בקרב משוררי הדור השלישי של הווית השואה, שהם בני הניצולים.¹⁵ לא עוד מחאה כנגד הכוח המכוון את הדברים, לא עוד מחאה מוסווית ע"י צופנים וע"י השלכה והעברה — אלא קו של מחאה נגד עצם אווירת המיסתורין, הקדושה והאמפתיה, וכן מחאה נגד מורשת הסבל, המועברת אל בני הניצולים, ולעיתים אף מחאה נגד השייכות והזהות.

נ. אלתרמן

א. שלונסקי

אחד השירים הראשונים, שניתן לראות בו אות מכשר לשינוי בגישה, אצל חלק מן המשוררים משנות השבעים ואילך — הוא שירו של מ. וזלטיר: "אבא ואמא הלכו לקולנוע. אילנה יושבת לכד בכורסא ומעיינת בספר אפור."¹⁶ ביסוד השיר מוצבת סיטואציה, שניתן לפרשה בראש ובראשונה על דרך ההתבוננות של "אני ילד". בראיית ילד נאיבית וחסרת כל מידע על אירועי 'הפלנטה האחרת', יושבת ילדה קטנה, המכונה אילנה, ומתבוננת בספר שבו מופיעות תמונות בנושא השואה. "היא מדפדת, דודים ערומים/ רצים ערומים ורזים כל כך/ וגם דודות עם הטוסיק בחוץ/ אנשים בפיזמות כמו בתיאטרון/ מגיני דוד מבד/ וכולם כל כך מכוערים ורזים/ ועיניים גדולות כמו לעופות". ראיית ילד מלווה בשיר שלפנינו במעשי ילדות אופייניים — הילדה מצוירת בעזרת העפרונות הצבעוניים אשר ברשותה תוספות מצוירות על גבי התמונות בספר: "ומציירת בחשק גדול/ לכלם משקפים ופרצופים מצחיקים/ ובייחוד לילד הקרח הרוה/ היא עושה לו שפם ענקי אדום כזה/ ובסוף השפם עומדת ציפור".

ה. ברזל בהקדמה לאנתולוגיה "השואה בשירה העברית — מבחר", נוטה לראות בשיר זה חלק המאפיין את המפגש המאוחר עם השואה. ומציין כי "הילדה מנסה לטשטש את דיוקנם של האנשים המזוהים, צבעים מצבעים שונים היא תוסף לפרצופיהם, אלא שגם התמונה הסופית של הילד המיועד להשמדה, אותו היא מצוירת בתמימותה מחדש, היא כסימן הכבשנים, שאישם אדומה, ושל המזור, יוצא הדופן (עוף על שפם). ללמדך, כי כל צורות הבריחה חסומות ונעולות. גורל המשורר דומה לזה של אילנה הקטנה ושל הוריה. בכל מנוסתיו ובכל שפע צבעיו ומראותיו החדשים, לא יוכל לחמוק מן האירועים ומהתמונות החזורים וכופים עצמם עליו."¹⁷

בשנים הראשונות

בשנים הראשונות לעדן
פקחתי את עפעפיך כדרך שוליי הצדפות
וכמו הארה ארכימדית ידעתי בהן
פנינה עצומה ליפי.

עירמה —
כי עודנו עירמים,
כי גנים צומחים סביבנו —
ויחפה רצתי ברחובות לארץ כל הצעקה
כמעט. עד שמצאוני השומרים ואמרו לי:
שבי. שבי.

שיר ליום ההולדת

כבר עשרים ושש פעמים
אני עוברת כאן
כמו שעוברים על-פני מקום נגוע.
בתחתית הזמן היינו מכים חלילים וגיטרות.
חורשי-טובתי ואני,
רוקעים מחולות על קרקעית החדרים
כמניסים רוחות.

עכשו אני קרבה לכאן ביחפות,
בהקטנת הגוף,
לא כמו אשה, כמו לא רואה
בדלת הפתוחה נמר עצום-עינים,
שלא תחשב לי לרעה
גם הפעם הזו,
שאני מנסה לעבר על פניו בשלום.

הדרך העוקפת

והיא את בטנה ההרה נושאת כמו חטטרת:
ששים שנים של הריון מהפך:
ילך ויצטמק.

אתם מעבירים אותה
במחשבת ילדי-ההלה ותשוקה,
במלאכת מחשבת קטנה.

במרמה אתם
שמים בה זרע-חפץ
עברי-רציה, גדלות.
שתילי פרענות.

היא נושאת את ששים השנים הכאות
כעבר לא יפל,
(יש פהות בעיני הקרובים לאשה שנפלה),
אבל תינוקה נמס,
מקריב אל תוף דמיה:

ששים השנים הכאות
תמחנה אחת לאחת את בטנה הגדולה.
כה, בדרך העוקפת,
היא תבוא אל ממדיה הנכונים.

אולם, דומה כי ניתן לפרש את השיר שלפנינו אף בדרך שונה — הראייה הנאיבית, ראיית ילד, אינה אלא מעין מסווה לראייתו של ה"אני המבוגר". המשורר עשה שימוש בדמותה המבדית של ילדה קטנה, כדי לקבל לגיטימציה ליצירת תמונה גרוטסקית. נקודת המבט של מבוגר, המתחפש לילד, אינה נאיבית, אלא יש בה כדי ליצור אפקט של ניכור. האנשים המתוארים באלבומים, העוסקים בנושא השואה, הם רויס, מכוערים ודפורמטיביים. הדודות המכובדות מופיעות עם "הטוסיק בחוץ", והשימוש בלשון ילדותית ונאיבית — מקבלת משמעות שונה מנקודת ראותו של מבוגר. לפנינו פניה אל המימטי הנמוך, אל העירום הגרוטסקי, אל מעין שמחה לאידן של הגברות המכובדות ושל לובשי פיוזמות אושוויץ. ההשלכה וההעברה בשיר שלפנינו לא נוצרו לצורך עידון האימה או הרחקתה, אלא היפוכו של דבר — הן נוצרו כדי להדגיש את הגרוטסקה. תופעה זו בולטת בכותרת המיוחדת את השיר ומשמשת לו כמעין אקספוזיציה: "אבא ואמא הלכו לקולנוע אילנה יושבת לבד בכורסא ומעיינת בספר אפור." הכותרת תורמת לגרוטסקה, שכן היא משנה את הנורמות המקובלות לגבי מתן שמות לשירים, שהם כמקובל — צירופים לשוניים, המבוססים על מילה בודדת או מספר מילים. ואילו כאן לפנינו — שורה ארוכה בניסוח פרוזאי מכוון, היוצר תמיהה אצל הקורא — הקולט; הלכך יקרא "שם של שיר"? השימוש בלשון יומיומית ומדוברת שואב את צידוקו מכך, שהדמות המצויה במרכז השיר היא ילדה. אולם, הפרוואיזם עם כל היותו מכוון ללשון ילדים אופיינית — "נורא משונה", "חשק גדול", פרצופים מצחיקים, "טוסיק" — מכוון בעיקרו ליצירת האוירה השלטת בשיר. אווירה של חילון והעדר אמפתיה. ניתן לאמר, כי לפנינו שיר מחאה כנגד ההתייחסות מלאת היראה בנושא השואה בספרות העברית החדשה, התייחסות המקנה לנתעב מקום של שגב.

נגד הזהות ומורשת הסבל

הדור השלישי של משוררי הוויית השואה בישראל, דורס של בני הניצולים מעביר מסר של המשכיות ואמפתיה. אולם בתוך הקו המרכזי הזה משתחזרות והולכות נימות של מחאה חריפה, של זעקה וסירוב. מחאה המופנית בעיקרה לא כלפי מחוללי הזוועה, אלא כלפי עצם מורשת הסבל. הפואימה של עודד פלד "מכתבים לברגן-בלזן" בנויה על אמפתיה והמשכיות כלפי דמות האם "אמא אני יורש אותך/ אני יורש את גבך הכפוף/ אפך הנשרי/ לומד לאטי לאהוב, וסבל — /". אולם אמפתיה מופגנת זו היא בעיקרה אמפתיה אישית ופרטית — הוא יורש את סבלה של האם תוך מחאה חריפה נגד עצם מורשת הסבל נגד ירושת הגורל היהודי "אני כמוך, אמא, ואף שאינני יהודי אני כאן — אני כאן וריאותי/ פגומות ועיני מהססות בשמש ומוחי אינו נסבל — / האם זוהי ברגן-בלזן אמא? / האם זוהי ברגן-בלזן שקודחת לי בעצמות?" זוהי מחאה חריפה נגד הסבל העובר בירושה, עד כדי ניסיון לברוח ולהתכחש לזהות היהודית. תחושת מחאה מלווה את כל פרקי הפואימה, והיא מוצאת ביטוייה המכוון בשימוש בשמותיהם של זמרי המחאה הידועים בוב דילן וג'ון ג'יאז, כגון "טלית שחורה" או "שחפים בוועים". למעשה, המחאה בולטת כבר במוטו לפרק א': "הולך לגעת בקצה המחשבה/ מקום שבו גדרות התיל צוחקים".

בעוד הקו השלישי אצל משוררי הדור השלישי — הוא קו של הזדהות עם ההורים ניצולי השואה, ולעיתים אף עם הורי ההורים (כגון בשיריהם של רבקה מרים, טניה הדר ואסתר אטינגר) וזאת תוך חיוק הקשר עם התשתית של ההיסטוריה היהודית על תחנותיה השונות, תחנות-הסבל היוצרות המשכיות — הרי אף כאן הולך ומסתמן קו חדש: שירי מחאה כנגד הזכרונות המורשים של האימה.

משוררת צעירה כשם אסתר פוקס מוחה נגד עצם החיים היהודיים אחר השואה ע"י ההחלטה — לא להוליד ילדים בעולם שלאחר אושוויץ. השיר פונה אל האם ניצולת השואה! "הלא ראית את הילדים/ אל הקירות, הראשים שפוכים/ ראית את השדיים הכחולים// עכשיו את אומרת מת/ את רוצה שכמוך גם אני אדלה/ מתוך רחמי חיים חדשים לתוך המקום הזה// ואני אומרת לא. אמא, לא, לעולם לא.// תוכי ימותו טרם יולדו". "כבר עשיתי בי מעשה — / רחמי נעולה, ולנצח. אל תביטי בי כך, סכין, / חותכת לאט, בי לאט, / ...

מכאן, ניתן לאמר, כי שירי המחאה בנושא השואה לובשים צורה ופושטים צורה — מהרטוריקה והפאתוס נוסח דור א.צ.ג. שלונסקי ואלתרמן, למחאה המוסווית של דור "השירה הצעירה": פגיס, יעוד-קסט ובסר, ומשם דרך הגרוטסקה נוסח ויולטיר — חזרה אל העזקה הגלויה ואל הפאתוס. אולם מחאה אחרונה זו נעשית תוך שינוי המושאים: לא עוד מחאה נגד האל או העמים הזרים, לא מחאה נגד הסבל וההשפלה, כי אם נגד עצם הדרישה לאמפתיה ולהזדהות, ונגד זיכרון האימה, המועבר בירושה. לפיכך, ניתן להצביע על כך, כי תהליך המוטציות המאפיין את שירי המחאה הוא בגדר עדות לכך, כי נושא השואה בשירתנו אינו נחלת דור אחד או שניים, אלא הוא נושא דינמי, המצוי בשלבי התפתחות והמשכיות.

הערות

1. N. Mailer, "The White Negro", City Lights Books, New York, 1957.
2. מ. גרטנברג, "היסוד היהודי בשירת הביטניקים", עקד לשירה מס' 2, 1960, עמ' 35.
- 3-7. "השואה בשירה העברית — מבחר", יד ושם והקיבוץ המאוחד, 1974, עמ' 78, 84, 102, 103, 104, 125.
8. ה. ברזל "השיר החדש — פתיחות וסגירות", עקד, 1976.
- 9-10. "השואה בשירה העברית — מבחר", עמ' 206.
11. ה. ברזל "שירה צעירה — מבוא", עקד, 1982.
12. א. יעוד-קסט "מול גרמניה", עקד, 1982.
13. י. בסר "שירי המקל והמכה", מעריב 24.12.83.
14. יעוד-קסט "מיתוזיה וקונקרטיזציה בשירת השואה", מאזינים, אפריל, 1983.
15. ח. יעוד "קורים לדור השלישי של משוררי הוויית השואה בישראל", עתון 77, מס' 36, תשמ"ג.
16. "השואה בשירה העברית — מבחר", עמ' 240.
17. שם עמ' 35.
18. ע. פלד "מכתבים לברגן-בלזן", הקיבוץ המאוחד, תשל"ח.
19. א. פוקס "לי אסור להתאכזר", עומד להופיע בעקד.

בוא לגדול אתנו.

בנק-קט 2000
24 שעות שרות

בנק הפועלים

כשנולדתי, אבי חייד אל המצלמה

אשה ממרחק
מרימה יד לאט
מול המים או מול השמש
הצלולואידית
האשה ההיא היא אמי.
כשנולדתי, אבי חייד אל המצלמה
כבר היתה אוכלת בו מחלה
כשמת הנה בן גילי היום.
לאמי יש פנים
כולל תוים של אפי
מר

בעינים או בשער
שצבעו אינו טבעי.
אמי היתה שמה את כף ידי על פניה
כנראה המגע גרם לה רך.
בלילות הנה נעשה משהו בגופה
אני איני יודעת.

איך האשה

איך האשה אכולה מבפנים
הפנים שלה אחוז בתולעים מתקתקות.
איך האשה אחוזה כף,
והקאב סגור ברחמה.

עודד פיינגרש

איור: עודד פיינגרש

רחרחתי את גופה המאבק
ועל כרסא יושבה
ויריכיה מפגשים ותלתליה תכלת
לחה נצברת.
אני שוכב מביט למעלה
היכן ריחם של חרקים מתים תלוי
היכן גופה לכן, חלק
ואור חנר של נר
לשתי עיניה כמו אילה שנלכדה
בתי שחיה השעירים מלאו אדים חמים
וחטם כנחירי סוסה גרמניה
ללטף לאורך גב שלה
על חליות צמוד שדרה שלה.
הזיתי ביפה בנשים
שתבוא בחלום שלי ותנשק
על עיני
ואחר נבקע הקיר
ומשהו מזוהר השלג נדבק לשערות שלי
עקדו אותי על המזבח
העלו באש לבי, ונשמתי
שלי עלתה מגוף לעבר הלמעלה.

יהודה ניב

כן, הפסקנו לקום בלילות

כן, הפסקנו לקום בלילות, את לא קמה יותר
לבניך הבוכים ואני לא קם יותר להשתין,
אפילו שכאבי-אהבתי באים אחריו כמו שכל ארוך
בלילות האלה ומתחפרים בי בקולי-קולות
ואז חלומותי, כן, חלומותי נעשים
חשופים ותכופים יותר והחשף מתרצה
אלי ועושה בגופך באלפי ידים ואני השומע
האחד מסמיך מבושה בחשבי איך שער
ערונתך האדם הכשום
קוראני מתוף החשכה

אל תאכלי על השיש

אל תאכלי
על השיש, שכובתי שלי, הוא מלא עכשו בפרוריך,
הוא מלא בפניך המתחלפות, אני מעדיף את תקופת פני
המלאך שלך, שכובתי שלי, כשאת רכה ואוהבת
ואור-סליחה רך מגייה פניך היפות שהרי צאי חשבי
רגע על התדמית הצבורית שלך מה יגידו בחוץ
הבריות, מה אגיד אני, שכובתי שלי,
שעה שאצא נזוף מלפניך על גחוני.

שירה מורגן

טפת אשה זכה
על זרועי,
מנחת כטבעת.
צל ראשי נאחו בגדר
פוחד מהשמש,
ואני — תוהה לתוף עיניך;
כמצפה לגעת
בקצה היש של מחשבתך.
לשוא שולחת עצמי
באהבה, האמנם?
קמטי עיניך מבשרים את בוא הסתו,
ואני פוחדת ממנו
כמו ממותך!

כמעט את מחצית
שנותיך חייתי,
ובלילה זה על-סף גשם,
ידעתי שלא אוכל לגעת —
אף לא בחלום בלהות
העובר בי
בשתיקה כזו:
מהראש, לעינים,
לעצמות
ושוב.

על הנאציזם והפיתרון הסופי בספרות היוגוסלבית*

דינה קטן ברציון

לפרטי פרטיו את תהליך השמדתם של דרורי ארץ בשם ואן-פה, או בלשונו של הסופר בדברי הפתיחה שלו: "דרורי ואן-פה: זכרים, נקבות וגזולים, כולם, כולם עד אחד, כל משפחות הדרורים הרבות הענפות, כל להקותיהם וכל הגזולים שברוך, הושמדו ונכחדו ביום האחרון לחודש..."

מרומאן אלגורי זה (שמבחינת עושר דרכי הניצול של המסגרת האלגורית מזכיר את חוות החיות לאורול), באה לידי ביטוי תפיסה התולה את מעשה ההשמדה, מניעה, דרכי ביצועה ולקחה, בהסבר המעוגן כולו בגורמים כלכליים וחברתיים, כאשר לגורם הכלכלי דומיננטיות מכרעת. אנו רשאים על כן לראות ביצירה זאת נסיון של קונצפטואליזציה, בכליה האמנותיים של היצירה האלגורית, המבוססת על אינטרפרטציה שביסודה התפיסה המרקסיסטית המעניקה בכורה לגורמים אלה. המסגרת האלגורית מאפשרת טיפול במכלול ההיבטים הקשורים במהלכי ההשמדה, מבחינת התפתחותו של הרעיון, גילוייהם השונים של המניעים שביסודו, הטקטיקה של מהלך ההשמדה ומשמעויותיה המיידיות ומרחיקות הלכת גם יחד.

האלגוריה משחזרת את תנאי הכשרת הקרקע לקראת ההשמדה, נסיבותיה ושלביה השונים, כאשר בין הגורמים הסיבתיים הנזכרים בה לא נעדרת טרנספוזיציה של אישיות היטלר ומניעה:

"היו שטענו כי את המבצע יזם והמציא קונג'רפה, ראש העיר ואן פה, אישית, אשר לפי השמועות נוסף לסיבות, לשכנוע הפנימי ולמה שקדם לשכנוע הפנימי, היה לו מניע מיוחד משלו, אישי, להתחיל ברדיפה: כילד, בשעה שנהג לקלוע בדרורים במקלע שלו, לאו דווקא למען התועלת שברכב, כשם שעושים זאת החתולים... אלא כדי להשתעשע, כשאר חבריו, בפגיעה בהם וכרציחתם, מתח פנים את חוט-המקלע בכח בזה, עד שאבן-הקלע פגעה בקיר וממנו נעתיקה בכח וחזרה ופגעה במצחו. מאז נותרה על מצחו חבורה גדולה, שאותה נהג לכסות בקווצת שיער שחור הצונחת על חלק ממצחו... ארבעים שנה חיכה, כך אומרים, וכאשר היה לבסוף לראש העיר, ניצל את הזכויות והאפשרויות שהעניק לו מעמדו כדי לנקום בגזע הדרורים חרשי רעתו, כך שבכל העיר כולה לא ייוותר גם אחד מהם שיוכל לקונן על הכחדת שבתו."

התעללויות
ביהודים ע"י
הסרת הטבעת
בכח;
מאורע דומה
משמש יסוד
לאחד הסיפורים
ה"דוקומנטריים".

בהמשך מתארת האלגוריה את הכלכלה האינפלציונית, הצריכה הגואה של החיים האורבניים, המביאה את האנשים לחרדה מפני מחסור וקיצוב, להאשמת הדרורים כגוזלי פת לחמם של השאר, כחמדנים וזלנים, תוך תחשיבים מספריים של כמיות המזון שהם צורכים-גזולים מפיות השאר. פרקים אחדים בספר עוסקים בטקטיקה של הכשרת הקרקע להשמדתם, דהיינו בצעדי גיוס דעת הקהל נגדם, בתחילה על ידי שורה של אמצעי מיון, סיווג, קטגוריזציה בכל הכלים המדעיים המעמדים לרשות השלטונות, כולל דקיות שבדקיות שנגקטו במהלכה של מערכה זאת, העולה מן התאור כשקולה, מתחכמת ומחושבת לפרטיה. מופיעים אלמנטים של תאור מראם החיצוני, נתונים הגופניים כבעלי משקל איכותי וערכי שלילי ("נוצותיהם בצבע עכור, אפור-מלוכלך וחום-חלודה, זיפני-גס, וכנפיהם קצרות ולא תואמות. ציוצם בלתי נעים לאוזן, צרוד וניחר, ואילו הצורך המתמיד, המאוס והתוקפני להתבלט, כציפורי שיר נטולות קול, חוש שמיעה, חוש צניעות וחוש מידה, מטיל שיממון ומהווה הפרעה לאנשים ולצפרים גם יחד"). בהמשך מוזכר שיתוף הפעולה של העיתונות הנשלטת בידי יוזמי התעמולה על ידי שורת מאמרים אויביקטיביים-לכאורה, הנושאים כותרות כגון "צפרים מועילות ומזיקות/ גזע הדרורים — גזע המזיקים" וכיוצא בזה. בשלב הבא מתוארת ספיגתה של התעמולה והשפעתה על השכבות השונות באוכלוסייה, ההתפתחות ההדרגתית של שינאה הולכת וגואה, כאשר חלקן של הרשויות בתוצאה מתואר באירוניה מרה ("מדוע כבר לא עושים

אחד המאורעות המרכזיים הקשורים במלחמת העולם השנייה ביוגוסלביה רשום בביאוגרפיה הלאומית של מדינה זאת בשם "מלחמת השחרור הלאומית" כמלחמה ששמה לאל את תכניות היטלר להפוך את ארצו — תוך ניצול סככי יריבויות עתיקות יומין בין הלאומים המרכיבים את אוכלוסי יוגוסלביה וניגודי האינטרסים ביניהם על רקע לאומי, אתני, דתי, כלכלי, חברתי, פוליטי, ותרבותי — לבסיס נוח למטרותיו הצבאיות.

בזיכרון יהדות יוגוסלביה, כבזיכרון העם היהודי כולו, מזהות השנים האלה עם מושג הנושא את השם שואה, או במלים אחרות עם מהלכי הגשתה בפועל של התכנית הנאצית להשמדה פיזית מוחלטת, על בסיס ביאולוגי, של הגזע היהודי, שבטרמינולוגיה הנאצית זתה לשם "הפיתרון הסופי של השאלה היהודית." במסגרת הגשתה של תכנית זאת, בחלקה על ידי הגרמנים ובחלקה על ידי גרווריהם האוסטרים הקרואטים, הומתו 65,000 מתוך 80,000 היהודים שחיו ביוגוסלביה ערב מלחמת העולם השנייה, מספר קרבנות המהווה כ-80% מכלל יהודי יוגוסלביה. חיבור זה עוסק בנסיגתם של סופרים להתמודד ביצירתם עם שאלות הקשורות בשואה, בנאציזם ובפיתרון הסופי של השאלה היהודית ביוגוסלביה. מה שאנו יכולים, בתנאים מסוימים, לראות, כנסיון של אינטרפרטציה העולה מתוך סיפור, תאור ועיצוב בסמלים של ההוקעה, הקינה, האימה והתפילה, הוא פרוי של נסיון נפשי המעוגן בשתי רדאויות: פני קיומו ופני אוכדנו של עולם שנכחד.

היוגוסלבי המצוי, סרבי, קרואטי, סלובני, מאקדוני, מונטנגריני או אחר, הפך בסיום המלחמה להיות מאזרח של מונרכיה חלשה, בעלת אוכלוסייה הטרוגנית המורכבת ממיעוטים מתוסכלים ומסוכסכים על רקע שאיפותיהם הלאומיות, שבמרכזן היריבות ההסטורית בין הסרבים והקרואטים על ההגמוניה הפוליטית והתרבותית, לבעל אפוס חדש, שבמרכזו הפיכתם של גודרי פרטיזנים לצבא בעל תמיכה רחבה בציבור, אשר מצליח לשחרר את הארץ מעול הכובש הזר כמעט ללא עזרתן של בנות הברית ומנהיגות המצליחה ביצירת איחוד כלכלי, פוליטי ותרבותי. זוהי, בקווים כלליים ביותר, מסגרת ההתייחסות לדיון בכמה מן ההיבטים של הנאציזם, השואה והפיתרון הסופי בספרות היוגוסלבית.

בעשור הראשון שלאחר המלחמה, ביוגוסלביה הנתונה לתכניות חומש, על רקע ספרות עניפה על מלחמת הפרטיזנים, נעשים הנסיונות הראשונים לספר את סיפור המעשה. סיפור מתעדת עניפה זאת נטועה בעיקרה ברובד הדוקומנטרי, תוך נסיונות ראשוניים להעלות שאלות שמעבר למה וְלֵאָיִן. כבר ברובד זה עלולות התהיות עקב זיהוי הנתק שבין תודעת האחריות האישית, כפי שהיא באה לידי ביטוי במעשי האדם, ובין תגובת העולם; עולה ראשית המודעות להפרה חסרת פשר של יחס הגומלין בין אדם לסביבתו, לשיבוש שבהיזון החוזר שבין מעשיו המודעים של אדם בוגר (היהודי, במצבים השונים) ובין תגובת העולם, למוקד טראומטי זה של ראשית הפגיעה בקוהרנטיות, הפגיעה ארוכת הטווח ברוח.

נסיון להתמודד עם הנושא במישור קונצפטואלי, הכורך את הנאציזם, השואה והפיתרון הסופי באידיאולוגיה חולה ותכוצאה ממנה, במדיניות הלוקה בגורמי המחלה, עולה מיצירתם של שני סופרים, הינקה גוטליב** ואנדרייה דעאק, שניהם ילידי סוף המאה הקודמת, דהיינו יוצרים העוברים את המלחמה בשנותיהם הבשלות והנסיבות המטרופות של זמנם נתפשות בעולמם כהתמוטטות עולם של ערכים וכחורבנה של תרבות כתוצאה מחזירת אלמנטים של חולי אל האורגניזם הבריא מלכתחילה. הבחנה זאת היא בעיני חשובה, כיוון שהתפיסה של סופרים ילידי שנות העשרים של המאה, בוודאי לא במקרה, שונה שינוי גמור.

לעומת הקרקע העמוק בין העבר הנתפש כבריאה להווה החולה, ולנתק במישורים השונים שבין עבר זה למה שאחריו, באה תפיסתם המורכבת יותר של יוצרים ילידי שנות העשרים והשלושים.

■ המישור האלגורי והאינטרפרטציה המרקסיסטית — אריך קוש

ב-1962 יוצא לאור ספרו של אריך קוש — (יליד 1913 וסופר פורה מאוד, שרכות מיצירותיו תורגמו ללשונות אחרות) — הנושא את השם VRAPCI VAN PEA. שם זה עצמו יוצר תבנית סמנטית הנקלטת כבעלת משמעות כפולה: א. דרורי ארץ ששמה VAN-PE; ב. הדרורים — החוצה (מארץ או הדרורים) אשר מחוץ לארץ PE; המלה VAN בסרבית קרואטית פרושה החוצה או אל-מחוק). זהו רומן אלגורי המתאר

* קטעים מעבודה ("אינטרפרטציות הסטוריוגרפיות של הנאציזם, השואה והפיתרון הסופי בספרות היוגוסלבית") בעקבות סמינריון על ההסטוריוגרפיה של הנאציזם בהדרכת פרופסור שאול פרידלנדר.

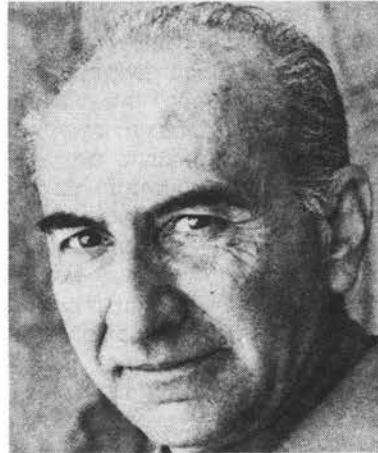
** ראה כתבי הינקה גוטליב, א', ב', הוצאת עקה, 1981, ובמיוחד "קדיש ביער" ו"כובה חנה".

ד"ר הניקו גוטליב

אריך קיש

אלכסנדר טישמה

דנילו קיש

■ אלמנטים של הסבר מיסטי ו"מטאפיזי"

הסופר מיאודראג בולאטוביץ'*** מצייר בספרו "אנשים בעלי ארבע האצבעות" עולם סוריאליסטי, רוחש רוחות מפלצתיים, שבו השמדת היהודים ביוגוסלביה על ידי הגרמנים והאוסטרים נתפשת כחלק ממערכת כוללת של טרוף חובק עולם, שרירותי, מכאני, חסר מניע מוזהה, נשלט בידי כוחות אירציונאליים ומונע מכח עצמו, כאשר הז'אנר שבו נכתב הוא הגשמתה הספרותית של הספרה האירציונאלי, שבה משמשים פרגמנטים של חשיבה קוהרנטית בעירוביה חסרת פשר ושיטה, לכאורה, של חלל, זמן ומוטיבציות, בלשון גדושת רמזים ורמזי-רמזים:

"הוא לא יכול לראות כיצד יופיעה (החזירה) עם פרומקין (היהודי) בין שינה עתה דרכה כשהיא משעטת את נאווהאוזן, מילברטסהופן ופריימאן, אך היה בטוח כי ממרחק שמע את שועותיו של פרומקין בכל השפות המודרניות, וכך גם את קול הצחוק המר האחרון, ביידיש..."

אפשר ששפתו זאת של בולאטוביץ' היא דרכו של סופר לבטא את כשלון הקוהרנטיות והריאליזם השפוי כאמות מידה לתודעה בת ימינו עם שאלות שהעלה הנאציזם, ואולי במיוחד בפלישת הגורמים האירציונאליים ומשקלם בדוקטרינה ההיטלרית ובתוצאותיה הממשיות, וכתוצאה מכך, בשינוי פני המציאות בעולם שלאחר המלחמה. כבסיפור שולית הקוסם, העולם שלאחר השואה נחוה בספר זה כספירה של רצח משתולל, שמניעיו המזוהים הם תמיד אך חלקיים, בבחינת פרגמנטים של מוטיבציות, ואילו ברקע הרחב ובעומק המשוער על ידי התודעה החוקרת והמתלבטת רוחושים כוחות מיסטיים, אבסורדיים, פרוכסאליים, והם המושכים בחוטים על פי חוקים שמעבר להשגת תודעתנו. רצח היהודים נתפש בעולם זה כחלק מטרור רצחני חובק-כל, ללא שום דיפרנציציה, ללא התייחסות ספציפית לפיתרון הסופי, שאף על פי כן, כמציאות של מוות משתולל, מוות כנוסחה, מהווה בספר נוכחות סמויה ומתנה. רצח היהודים נתפש בדרך זאת כתופעה שרשיה, עם ולמרות כל הסממנים הלוקאליים המובהקים, הינם מסטיים, מטאפיזיים ואוניברסאליים. ואולם דומה שקונצפציה זאת מפקיעה את האדם מן האחריות האישית למתרחש. בעיית האחריות היא אחת השאלות המרכזיות המטרידות יוצרים אחרים והיא המביאה אותנו לדיון ביצירתו של אלכסנדר טישמה.

■ דיוקן של מצבי תודעה: שפתו של אלכסנדר טישמה

ב"הספר על בלאם" מעמיד טישמה גיבור שנותר יחידי ממשפחתו אשר נספתה כולה, המרחב המצומצם של הבחירה האישית ונקיטת עמדה בחברה שבחלקה שיתפה פעולה ובחלקה היתה חסרת עמדה, הצורך בנקמה, רגשי האשמה וקשר הטבור שבין הרוצח לקרבנו מעסיקים את טישמה בספר זה כהיבטים של הרגשת המעורבות האישית. זהות האשם, מהי אשמה, מה מקום האחריות האישית וכיצד היא באה לידי ביטוי במצבים השונים על ידי אנשים וגורמים שונים — ובהם אמצעי-תקשורת כעיתונות, מה משקלה וסיכוייה בתווה ובוהו הכללי — שאלות אלה מעסיקות את טישמה באינטנסיביות, כאשר הציר הסמוי של ההתדיינות הנפשית של הגיבור עם עצמו, במישור העלילתי, סובב סביב כורח נפשי להגיב כלפי מלשין שעקב שיתוף הפעולה שלו נצחה משפחת הגיבור בראציה הידועה לוועדה בנובי-סאד (המתוארת לפרטיה). בספר מצייר הגיבור בדמינו מעמדים אפשריים של חיפוש, מציאה והבאה למשפט של האשם הישיר, הקונקרטי, הוצאה לפועל של גזר הדין וכיו"ב, מתוך הרגשה והכרה מצטברת של נתק העולם הפנימי שלו מן המציאות החדשה שבה הוא חי.

בשנת 1977 יוצא לאור הספר "השימוש באדם", ובו חוזר טישמה אל כמה מן הנושאים המעסיקים אותו בספרו הראשון. זהו רומאן הסטורי שזמן עלילתו מתרחש על פני העשור שקדם למלחמת העולם השנייה, שנות המלחמה והעשור שלאחריה. עולמם הנפשי של יחידים בוגרים ונערים, בודדים ולבנים משפחה, בתקופה שאננה, דשנה יחסית וחסרת יעדים ואתגרים, בשנים שקדמו למלחמה בנובי סאד, שאוכלוסיה מעורבים שאלו נמצאים משפחת הגיבור בראציה הידועה לוועדה בנובי-סאד (המתוארת לפרטיה). גם ברומן זה שואת העם היהודי נתפשת כחלק משואה גדולה יותר, רחבה, חובקת עולם אך עם זאת היא ספציפית ו"מאובחנת" יותר ביצירה זאת.

הן מצד תכנון והן מצד מבנהו של הספר, מהווה יצירה זאת של טישמה נסיון מעניין להתמודד עם הנאציזם, השואה והפיתרון הסופי ברמות שונות, מנקודות ראות שונות ועשירות זו בזו בתוקף קשר המאורעות מצד מצד אחד (כלומר, ברובד העלילתי עצמה, במה שעובר על הדמויות) ובתוקף מכלול של אמצעים ספרותיים, שבכוחם

*** כיום נודע מאוד ביוגוסלביה. ספרו "אנשים בעלי ארבע האצבעות" זכה למהדרות רבות והיקנה לו פרסום רב. ספר אחר משלו, "עלילה כמונטנגרו" ראה או בתרגום עברי, בהוצאת עמית.

משהו נגדם? רוטנים האנשים" — דהיינו, לכאורה הלחץ בא "מלמטה", והשלטונות נענים כביכול אך-בקושי לתביעה המושמעת עתה בפי כל). לבסוף נתלים שלטים האוסרים גישה לדרורים נחותי הגזע, אך הם, חסרי השכלה ותרבות, אינם מבחינים בסימני האיסור ועל כן השלב הבא הוא סימון גזעם, כדי להבדילו מצפרים בני גזעים אחרים. למן השלב הזה של הכשרת דעת הקהל והטענת המודעות הציבורית עד להפיכתה למוטיבציה המונעת ככח עצמה, מקבלת התופעה מימד של חולי פרנאירי, רעיון טרוף, fix idee המשתלט על התודעה הפרטית והציבורית כאשר ביסוד תאוות הרדיפה עומד גורם כלכלי:

עתה קיננו הם בכל שיחה מן השיחות והיו נכחים בכל מעשי האנשים ופעלם, מן הלידה ועד לקבר, מן הארושין ועד לחתונה. לכל אחד נדמה עכשיו כי פרוסת הלחם שהוא מחזיק בידו קטנה יותר בגלל הדרורים; וכי אלמלא הם, היה המתח גדל כשיעור הפער שבין רעבוננו שלו לשוכע שלהם.

מלחמה מוכרזת על הדרורים — מוות לדרורים. בתוקפנות הגואה נגדם שותפות כל שכבות האוכלוסיה, ובהן הילדים. לא נעדר מן האלגוריה גם ההקשר הדתי: "ברחובות, כמעט מתחת לכל אחד מן השלטים, כצלב על גבי הצלב, מחוק במסמרים לקרש-עץ או לקיר, היה תלוי דרוור מת". תהליך הרדיפה צובר בהמשך תנופה והדברים ממשיכים להתנהל כמתוך דינמיקה עיוורת, ככח אינרטי ושרירותי שאינו יודע עוד שום גבולות. עוד מוזכרת השנאה המשותפת כגורם מלכד, וכן שינויים אופרטיביים בנורמות, הימנעותן של השכבות המתקדמות מנקיטת עמדה, טובות ההנאה שההשתתפות במבצע מעניקה; מוזכרות הדרכים השונות הקשורות בטקטיקה של הביצוע, כגון השימוש במושגים דסקריפטיביים של הלשון המדעית לצורך מניפולציה תעמולתית, תוך עירוב בחומים ("גוזלים נולדים תמיד עוורים ומקורם פעור לרווחה, כדי שהוריהם יוכלו להזינם, כשהם תוחכים את נחם המזון עמוק על תוך גרונם באופן שהגוזלים אינם צריכים לטרור כלל לבלעו, ועל ידי כך חושפים הם כבר משחר בריאתם את אופיים הפרזיטי וטבעם החמדני" וכיו"ב). המחקרים השונים על דרכיהם ואורחם של הדרורים משמשים עתה יסוד לייעול דרכי המלחמה בהם, למען השמדתם. גיוס שיטתי של כלים ואמצעים במערכה להכחדתם ושלביה השונים של ההשמדה, (כולל מלחמה נואשת שמנהלות להקות הדרורים לשרוד באויר, ללא אפשרות לנחות למנוחה על ענף או להשביע רעבונם), ההשתוללות הפרועה של הרודפים תוך התפרקות מכל אסורים (גם מה שאינו רלבנטי לעצם ההשמדה), משחקי שוטרים וגנבים קְאָמת הנילעגת של חברה שלמה — מעלים את שאלת קיומה של ההשגחה העליונה ומקומה:

"הילדים) השתעשעו גם כספירת הדרורים המתים ועריכתם על גבי קורת-עץ על פני העשב, קשירת מספרים לגליהם הקטנות משל היו בוכות משחק. זמן מה שיחקו בכך שהיו משחקים במקלעות שבידיהם כנגד השמים, משלחים על ריק את אבני הקלע, אך כל זה לא היה מסוגל להגיע אפילו עד מחצית השמים או לשבור גם חלון שמימי אחד ויחידי."

לעומת הדרדרות הרודפים להתפרעויות ואנדרלמוסיה המשתלטת על החיים, מזוכיה האלגוריה גם את ספקותיהם של יחידים, את מעשי ההצלה הבודדים, הנוכחים מרגש אחווה או רחמים, (זקנה אחת מחביאה דרוורים בכלוב ומתחננת על נפשם) ואת גורל המצילים בעולם הלא שפוי, כאשר לנגד עיניה מסובכים את גרונותיהם והיא עצמה נלקחת אל בית המשוגעים. בשלבים היותר מתקדמים של מהלך ההשמדה אנו עדים לייעול, למכניזציה, לסיסטמטיזציה של תהליכי הפגיעה וההשמדה, תוך ניכור מוחלט מן המוטיבציות הרגשיות העצמיות של המבצעים: מלאכות שלגביהן נדרשו היחידות האחריות, הפועלות בשטח, למנת התלהבות, שנאה והתרת היצרים, נעשו בידי היחידות המקצועיות הניידות של הצבא והמשטרה מתוך שקט תעשייתי, בכחון ובשיטתיות. מה שקודם לכן הושג נראה לעומת מה שנעשה עכשיו כחרושת פשוטה ופרימיטיבית לעומת תעשיה מתחכמת בעלת רמה טכנולוגית גבוהה.

השלב האחרון של מבצע ההשמדה אינו עוד בין התוקפים למוחקים, אלא בין קומץ שארית הפליטה לבין עצמו: שלב הוויתור על עצמם — "לא היה במה להחזיק עוד. מתחת היה הכל ריק וחלול. וכך גם בקרבם. גם הגוף באין כח וגם הנפש באין תקוה. ורק כנפיהם ורגליהם עוד כבדו מן הריק הזה, וממעט החיים שעוד נותרו לפניהם." במצב זה מבצעים המעטים ששרדו התרסקות מתאבדים בשיטת הקמיקאזי, באקט הבחירה האחרון והיחידי האפשרי עדיין בעולם שלא הותיר ברירה אחרת. מי שלא עשו כן, פונחים כמוהוהיפסית כוחות מברחבים תלויים. בשלב האחרון של הסיפור מונצל אפרם נדשן ונצוותיהם כמילוי לכסתות.

אפשר לראות באלגוריה זאת נסיון שלם ומקיף למדי של קונצפטואליזציה המביאה בחשבון היבטים הקשורים בסיבות, בדרכי הביצוע, בהשלכות השונות ובתוצאות הפיתרון-הסופי-של-שאלת-הדרורים. על פי התפיסה העומדת ביסוד היצירה הזאת, הדרורים נועדו להשמדה כיון שהם נתפשים כגורם מתחרה על מקורות המזון; במלאם אחר צרכיהם הטבעיים, הם נתפשים כמאיימים על רווחתם והישרדותם הכלכלית של האחרים. זוהי אפוא אינטרפרטציה מרקסיסטית מובהקת של ארועי השואה כנובעים מלחצים כלכליים.

עולה מן המתואר בספר דיוקן מורכב של מצבי תודעה השלובים זה בזה, מצד שני. מצבי תודעה נפרדים לכאורה זה מזה, המבצעים בניפרדם על רקע פנורמה הסטורית רחבה של המאורעות המתוארים בלשון דיווח עיתונאי המעורב באינטרוספקציה, באימפקט ובשטף כביר (הפרקים ללא פסקאות, משפטים ארוכים הכוללים אלמנטים שונים מעורבים — מְנִיָּה, ויכוח פנימי, החלטה, פעולה — קשורים זה אל זה בפסיקים בלבד, תוך ערוכ אלמנטים של זרם-תודעה בפרגמנטים של תאור ריאליסטי ואמצעים אחרים); אלה ואחרים נקלטים בקורא במימד של קיום בריזומני, רצוף, מאובחן לפרטי פרטי, ועם זאת חלק מ"עיסה" כבירה של מכלולי שנויות: בנופים, באנשים, בסבכי מוטיבציות ובנפתלות גורל אישי, בתוכן ובטיב המעשים, בסגנון, במראה החיצוני, במהות הפנימית הסבוכה, בצרכים ועוד ועוד. הספר פותח ומסתיים ביומנה של מורה גרמניה ערירית וקשת יום המתגוררת בנובי סאד וההולכת לעולמה קודם לפרץ המלחמה. באופן זה במובן הטכני, הפורמאלי, מקושרים פרקי העלילה שבו על ידי נוכחותו של יומן שכתבת אחת הדמויות השוליות לכאורה; ואולם, אף שבמונחי העלילה והתפתחותה, דמותה ויומנה תופשים אכן מקום שולי, הרי בספרה של הענקת המשמעות היחסית, כפולות הפנים, אשר לכל המתרחש "מחרץ" והנקלט בתודעה, דמותה הטראגית והאנמית, המאופיינת בערגה הרומנטית-סנטימנטאלית, ברדידות הנפשית, ברכוכיות ובתיסכול של המורה-לגרמנית אנה דרנטבנשק האומללה, היא דמות מפתח בלשון הענקת המשמעות היחסית לארועים קטנים כגדולים ולגורלות הבודדים, בלשון החיבור הדיאלקטי, חיבור שבתלות ההרדית האנטגוניסטית שבין העיקר והתפל, המרכזי והשולי, החי והדומם, התוכן והאופן וצמדי הוויה אחרים, המשמשים בספר כולו בעירוביה מסחררת וזוכים, בעולם התודעה, לאותו מעמד, כשמשקלם משתנה על פי ההקשר שבו נקלטת נוכחותם. זהו אחד האלמנטים בשפתו של טישמה, ביצירתו זאת, שבכוחו ההיבט המרכזי של סיפור המעשה "כלשונו" הוא זה של כעין מכבש אדירים העובר על מרחבי ארץ ותודעה ומותיר אחריו אדמה חרבה. מבנה הספר, וקטעי התאור הנמרץ בסגנון ז'ורנליסטי של דברים המתרחשים בו זמנית בקצב מסחרר, מעורבים ברציולניציה פסיכולוגית ובניתוח הסטורי, נקלטים גם כמעין סכמיטזיציה מבוקרת של תהליכים מורכבים, רבי גורמים, לא נשלטים, הזורמים כשטף לאבה, תוך זרימה דינאמית של ארועים, סחף של גורלות, כאשר ללא הפסק עשרות דמויות חיות, נושמות, נלפתות אל הקורא להרף עין, בזכות שנים-שלושה קוי תאור תמציתי, הפונים לכל החושים. בכל אחד מן התאורים האלה חבויה, כגלעין שבפרי, תבנית של נסיון אנושי המסתיים — בכל גילגולי שבכניכות המתוארות בספר — במפח הבלתי נמנע. פתיחות הפרקים הן חלק מלשונו המיוחדת ועולמו של ספר זה, שבו בתים, נופים, מצבי נפש, טיפוס בריות, סוגי מוות, מראות רחוב, בתים ואווירת וכיוצא באלה נקלטים כמהויות נפרדות זו מזו באתו מישור של תקפות, רצף, "שייכות", כעל-פי חוקיות סמויה של אופן וסדר קליטתן של התופעות בתודעה (לעיתים חומר טאטי מתואר בהקשר דינאמי של מעבר מצורה לצורה, תוך עירוב והתערבות, ועוד). אלמנט נוסף הוא השימוש בזמן: הסיפור נמסר בחלקו בלשון עבר, כאשר חלקים ממנו נכתבים בלשון העתיד-לקרות ובאופן זה נוצרת תחושת מציאות שבה הדברים כאילו מוכרים מראש בתוקף כורח שאין ממנו מנוס. מה היה כורח זה? חלק מן התשובה ניתן דווקא בהקשר לעימות בין היהדות לנאציזם (ועל כך בהמשך).

השימוש בגוף המספר אינו אחיד; הרוב מסופר בגוף שלישי, ואילו הפרק המספר על השילוח למחנה ההשמדה ועל מה שארע שם לגיבורה, ורה קרונר, נמסר בגוף ראשון ומבקי, כקול ניצול יחיד, ה'אני' המזוהה, מן האפלה, הביבלוב והסיחרור שבלעו אל קרבם את כל השאר. התאור שומר כל העת על דיאלקטיקה דקה בין רצף חסר נשימה של טקסט חסר פיסקות, משפטים המתחברים זה לזה בפסיקים בלבד, גם כשהם מפרדים בין שנינו מצב, זמן ומהויות שונות של חוויה נפשית או מצבי עלילה שונים, — ובין תאור מפורכ, צלול, אנאליטי וקוהרנטי של מצבים ונסיבות. מימד נוסף מעניין בספר זה מוצא הקורא בנקודות הראות השונות, המעוצבות בלשון התנסותן, זו הפיזית וזו הנפשית-התודעתית, של הגיבורים השונים, כל אחד במצבו ומזוית הראיה שלו, כאשר אלמנטים סותרים, פרדוקסאליים, תוך זיקות שיתוף ועוינות, דרים בכפיפה אחת כנפשו של היחיד, בתוך תא המשפחה, בחברה של נובי-סאד: האב, יהודי בעל חנות ואוהב ספר ואשתו הגרמניה קלת-הרעת והריקנית, אמו היהודיה האדוקה והקנאית, בתו המנוכרת למשפחה, בנו בעל הנטיות המהפכניות, והגיס, דמות החייל הנאצי הטיפוס; או משפחת הלאומני הסרבי, משפחת עובדים הונגארים, יהודיה קשישה המנהלת בית בושת, ואחרים. גם בהקשר זה, אין לקורא תשובה ברורה, כאילו מידה חברה מפוצלת, רבת מרכיבים וניגודים, ובעיקר, נטולת מוקד שייכות לאומית ואידאולוגית, שחלקים ממנה מצויים על גבול הדקדאנס, היא בחלקה על פי תפיסתו של הסופר בבחינת אחריות לגורלה, כאשר לא היתה מסוגלת להערך אחרת כנגד הדברים.

שואת העם היהודי, על פי טישמה, באה עליו מידי עם שאובססיה מטורפת דבקה בו, ואשר "הוכשר" לקלוט ולהפנים את עיקריה ולתרגם מן הדוקטרינה לשפת המעשים; האובססיה נקלטה בקרקע שהוכשרה לכך מכח שילוב בין גורמים כלכליים וחברתיים: החייל הנאצי ספ ליינטרט הוא בן למעמד הביניים המופסד ביחס לשכבות שמעליו, ובמצבו, אלה מיוצגות על ידי מעבירו, חרשתן ועירי יהודי, וגיסו, סוחר מצליח ומשכיל. תפיסה זאת של טישמה היא איפוא ביסודה התפיסה המרקסיסטית, המשלבת גם אלמנטים של אינטרפרטציה פסיכואנליטית, בהעניקה ככורה לאלמנט הפאטולוגי שאובססיה. הפאטולוגיה, על פי טישמה, מתבטאת לא רק בעצם עובדת הגשמתה בפועל, בקנה מידה הסטורי, של אובססיה, אל בניהיליזם שביסודה, הנתפש כנאיתיותו האידאולוגית; נאציזם, על פי טישמה הוא בראש ובראשונה מלכות ה-anti. בניהיליזם שביסוד האידאולוגיה הנאצית רואה טישמה את אביה מחוללה של הגזנות הביאלוגית, של המרכיבים המטאפיזיים שבתפישת הנאציזם את היהדות, כמקלו המכריע של הדימוי הבקטריאלי שבשמו ומכוחו צומחת אידאולוגיה של הכחדה.

שאלה נוספת שאותה מעלה טישמה — והוא מן הבודדים המתמודדים עמה, מעבר לתבנית הסכמאטית של הצטרפות-לפרטיזנים-כאלטרנטיבה-לחצלה-וגאולה, (שלא

אחת עולה מתוך התעלמות מהיותה בלתי רלבנטית לגבי מרכיב האוכלוסיה היהודית, ששולחה למחנות ההשמדה בשלבים מוקדמים יחסית של המלחמה) — נוגעת לחלקו, ובמובן מסוים, לאחריותו, של העם היהודי כמה שארע לו. על דרך פרפרזה פשוטנית ניתן לסכם את העולה מדברי טישמה באופן הבא: אילו כל האנשים המועדים להירצח בעוד מועד את טרוף האמוק הגרמני והתיצבו נחרצות ובכח נגדו — ייתכן שהתוצאות היו אחרות. ואולם היהודי המצוי — והמדובר בספר זה, ומפי הגיבור הנותן ביטוי למחשבות אלה, כשכבה ועיר בורגנית קשישה — לא הוכשר מימיו לשאת נשק, להתגונן בכח, אלא עקף מצבים שהיו עשויים להכשירו לעמוד על נפשו: היהודי, על פי תיזה זאת, ראה עצמו קוגניטיבי, אם לא קטגורית, מחוץ למעגל שפיכות הדמים, וזאת היתה הטרדיה שלו. כיוון שאנו מדברים ביצירה ספרותית, והדברים מובאים מפיה של דמות מסוימת ובהקשר ספציפי, ונוכח עובדת השתתפותם הפעילה של יהודים בפעולות מרי נגד הגרמנים, לא יהיה זה נכון לראות, כמובן, את הדברים כתיזה העומדת לויכוח לגבי משקלה העובדתי מבחינה הסטורית; אף על פי כן, בשפת העימות בין הנאציזם ליהדות כשתי רשויות אידאיות שאינן יכולות להתקיים זו לצד זו, כשתי רשויות אנטגוניסטיות של הרוח האנושית, ה- insight שלו בהקשר זה הוא, במובן זה, בעל משקל סגולי.

ריסוק גולגולת
ע"י מכת גרין.

בסכום לשני ספריו של אלכסנדר טישמה עולה נסיון להתמודד עם שאלות הקשורות בנאציזם, בשואה ובפיתרון הסופי של השאלה היהודית בכמה מישורים: תאור של מציאות כלכלית, חברתית, רוחנית-תרבותית ופסיכולוגית אישית של יחידים בנובי סאד ערב פרוץ המלחמה בסגנון בוטה, כמעט עיתונאי; בציירו רבדים שונים בחברה זאת ובהעבירו אחד אחד את גיבוריו בהתנסויותיהם מקרב הסופר את מציאותם קירבה מדימה לפעמים באלמנטים השונים למציאות החיים בתקופתנו אנו: אלמנטים של חברה ועיר בורגנית, חומרית, שבעה המחפשת נוחות, המעורבת מאלמנטים שונים מנוכרים זה לזה במישור כלכלי, חברתי ותרבותי. ארועי השואה מקבלים בתאוריו מימד ריאלי, מופקעים מכל אלמנט של "קידוש" או מיסטיפיקציה, ונחווים על ידי הקורא כעין מכבש ענק דורסני. התאורים רוויים בזעם ציני, מרי, ומתגבשים לעולם נטול חסד, עולם ללא כל חלום אבוד, ציני ומרושע ועל כן לכאורה בלתי אנושי. אחת מאיכויותיו של הספר היא בתחושת האובדן החריפה שביסוד הזעם, הציניות, החשדנות והנחרצות שבה נעשית ההצצה בשאונותו העילגת של העולם הקדם-מלחמתי, ובמופרעות הנפשית של העולם הפוסט-מלחמתי. עם ראה פאנוראמית של המאורעות בוריתם. הודות למבנה הספר ולשפתו הספרותית הפסיפסית, בשפת אמצעיה, מעלה טישמה דיוקן של מצבי תודעה הנשלטים על ידי מציאות ריאליסטית, לא סוריאליסטית, של מכבש שענקים שכמו עולה מתוך תוכם, מהם עצמם ומקרבם, לרמוס עולם ומלאו. מהי הדינמיקה שעל פיה נע מכבש זה, מהם הכוחות המניעים אותו, היכן נקודת ההצתה? לבד ממה שנאמר לעיל, חלק מן התשובה, כך נרמה לי, הוא במצבי התודעה הם עצמם לא פחות מאשר בכח חיצוני, ובמובן זה מצאתי בספר עניין מיוחד.

■ השואה והפיתרון הסופי בגיבוש השקפת עולמו של יוצר יחיד: דנילו קיש

דנילו קיש, (בן לאב יהודי), יליד 1935, סופר פורה וקונטרובסאלי, שייך — על פי עדות עצמו, לדור שלא השתתף במלחמה בפועל ובמישרין, ובכתיבתו הוא משמש רק בחינת "עד למלחמה, כך שאין (בני דור זה) מתארים את המלחמה, אלא במסגרת אופטיקה חדשה משמשת להם המלחמה רק בבחינת רקע, מישור אחר". כיוון שעיקר פרסומו בא לו בעקבות ספרו "מצבת קבר לבורים דוידוביץ'", שבו מוקיע הוא את הסטליניזם כגילומו האכזרי והטראגי של משטר טוטאליטארי, וכיוון שגרעונו וסימניו של כתב הוקעה זה מצויים כבר במחזור ה"משפחתי" שלו, כלומר בשלושת ספריו הראשונים, שבהם הוא מתמודד עם עולם במלחמה, עם זכרי אכזריות וזוועות, עם חורבנה של ילדות ועם הפיתרון הסופי של השאלה היהודית, יש בהם עניין. "תהילים מ'ד" הוא סיפור אהבה, לידה, מוות, ובחינה ממחנה השמדה. הוא נקלט בקורא כנסיונו של דור שלא עבר את המאורעות על בשרו להתחקות, בספרו, על מה שעבר על ההורים ונוצק אל תודעתם כאיכות של ראייה ושיפוט. זהו דיווח על ייסורי גוף ונפש, מתוך מעורבות מוסרית ואינטלקטואלית, דיווח אנאליטי, אקדמי במובן מסוים. חוויית היסוד הנפשית, זו שבתשתית עולמו הרוחני של הדור שילדותו אוכלת במלחמה, הבאה לידי ביטוי הן בסיפור זה והן בספר "שעון החול", העוסק אף הוא בתקופת השואה וחומתה, היא זו של העדר רשויות, ראייה פרגמנטארית, מתוך מאמץ איחוי, לעיתים מלאכותי ופונקציונאלי, בכח שאיפת האינטלקט להחליף מתוך "מאסה חסרת צורה של העדר זמן, שבה הופכת התודעה וממנה מלקטת בלי שום סדר נראה לעין" (עמ' 123). בניגוד גמור לאירוניה של הינקר גוטליב, למשל, שיסודה בעולם

תמיד אשה (!?)

שיתקנו אותן לפעילות "נשית" נפרדת, במסגרת מועצת הפועלות - הקרויה היום "נעמ"ת" - ולשם התנקזו במשך הזמן רוב הנשים שהיה בהן כושר ורצון מנהיגות. אבל אם ארגון זה איננו מוכן להיות מיליטנטי, ואיננו מוכן ללחום למען שוויון אמיתי (ובארץ, כידוע, יש עוד הרבה מה לעשות בעניין, וקודם כל נגד חוקי האישות הנבזיים), אז שיפסיק לבלבל את המוח. את מעונות היום, את המועדונים והקורסים למיניהם אפשר לנהל סתם מתוך הוועד הפועל, ובלי כל המנגנון הגדול של "נעמ"ת", על מוסדותיה, משכורותיה, ועדותיה, וכי וכי.

מי שלא מוכנה להילחם צריכה להיות מוכנה לבכות - והבכינות היא תכונה דוחה. אבל גם להיאבק צריך לדעת על מה ואיך. סתם רגזנות ועוינות אגרסיבית כלפי העולם הגברי לא יתנו שום תוצאות. צריך להתמקד במחסומים האמיתיים - באפלייה בחוק, בתעסוקה ובמיסוי, בתדמיות הסטראוטיפיות והמעליבות בחינוך ובתקשורת. והעיקר - להיאבק על **מקום בצמרת**. שם למעלה נקבעים הדברים, במקום בו מרוכזת העצמה - בכל שטח שהוא - בפוליטיקה, בתעשייה, במסחר, במערכת החינוכית והתקשורתית, וכל השאר.

ומה היה הסוף עם ליוזיסטראטה? שום דבר. הגברים הפסיקו להילחם - לזמן מה - והנשים חזרו הביתה, לילדים, למטבח ולכנסיה. זה סיפור ישן מאד. אז במקום להתעבן על פנינה רוזנבלום (מי חשב שמהו הקרוי **רוזנבלום** יהיה סמל הקסם!), שבסך הכל עושה בדיוק מה שמתחשק לה, ובדרך כלל בהצלחה רבה - צריך לגשת למלאכה, במרץ, בנחישות ומרפקים. ואם רק אפשר, עם קצת הומור!

מין רעיון שוביניסטי כזה, למנוע מן הגברים את הכיף!

בכלל, זה נושא בעייתי, ונעשה מסוכן לדבר עליו בבדיחות הדעת, כי תמיד יש פמיניסטיות חסרות חוש-הומור בסביבה. כל הכבוד לחי"כ שולמית אלוני שהציעה למועצת הלול לשווק ביצים בעזרת תשדיר שרות שיראה גברים ערומים. (אגב, אני מציעה להכין את התשדיר במתכונת של תשדיר האשכוליות. כלומר, לא סתם גברים ערומים, כי אם חמישה חתיכים בבגדיים קצרצרים והדוקים, שירקדו ויקפצו מול המצלמה הממוקדת היטב, וכאשר יפנו לנו את גבם נראה שעל התחת שלהם מודפסת המלה: ביי-ציי-ים! ברקע אפשר להשמיע קרקור תרנגולות). הצרה היא שכאשר אשה שהצליחה בחייה, ולא חשוב באיזה מקצוע (חוץ מזנות), קמה ואומרת, "בואו נפסיק את הבכינות. נשים יכולות להשיג מה שהן רוצות אם הן מוכנות להילחם על כך", מיד קופצות הפמיניסטיות המקצועיות וטוענות כנגדה שהיא בסך הכל token woman, כלומר, אשה יחידה שנתקבלה לתפקיד כדי לסכור את פיות הטוענים שיש אפלייה (כפי שעשו בשעתו עם הכושים בארה"ב). והן מוסיפות וטוענות כנגדה שהיא הגיעה עד היכן שהגיעה במקרה, או בזכות נתונים חריגים כלשהם, והנה כעת היא לא מפרגנת לנשים אחרות.

לעתים קרובות יש אמת בטענות אלה, אבל זו לא כל האמת. יש גם בכינות ורגנות פמיניסטיות הנאחזות בכל דוגמא של אפלייה (ולעתים גם באפלייה מדומה) כדי להוכיח שהכל בכי רע, ומתעלמת מכל עובדה המראה שניתן לפרוץ הרבה מן המחסומים הקיימים. האמת היא שהנשים עצמן, שהשיגו זכויות אזרח לפני שניים-שלושה דורות, לא מימשו אותן כפי שיכלו. משקיבלו את זכות הבחירה חזרו והתכנסו בחייהן הפרטיים וויתרו על המאבק להשיג שוויון הזדמנויות אמיתי. בארץ הרשו הנשים הפעילות בתנועת העבודה

הו. היה יום האשה הבינלאומי, ועד שלא יוכרו גם יום הגבר הבינלאומי נדע שהמצב רע. פמיניסטיות איטלקיות תבעו הקלות במס והתחשבות בנשים עובדות. פמיניסטיות צרפתיות קראו לשביתת מין. מדוע שביתת מין, ולשם מה? מייד נזכרתי ב"ליוזיסטראטה" של אריסטופנס. שם הנשים האתונאיות מסרבות לשכב עם גבריהן עד שלא יפסיקו עם השטויות ויסיימו את המלחמה האיסופית והמטומטמת עם ספרטה. קומדיה חכמה מאין כמותה, כי באמת מי שעושה את המלחמות - ומייצר את הכלים למען - זה תמיד, תמיד הגברים. נשים אולי יוצאו אחת לשניה את העיניים וימרטו כמה שערות, אבל חדות הקרב הזו, הנכונות המתרוננות לצאת להרוג, לחסל, להפציץ, להרוס ולהשמיד - זה פטנט גברי מובהק, גם אם פה ושם הצטרפה איזו אשה מופרעת לחגיגת הדמים.

אבל כאשר הנשים האתונאיות (אצל אריסטופנס) מתבצרות במבצר והעיר ואמורות לגברים "לא", לא רק הגברים מנסים להתפלח פנימה, אלא גם כמה מן הנשים מתגנבות החוצה, או מגניבות פנימה את האוהביות - כי גם להן זה חסר. כמו שאמרתי - קומדיה חכמה. ולא ברור לי בדיוק מה מבקשות הפמיניסטיות הצרפתיות. נגד מי הן דורשות שהנשים תשבותנה - נגד בני-זוגן? במה חטא בן-זוגו, הבעל או המאהב? הוא אשם שהוא גבר, שהוא נולד למעמד המועדף? יש לו ברירה? - ובמה יוכל לשנות את המצב אם האשה שלו תפעיל סנקציה שכזו? מה הם אמורים לעשות, הגברים המושבתים? - הרי אין מלחמה בצרפת, וגם בבחירות היום לא עומדת בפניהם הברירה בין מפלגות "פרו-נשיות" או "אנטי-נשיות"... אבל אולי אין לי מספיק אינפורמציה. רק מפליא אותי שדוקא הפמיניסטיות, שהיו הראשונות שהוכיחו שיחסי מין אינם משהו שהאשה "נותנת" והגבר "לוקח", כי אם תענוג הדדי - הן-הן שמעלות

אין לה

המלים נופלות מהר

למשל, באליהו טסלר המנוח. גם, פה ושם, באליעזר שנים נוקפות ובא הד הזיהוי. העמידה על הייחוד: לנסקי הוא לנסקי. פוגל הוא פוגל. פומרנץ הוא פומרנץ.

ניח משהו חוץ-ארצי, אפילו חוץ-ספרותי. פוליטי. האם אומרים אראגון לחוד וברטון לחוד? - כמעט שלא. ובתחום השאנסון, היום, הלוא מזכירים אפילו את ז'אק ברל ביחד עם בראנס, רק מתו וכבר הפכו למעין תאומים... ברר... זה עושה קר בעצמות. נכון. סטיתי מן ה"נישוא". מן האמירה העיקרית. נסחפתי.

מדובר הרי "בסך-הכל" במעט/הרבה דברי שיר. איך אסיים? מה אגיד?

הנה, ממש עכשיו מצאתי מציאה גדולה (הוצאה פרטית לחלוטין) של משורר בשל, טוב, לא ידוע עדיין וכבר אינו מן הצעירים: עזריאל קאופמן. בספר שיריו הראשון ("סונטת עוף נודד") הוא כותב:

**המלים נופלות מהר
כי אין להן קיום אחר
מחוץ לכתם האפור
המשדר.**

אין לה

גם זאת אנו נוטים לשכוח. שיש במבול הזה גם טיף-טיפ שראוי לתשומת-לב. קשה למשורר צעיר להבקיע את חומת ההוצאות המכובדות, אשר בצדק-מה, אינן יכולות "להסתכן". "להסתכן" במה?

יש לשאול אותן. ויש משהו לא-בריא, לא מובן ב"עסק" הזה. יתר-על-כן, למי יש פיתרון? בייחוד כאשר קיימים רצונות ודחפים, מובנים ולא מובנים, של משוררים ו"משוררים" להגיע מהר, להיות ב"רשימה", לעלות "על המפה".

בשתי-וערב של בד המפה, או לחילופין, בסימני הערוצים והגיאיות, ההרים והפסגות, המים הרדודים ומי-האפסיים - שוררת צפיפות נוראה.

איך משתחלים? איך הופכים להיות חוט אחד. קצה חוט. רמז של חוט. קשה? אני נשבע שקשה.

ואלה שכבר אחזו בקרנות "המזבח", נו, אז מה? - מכניסים אותם למסגרת. ל"נוסח" זה ול"נוסח" אחר. לקבוצת-עמיחי ולקבוצת-זך ולקבוצת רבי-קובץ וכי וכי.

והם גדלים ומתגברים ומשתנים ונעשים נפלאים יותר ויותר, אך לכל אורך חייהם הם עדיין מקוטלגים. פעם זה היה: שלונסקי-אלתרמן-גולדברג. פעם זה היה ביאליק-טשרניחובסקי-כהן-שמעוני. אנשים מתים וגם אחרי מותם הם עדיין "שייכים". כמה זה עצוב. כלום לא היו, בכל זאת, כמה חריגים? אני נזכר,

ורד עלינו מבול. חוברות וספרים מלאי מלים מנוקדות - מה שנקרא בעליל: שירה. כבר אמרתי בימים אחרים, בהזדמנויות רבות, באפשרויות ניקרות, את דעתי על בתי-ההוצאה הקיקיוניים והעמידים המוציאים בקר-ייצור מהיר ספרים-של"משוררים". גובים מהם ממון, מנחמים אותם בהבטחות, גורמים להם תעוקות-לב ולבסוף אלה, המשוררים מתנחמים באמת בקרב משפחותיהם, במסיבות פרטיות להוצאת הספר. נשארים על המדפים או מגיעים לכיכר מלכי-ישראל בשבוע הספר העברי.

הוצאות נכבדות יותר גם ידם לא חפה - אך הן, לפחות, עושות בשכל. יש להן חברות-בת וחברות-נכד וחברות-נין להוצאת הבלה-בלה-בלה המנוקד. הכסף מיועד להוצאת הטובים יותר, הנכבדים יותר. זו דרך. מה אפשר לעשות?

להאשים את הוצאות-הספרים המבטיחנות האלה? אותן, המפרסמות מודעות בעתונים, המחפשות כתבי-יד של צעירים/ות וכי? - מה פתאום! זו פרנסה לגיטימית. אין חוק שיאסור זאת. הנזק היחיד שהן מביאות על ראשנו זו האינפלציה של צרורות הדפים המנוקדים. (ואגב, כלום הוצאות הספרים הגדולות והמכובדות אינן גובות ממון ב"דלת צדדית" של בקשת מענק-קורן זו או אחרת?). מבול. מבול. לפעמים צריך להתגונן. ובמבול הזה - טיף-טיפ. לפעמים. עדין. רגיש. לפעמים.

בן שחורה על קבר הרצל

אנטון שמאס

ביום שישי שעבר נסעתי לכפר הולדתי בגליל כדי ללוות את הדודה מארי בדרכה האחרונה. הידיעה על אודות מותה הגיעה אלי עוד בטרם הפציע השחר האביך של אותו יום שישי. לאחר ליל שימורים, כמאמר המליצה, שעבר בהרהורי-טוטה לדברים אלה שאני נושא בפניכם. הצלצול שהעיר אותי אל תוך מותה השתרבב לתוך חלום שאני מהרהר בו עכשיו בדרכי לכפר, ליד מטעי הבננות של צומת שלומי. הגשם ניתן על אשכולות הבננות הספונים בתוך שקיות הפלאסטיק הכחולות. ואני יודע שהנה הגליל מתחיל. כחלום ישבתי עם אבי המנוח על רחבת הביטון שבכניסה לבית דודתי בכפר, וניהלנו ויכוח ער עם בנה של הדודה מארי, שמן לקבל מאבי, בהיגיון תמוה של חלומות. חלקת אדמה נוספת לאדמתו, וטען כי הוא מסתפק במה שיש לו ואינו מתכוון להמתין עד השבת. עכשיו בדרכי להלוויה, בבוך יום שישי גשום בגליל, אני מביט בנוף סביבי ומהרהר כחלום, ואני יוכל להשתחרר מן התחושה, שבדומה לשקיות הפלאסטיק הפרוזאיות הללו, הכרוכות סביב אשכולות הבננות, אין הנוף מסתיר מאחוריו שום מסתורין. אין זה עוד אותו נוף שהיה עובר מול עיני הפקוחות לרווחה, בהשתאות ילדותית. לפני יותר משני עשורים. ואין החלום מסתפק יותר בהווייתו החלומית הקסומה המספרת כבדרך אגב על אודות מותה של הדודה מארי — אין הוא עכשיו אלא חוט רופף ושתיוערב של הווייתו, של תבנית נוף מולדתי. שתי וערב שבו משמשים בערבוביה חוטי-אורך וחוטי-רוחב כשלל צבעים. בניצב לחוט הארגמן של הנסיכה הראשונה בנוף הגלילי הזה, משוך חוט הזוהרית של מסמך קניג. ובסמוך לחוטי-השני של הוויית מסתורין, מתוח כחוט-השערה קו של הפקעות, מצפים ושומרי יערות. ומאחורי כל זה יש מי שמושך בחוטים ומכוון את צעדי ואת אפקי מחשבותי. והנה אני הנוסע להלוויית דודתי מגלה עם הגשם הניתן על שקיות הפלאסטיק האטומות שכל התמימות של ילדותי היא עכשיו זכרון מעומעם, וכל התמימות של הגליל חלפה לבלי שוב. ואני מדבר עם הדודה מארי ומספר לה שביום רביעי אני אמור לדבר על הערבי בישראל בדור הבא. וקמטיה מתמלאים חיוך סלחני, והיא לואטת בלחשיה: "בקשרי יודעים מה יהיה מחר". גם ניסוח הנושא זר לעולמה. הדור הבא בשבילה הוא דבר אישי-פרטי שקשור לנכדים ונינים. ואם ניתן היה לה לנסח את הכותרת, ודאי לה שהיתה אומרת: בעוד שבע שנים, בעוד ארבעים, בעוד שבעים שנה. או אף, בעוד מאה שנים. אבל לעולם לא "מאה שנות טרור".

אשה חכמה היתה הדודה מארי. אבל הציניות, שהיא גם כל חטאת, מפתה את אחיינה להוסיף לאחר הכותרת "להיות ערבי בישראל בדור הבא", את שתי המלים: "אם בכלל", ולאחר מכן לעסוק, בניגוד לנאמר בתוכניה של כנס זה, ב"עתידנות". שהרי אין לך במציאות העכשווית של ישראל נושא קרוב יותר לסייג-פיקשן מאשר להיות ערבי בישראל בדור הבא. ואנא שימו לב לניסוח הכותרת, המוציא מכלל אפשרות, היפותטית כאשר תהיה, שבמאה העשרים ואחת יהיה לנו כאן "ערבי ישראלי מצוי". הסטטוס-קוו, מסתבר, אינו רק נחלת אגו"י אלא אף נחלת הגוי היושב בקרבנו. ערבי בישראל הנך, וערבי בישראל תשאר, עד סוף כל הדורות, ועד בכלל. אם בכלל.

אין זה, לצערי, דקדוק עניתי. ואיני יכול לדבר על הערבי בישראל בדור הבא, מאותו טעם שאיני יכול לדבר על הערבי בדורם אפריקה בדור הבא. זהו נושא אפריורי, משעמם וחסר תוחלת. ומוטב לנו, כפי שכתב פעם צרפתי חכם, שנלך לעבוד איש איש בגינתו. אני יכול לדבר על חזון ויעדים רק כאשר יוגדר הנושא שלי, ולא רק בתוכנייה של הכנס המכובד הזה, אלא אף בתוכנייה של המדינה שאני חי בה, וארצה לחיות בה בדור הבא, כפי שירצו רוב ערביי הקירוב החיים בה כיום.

הנושא שלי הוא: להיות ערבי ישראלי בדור הבא. השתמשתי לעיל במלה חזון, שאינה לוקה בדיוק יתר, אבל התכוונתי שתהיה מדוייקת, ככל שניתן לדרוש

מוסד "ואן-ליר" בירושלים קיים בתשעה ובעשרה במרץ שני ימי עיון על הנושא "ישראל לקראת ראשית המאה העשרים ואחת — חזון ויעדים (לא עתידנות)". הדברים שהלחן נאמרו במסגרת הנושא "להיות ערבי בישראל בדור הבא".

ממלים שתהינה מדוייקות. חזון זה, לעת עתה, הוא דבר פריך, כפי שרק חזון יכול להיות. דרושה מידה רבה של נאיביות הגובלת בעזות-מצח כדי לדבר על חזון התהוותו של הערבי הישראלי בדור הבא. כמה ימים לאחר שהיועץ המשפטי לממשלה מקבל מכתב מאזרח יהודי מפורסם של מדינת ישראל שבו הוא אומר כי דבריו כלפי הערכים אינם נובעים לא משנאה ולא מאהבה אלא "רק ממקור ההלכה הקובעת את המעמד של לא-יהודי בארץ ישראל ומהגדרת "מדינת יהודים" במגילת העצמאות" (הארץ, 4 במרץ 1983). כך יעשה לאיש שהרב אינו חפץ ביקרו.

אם יהיו ערכים בישראל בדור הבא, ונביא השחרות הציני שבתוכי יתבדה, איני בטוח כלל שתהיה זו מדינה שהם חפצים לחיות בה, ואיני בטוח כלל שתהיה באזור הזה מדינה אחרת שהם ירצו לחיות בה. ואיני מתכוון כאן לעסוק בשאלת ערביי הגדה המערבית, ואני מקווה שכאשר נדבר על הערכים בישראל בדור הבא לא נתכוון אליהם, לא מניה ולא מקצתיה. אשר לערביי ישראל, וארשה לעצמי כאן להיות בוטה, הם אינם יכולים לחיות כאן לאורך זמן כל עוד יתקיימו שני הנתונים, שהם אקסיומטיים כיום בישראל:

- 1) ישראל היא מדינה יהודית.
- 2) ישראל היא מדינה (יהודית) שאין בה חוקה.

שום מיעוט לאומי, כפי שערכי ישראל מוגדרים, אינו יכול להתקיים לאורך זמן במדינה שבה מעמדו מוגדר, לטוב ולרע, על ידי הנאורות של חברת הרוב שהוא חי בקרבה. שום חברה נאורה אינה יכולה, ואינה אמורה, לשמור על המיעוט. ואין צורך להרבות במלים בנושא נאורותה של החברה הישראלית כיום, ואני מתכוון לחברה הנותנת את הטון, ולא לשוליים רחבים כאשר יהיו, השומרים עדיין על לובן הנייר. כשבעים אחוז מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל, כפי שאנו למדים מסקר שערכה לאחרונה ד"ר ציונה פלד, רואים בערביי ישראל חלק מפותנציאל האיום על המדינה. ממצא עגום מזה יצא מתוך סקר שנערך לפני כשלוש שנים על ידי ד"ר מינה זמחן עבור מוסד "ואן-ליר", שלפיו כארבעה עשר אחוזים מייחסים לערכים תכונות שליליות ויחסם לערכים אזרחי המדינה הוא "שלילי עד כדי גזענות". כלומר שלושה מתוך כל עשרים יהודים הנקרים בדרכי במורד רחוב בן יהודה בירושלים. בקבוצה זו בולטים בעיקר יוצאי מדינות ערב, בני 18-22, בעלי השכלה עממית או תיכונית חלקית, ומצביעי הליכוד והמפד"ל. רק אופטימיסט חרוך יטען היום שהמצב השתנה לטובה.

מיעוט זכויותי או חובותי אינן מוגדרות די צרכן, יחוש עצמו צף בתוך הוויה בלתי מוגדרת ומשתנה, ויהיה נתון לחסדיו, לגחמותיו ולמצבי רוחו המשתנים של הרוב. היינה, פרויד, איינשטיין, דנקנר ואחיו מזה, ונזן יקירו ואחיו מזה, להלן צד א', כולם יחד וכל אחד לחוד, עם כל הכבוד, אינם יכולים, ואינם אמורים, להגן על צד ב' שהוא אני, מפני פרשנות מסוכנת לחוק השבות למשל או לתקנות ההגנה לשעת חירום. שיהגו כמה מאחיו של דנקנר בשיתוף עם כמה מאחיו החורגים. ההגנה היחידה שאני יכול לקבל היא הגנת החוקה, החוק והמשפט. ואם לשפוט לפי מה שהתרחש בכנסת בשבוע שעבר, כאשר "חוק יסוד — מגילת זכויות היסוד של האדם" הועבר באיחור של תשע עשרה שנה לוועדת חוקה חוק ומשפט, בעקבות הצבעה שהוגדרה על ידי כתב "הארץ" כקומדיה של טעויות, ונשתרבה בהצבעה על נושא דחית הבחירות לרבותן הראשית — לא יקשה להניח שתשע עשרה שנים נוספות תחלופנה בטרם יעבור חוק יסוד זה קריאה שנייה. ולהזכירם — בעוד תשע עשרה שנה נהיה כבר במאה העשרים ואחת, שהיא הנושא שלנו, ולפי כל

הסימנים עתידים או למות בה מגעגועים למאה הנוכחית.

אני מודע לבטן הרכה של טיעון זקוף-קומה זה בדבר הגדרת מעמדו של הערבי בישראל בחוקה של מדינת ישראל, לכשתהיה. שהרי רק מי שעניו אינן בראשו ידמה בנפשו שמעמדם של ערביי ישראל יוגדר ויעוגן בחוקת מדינת ישראל בטרם יבוא הסכסוך הישראלי-ערבי, או שמא יהודי-ערבי, על פתרונו. סכסוך זה, במלוא התקווה, הוא נתון משתנה. שאם אינו משתנה — אין טעם בכל הכנס המכובד הזה. וגם אם נניח שהסכסוך היהודי-ערבי הוא נתון משתנה ובעוד שני עשורים נגיע לחזון אחרית הימים — גם אז תיוותר עם בעייה שאין לה ולא יהיה לה פיתרון: מה עושים עם ערביי ישראל במדינה שתמשיך להגדיר את עצמה השכם והערב שהיא מדינה יהודית. האם השאלה היא מיספרית, דמוגרפית? משלה את עצמו מי שסבור כך. האחוזים כאן אינם מורידים ואינם מעלים דבר במציאות הנתונה. להיות ערבי בישראל שהיא מדינה יהודית הוא פאראדוקס שלא יעמוד במבחן המציאות המתמשכת לטווח רחוק. ואין לך פאראדוקס גדול יותר ממגילת העצמאות המדברת בנשימה אחת על הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, היא מדינת ישראל, ועל "שויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה, בלי הבדל דת גזע ומין", וקוראת לאחר מכן "לכני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על השלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה". קשה להעלות על הדעת שמחבר המגילה העלה על דל דעתו שהנמענים לא רק ייבצעו כלשונה או הקריאה "ליטול חלק בבניין המדינה", אלא אף יגזימו בכך ויקראו לעזרתם את אחיהם במחוק.

ומה יהיה כאשר יתגשם חזון אחרית הימים והסכסוך היהודי-ערבי יבוא על פתרונו? החברה היהודית בישראל תהיה עדיין עסוקה בהגדרת עצמה ובהגדרת יעדיה וחזונותיה, מכדי שיהיה לה זמן לרדן בהגדרתה של החברה הערבית החיה בתוכה. נכדו של אמנון דנקנר, לפי כל הסימנים, ימשיך להתווכח עם נכדו של נזן יקירו, ונכדו יקראו על כך, מן הסתם, בספר הזכרונות שיופיע בשנת 2048 תחת הכותרת "מאה שנים של בדידות פאטריארך" מאת ד"ר יוסף בורג.

החברה היהודית הישראלית הולכת ומסתגרת בתוך הקונכיה האקוסטית הגדולה במזרח התיכון, ובתוך תת-הקונכיות של מרכיביה השונים. אש אינו מקנא ביוצא מזרח אירופה, נכדו של היינה, פרויד ואיינשטיין, המוצא את עצמו כאן עומד פנים אל פנים מול תרבויות שונות ומשונות, וכשהוא מעביר את מחט הרדי לרוחב הסקאלה עורו נעשה חידודין-חידודין, ויוצאי ארצות ערב, כמאמר המינוח הרשמי, שומעים את כל התחנות לרוחב הסקאלה בלב חצוי. מצד אחד — ככה האזן בנויה על הטונים הללו, ומצד שני — ככה הלב בנוי על טונים של רתיעה. והערבי בישראל נמצא בעמדת המתנה נצחית. ההיגיון, שאינו הצד החזק שלו, מחייב אותו להמתין עד שאלה יקבלו את אלה, לפחות, ורק אחר כך לפצות פה ולומר: רבותי אז מה איתי? והיום הזה עדיין רחוק.

ממתנים טובים, הערכים. ואם אינך מאמין צא וראה כיצד הברווי ממתין, אפילו ארבעים שנה בשבילו הן כהרף עין.

ואם זה המצב כיום, מה יהיה בעוד שנות דור, כאשר יתגשם החזון?

לי נדמה שדור הולך ודור בא ובעיית ערביי ישראל לעולם עומדת.

מדינת ישראל מוגדרת דייה, מן הסתם, במגילת "הכרזת העצמאות", שאמנם אין היא חוק קונסטיטוציוני, אבל נודע לה מעמד מיוחד במציאות המשפטית בישראל,

משה גת
"צברים"
ליתוגרפיה

השאלה: האם הנשיא צריך להיות מנצרת או מאוס-אל-פחם? וחווה המדינה יתהפך בקברו, אבל האבסורד הגדול ביותר יהיה כאשר ייבחר שיר ערבי כדי לייצג את ישראל באירוויזיון. ספק, בקוף רבתי, אם יהיה אז מספיק מקום בתוך קברו של חווה המדינה בשבילו להתהפך, ולהרהר: האם לשם כך ניתקנו את עצמנו מתרבות אירופה ובאנו לכאן?

אגב, במאמר מוסגר, לידעתכם, האיש אשר חצב את האבן השחורה שעל קברו של הרצל שמו אליאס בולוס, אבן-מסעוד, והוא מהכפר שלי. אבל אל תמהרו להסיק מסקנות מכך. אבו מסעוד נהג אמנם, כטוב לבו באבן, לאיים על פקחי הטכניון שירדו לחייו במחצבה, שאם הרצל זכה אצלו במה שזכה מוטב להם, לפקחים, שיייהרו מפניו. אבל בכפר הוא סיפר על האבן כעל אבן-השתייה של חייו בין האבנים. שתי אבנים שחורות יש באזור הזה, אליבא דאבן-מסעוד המנוח, האבן השחורה בקעבה אשר במכה, שאללה חצב, והאבן השחורה שעל קבר הרצל, שאבן-מסעוד חצב. ולשתיהן עולים לרגל, הצניעות לא היתה אבן הפינה שלו.

אבל נשוב לאבן הפינה שלנו —

חמש עשרה שנות כיבוש מחקו לא רק את הקו הירוק אלא אף את הקו המפריד שאדם חייב למתוח במקום בו מסתיימת חרותו ומתחילה חרות האחר. רק כאשר יוגדר קו אחרון זה ניתן יהיה לשוב ולדבר על הקו הירוק. היחסים בין רוב למיעוט הם יחסי גומלין כמובן, אבל הרוב הוא אשר נותן את הטון ליחסים אלה. הוא אשר קובע את מיומיו המדוייק. בחודש ספטמבר של שנת 1976, כאשר לא הודח ישראל קניג מתפקידו על ידי ממשלת רבין, כעקבות פרסום המסמך המפורסם, נמחק הקו העדין הזה שהיה מתוח בין ערביי ישראל לבין המדינה. רק במצבים קיצוניים מעין אלה עומד למבחן יחסה של המדינה למיעוט החי בקרבה.

וכאן אני מגיע לסיומת העגומה של דבריי.

רק כאשר יחליט הרוב שבתעודת הזהות שלי ושלכם יהיה כתוב 'ישראלי', רק אז תישמע יריית הפתיחה של חזון הדור הבא. אך הקריאה האופטימית ביותר של המפה הישראלית כיום, תוכיח לנו שקריאת הכיוון איננה בכיוון הזה. שאם כן — הגדרת מדינת ישראל כפי שהיא באה לידי ביטוי בהכרזת העצמאות חייבת לעבור רוויזיה.

כשהייתי בכיתה ה' דרש המורה לידעת הארץ שנלמד בעל-פה את הנוסח הערבי של הכרזת העצמאות. דורות רבים של תלמידים כמוני חונכו על האמונה שאכן מדובר באזרחים שווים וזכויות. אבל לאחר שהגדירים נעשו תיישים נגדעה, קרנם וכפות רגליהם נגעו בקרקע המרה של הפאראדוקס.

אני אישית מאמין שערביי ישראל הם מתי-המדבר הנצחיים. ושאלן פיתרון לבעייתם. לא בדור הזה, וכל שכן בדור הבא. גם כאשר תקום מדינה פלסטינית והם יחוו עצמם בטוחים יותר לא תיפתר בעייתם, ויהיה מי שיתייחס אליהם כאל פלסטינים יורדים.

אבל הם יישארו כאן כאבן-תושבת.

אבן-מסעוד, שחצב את האבן השחורה שעל קברו של חווה המדינה חצב גם את האבנים לקברה של הדודה מארי. ובעיני הוא היה האדם היחיד שידע את נפש האבן. חזיתו בו בוקע במכה אחת אבן שרודי השחית שעות רבות כדי לנפצה. בניו של חרש האבנים החרו- החזיקו אחריו, אבל איבדו את המגע המיוחד. את סוד אבן החכמים, כפי שאני הנוסע עכשיו להלווייתה של הדודה מארי, וכפי שהנוף אשר עיני רואות, איבדנו את התמימות הראשונית ואיש לא יחזירנה אלינו ליד אבן-הטועים.

תקרת בית ילדותי, באותו כפר גלילי, נשענה על קשת מופלאה שאיננה עוד. הווייתה של אותה קשת היתה תלויה באבן הראשה המונחת באמצעה ומחזיקה את כל שאר האבנים. הוסרה אבן הראשה — נהרסה הקשת. וכדי להיות ערבי ישראלי בדור הבא אני זקוק לאבן הראשה שאיננה. ביתיית אני נוסע בגליל וליד מטעי הבננות, בצומת שלומי, עוברת שירת גמלים:

שומעים ערביאים וְשֹׁתְקִים וְיָרָאת אֵלֶּה עַל-פְּנֵיהֶם.
פּוֹסְעִים בְּנַחַת לַצְּלֵעוֹת הַגְּמֵלִים הַטְּעוּנִים לַעֲיָפָה:
וְזָמַן רַב יִלְבְּנוּ מִרְחוֹק הַסּוּדָרִים הַלְּבָנִים בְּרֹאשׁם
וְדָבְשׁוֹת הַגְּמֵלִים אֵט נִעוֹת וְנִעְלְמוּ בְּמִרְחָק הַבְּהִיר,
כְּמוֹ נִשְׁאוּ מִזֶּה עַל-גְּבִיָּתָן אֲגָדָה עֲמִיקָה עוֹד אֶחָת —

וְשָׁבָה הַדְּמָה קִשְׁיָתָה וְצִרְרִי עֲמוֹד הַמְדַבֵּר.
(ח.ג. ביאליק: "מתי מדבר")

נראית כיום".
אלה דברים שנאמרו בינאר שמונים ואחת, מעל במה זו, על ידי ראש ועדת חוק וביטחון דאז, ושר הביטחון ההיום — השר משה ארנס. נסיון העבר הקרוב מלמד אותנו שמאוד מסוכן לחלוק על דעתו של שר הביטחון. "לאורך זמן", אמר השר ארנס, "היהודים-ישראלים לא ירצו ולא יוכלו לחיות עם מיעוט בתוכם". ואני מודה שקשה לי לפרש את הטכסט הזה. וקשה לי שבעתים להסתמך על המשתמע ממנו כדי לדבר על חזון ועידים לדור הבא.

אבל השתמשתי בו בכל זאת כדי להגדיר את ערביי ישראל, ואני מציע לכל אחי הערבים-הישראלים להשתמש בו כתעודת זהות. שאם שר הביטחון אומר שאני ערבי-פלסטיני — מי אני שאחלוק עליו? שכן, כל עוד תגדיר המדינה את עצמה כיהודית איני יכול לומר, כפי שהייתי רוצה לומר, שאני ערבי-ישראלי. ואם אני מפרש נכונה את הטכסט הנ"ל, אין שר הביטחון רוצה, וגם אינו יכול, שהיה כאן מיעוט. במלים אחרות, בוטות יותר, ערביי המדינה היהודית שהיא מדינת ישראל יצטרכו למצוא לעצמם פיתרון חליפי, שאיש, לרבות שר הביטחון, איננו יודע מהו.

אחת השאלות הקלאסיות שאני נתקל בהן בימים ניאור-קלאסיים אלה היא: אם וכאשר, כפי שאומרים אנשי מפא"י, תקום מדינה פלסטינית, האם לא תרצה לחיות בה? ועל כך אני עונה בתשובה הומונטית: לא אדוני, תודה רבה, אני רוצה לחיות כאן, במקום בו קבורה הדודה מארי. ואז לשנינו יש בעייה. לחיות כאן פירושו בשבילי לקבל על עצמי את הגדרת המדינה כמדינה יהודית-חסרת-חוקה, עם כל המשתמע מכך. לחיות כאן פירושו בשבילי השואל הנצחת המציאות של שוויון זכויות למיעוט הלכה אך לא למעשה, ופירושו, ברבות הימים, ועל פי התחזית השחורה ביותר — יצירת מדינה דומה מאוד לדרום אפריקה של היום. והרי לא לשם כך כל ההרפתקה הציונית הזו.

יחד עם זאת, כפי שאומרים אנשי הצבא, מדינה יהודים עם מיעוט ערבי בתוכה אינה יכולה להתקיים לאורך זמן כמדינה יהודית הלכה למעשה. דמו בנפשכם שהוויכוח סביב משרת נשיא המדינה יסוב בעוד שני דורות סביב

בכל הנוגע למעמדם של המיעוטים בישראל. מגילת העצמאות, שהבטיחה חוקה לא יאוחר מיום האחד באוקטובר 1948, מדברת על ערביי ישראל כעל "בני העם הערבי". אבל ברצוני לחדד את ההגדרה הנ"ל באמצעות ציטוט ארוך מתוך דברים שנאמרו מעל במה זו לפני כשנתיים, בלא להזכיר תחילה את שם אומרים: "רצוני לסיים בנקודה שראית לי כהשוכה ביותר, לא רק מכיוון שהיא דורשת טיפול, אלא משום שהיא גם ניתנת לטיפול. זאת בשעה שחלק מהבעיות הקשורות בבעייה הפלסטינית אינן ניתנות, לצערנו הרב, לפיתרון. אני מדבר על הבעייה הפלסטינית כמי שחושב שגם הערבים החיים בגבולות מדינת ישראל הם ערבים פלסטינים. ודומני שיש להם בעייה. כאשר אנחנו שואלים את עצמנו האם הם יכולים להרגיש את עצמם כאזרחים שווים — שוויוזכויות, שוויוחובות ושוויו-הזדמנויות — במדינת ישראל, נדמה לי שקשה לנו להשיב על כך בחיוב. אני מניח שאם נערוך סקר באוכלוסייה הערבית בישראל לא נמצא רבים אשר ישיבו על כך בחיוב. זהו חלק מהבעייה הפלסטינית, מכיוון שכל פיתרון, וכל התקדמות לקראת פיתרון, חייב לכלול התייחסות לשאלה זו גם במישור הזה, בתוך גבולות מדינת ישראל. זוהי, לדעתי, גם בעייה ישראלית, או אם אתם רוצים בעייה יהודית, מכיוון שישראל איננה עיראק ואיננה איראן ואיננה טורקיה. לאורך זמן יהודים-ישראלים לא ירצו ולא יוכלו לחיות עם מיעוט בתוכם. בין אם מדובר רק ב-16% במסגרת ה"קו הירוק" — ודאי לא אם מדובר באחוז גדול יותר בגבולות הנוכחיים. כאשר לאוכלוסייה הערבית אין ולא תהיה הרגשה של שוויון של חובות, זכויות וגם הזדמנויות. הדרך להקמת חברה פלורליסטית שאותה אנחנו חייבים להקים במדינת ישראל, היא ארוכה מאוד ונדמה לי שבקושי התחלנו לצעוד בדרך הזאת. אנחנו מקדישים זמן רב לבעיית הפלסטינים בירדן, בלבנון וביהודה ושומרון וכמעט איננו מקדישים זמן לבעיית הפלסטינים בתוך הגבולות הנוכחיים של מדינת ישראל. אני נוטה לחשוב שאם נתקדם בטיפול בבעייה הזו, גם נמצא שהבעייה הפלסטינית מעבר ל"קו הירוק" תראה באחד הימים קלה הרבה יותר לפיתרון מכפי שהיא

גרשון שקד: אדם-מבקר מאיר יצירה

שולמית גינגולד-גלבו

גרשון שקד. פרופסור. חליפה חומה. עיניים מדברות. מאגר בלתי נדלה של מרץ ודחפים. סך הכל של שמונה עשרה ספרי מבקר וביקורת. שני האחרונים, "חיים על קו הקץ" ו"אין מקום אחר" יצאו לאור בהפרש של פחות משנה זה מזה. איש אקדמיה שמגדל השן משמש עבורו מטאפורה לציפורן.

■ באופן מקרי לחלוטין פתחתי את "אין מקום אחר" בעמוד 56. מתואר שם ילד בן תשע, שאביו במחנה ריכוז, הדבק לרגלי פסנתר ואינו יודע כיצד להסתתר מפני אנשים שחדרו לדירה (נובמבר, 1938, וינה). העוצמה הספרותית של קטע אוטוביוגרפי זה אילצה אותי לחזור ולקוראו. אתה מרבה "לחטוא" בכתיבה?

איני מסתיר זאת. עד עכשיו פירסמתי כ־25-20 שירים, חלקם עוד מ"במעלה" בשנות הארבעים וב־51-52 ב"בשער" בהשפעת שלונסקי. ב־52 הייתי במעברה ופרסמתי גם בכתב-עת של הש"ל (שרות חלוצי לישראל). סיפורים שלי פורסמו ב"הארץ" וב"עין" של נסים אלוני. מדוע איני מוציאם כספר? איני יודע. כנראה איני מחשיב אותם די. הקריטריונים של המבקר... מי יודע, אולי תנוח עלי אי-פעם הרוח ותהיינה סיבות אקסיסטנציאליות ואהיה מספיק מיואש... את רוב השירים פירסמתי בשמי, ואילו סיפורים רבים בשם בדוי. יש לי גם סיפורים רבים בכתובים. שירים אתה כותב, מניח וחוזר לאחר שנים ואילו סיפור אתה חייב לעבוד עליו מיד. אך בכל זאת יש לי עדיין כמה סיפורים שאני חושב לעבור עליהם פעם. איני יודע, איני רואה עצמי כמשורר או מספר. שירה אני כותב כשאין לי ברירה. כשמשעה לוחץ עלי. הכתיבה באה כהתפרצויות. שנים לא נכתב דבר ופתאום ב־80-1979 כתבתי כמאה שירים. לא פירסמתי, פרט לשיר אחד על אודיסיאוס, שהופיע ב"מעריב". אודיסיאוס שמעולם לא יצא למסע אלא ישב בבית וקרא את האודיסיאה. זוהי Self irony.

■ גם ביקורת התחלת לפרסם בתחילת שנות החמישים. כשהיית בן 23-24. בהקדמה לספרים, בראיונות, הקפדת להודות למורים שהשפיעו עליך.

כשהייתי ילד לא קיבלתי ספרות מן הבית. גם בתיכון לא למדתי יותר מדי מן המורים, לכן היתה לי הרגשת תודה כלפי הלקיין שנתן לי להרגיש שאני קיים. לא הייתי האיש הכי בטוח בעולם. הוא היה אדם רגיש ומבחינת ההשפעה ודאי שהשפיע, גם סדן, אך למעשה למדתי הרבה מקריאה. גרמנים, אמריקאים, אנגלים. רבינוביץ השפיע עלי במיוחד, אך המגע של הלקיין היה הפורה ביותר.

■ בגלל היחס האישי?

הוא אינו אדם חד משמעי, אלא אמביוולנטי. שונא-אוהב, מקרב-דוחה. איש אמביוולנטי. למעשה, קיים אלמנט ביוגרפי שעוד לא חשפתי אותו. גדלתי בארץ, במוסד, במשך חמש שנים, 39-44, בפרדס-חנה. בחדר קטן היינו שמונה ילדים, אחר כך, חייתי שנה כירושלים, לבד ובבית הורי שלוש שנים. כשלמדתי בגימנסיה "הרצליה" עבדתי בבית חרושת לקונסרטים ובתור מורה פרטי ואף בתור עוזרת כדי שאוכל להתקיים או לקנות לי אופניים. גרתי בפלורנטיין, בחדר שכור. וזה חשוב, כי לא נולדתי עם כפית כסף. כשהגעתי ארצה, לבד, ילד בן תשע עם מזוודה, לא המתין לי איש. עד גיל שמונה עברה עלי ילדות זעיר בורגנית רגילה, ילד וינאי-גליצאי שהיה לו מורה לעברית ולמד פסנתר, אבל אחר-כך... הורי לא היו אנשי תרבות. אבי היה סמרטוט והורי עסקו במכירת נייר ישן. הספרים הראשונים שקיבלתי היו אלה שהוצאתי מהניירות הישנים, גם הבגדים היו סמרטוטים ישנים שהורי קנו מהצבא הבריטי. עד עכשיו קשה לי לסלוח להם ששלחו אותי לחמש שנים למוסד. למרות אילוצי הזמן, אם ספרדיה מסוגלת להחזיק גם עשרה ילדים בבית, אך, הרי לך, במוסד היתה מדריכה שקראה איתי את פאוסט! ובכן, לא הכל היה רע, אבל למעשה אני Self-mademan מהבחינה התרבותית ולא רק הכלכלית. נער שלא קיבל דבר והיה צריך להקים הכל כמו ידיו. הבית האמיתי הראשון שלי הוא הבית שהקימתי בעצמי, ועל כך אני חש הכרת תודה לאשתי ששנתה את חיי. לא לחינם יש בי נטייה למנדלי ולרמיוותיו. דר-משמעותו של האדם הנרדף על ידי מצבו הכלכלי. את תרבותי שאבתי מספריה גרמנית שהיתה פוֹלְקְסוֹן פינת הרצל. היו בה ספרים יותר מאשר בספריית הגימנסיה וקראתי אותם בשפת המקור. בנימנסיה הייתי Outsider לחלוטין.

■ בשיחה שקיימת עם אהרון מגד לאחר צאת "חיים על קו הקץ", הינחת שזכותו של סופר לשחרר אגרסיות. זו אף זכותו של מבקר? בהחלט. כתיבה ממלאת, בין היתר, פונקציה נפשית מסויימת. הצורך לבעוט. לשנוא, לאהוב. כן גם לאהוב. להיות אהוב. כל מי שכותב יודע זאת. ככל הדיאנרים. וכי מהו

הרצון לפידבק? אני אף יכול לתאר כמה אנשים שחשוב להם מאוד להיות "הפחד הגדול של החברה הישראלית".

■ יש כאלה האומרים זאת עליך. אתה יודע, לפני הראיון "חקרתי" אודותיך. התשובות היו מגוונות: "הוא כבר הגיע לכל מה שאפשר להגיע, מדוע יש בו עדיין הצורך לגרום מהומות?" או, "לתבוע תשומת לב" או "איש חכם, אבל קשה".

איני איש קל. במידה מסויימת זה נכון. אך מהומות איני עושה יותר מדי. זה שאני רוצה תשומת לב, זה נכון. מי לא? אם משהו טוען שאינו רוצה תשומת לב הוא או מטומטם או שקרן. איש בעייתי? עם עליות וירידות בתגובות שלי? זה נכון. אך יש גם כאלה שחושבים אחרת. קשה לדעת. יש המעמידים פנים. יש חנפנים. מטבע הדברים, מבחינה אנושית, כשאתה נראה כמי שמעלה ומוריד, אלה שאתה תומך בהם יאמרו הוא מצויין. הוא מצויין משום שאני מצויין... והאחרים — יהיו נגדי. זה טבעי ומוצדק.

■ בביקורתך על המחזאות העברית במאה העשרים (עד מלחמת העולם השנייה) טענת שנכשלה משום הפער בין יומרה רוחנית דראמטית לבין יכולת ההעמדה התיאטרלית. בביקורתך על הספרות הישראלית, טענת שנכשלה משום אי יכולתה להתמודד עם בעיות היסוד של מעבר מחורבן לתקומה, מטרום מדינה לבירוקרטיה ארבנית, מאידיאל הצוואת לשאיפה לאינדיבידואליות, כתבת: "הספרות חשה את הבעייתי, אך עוצמת החיים חזקה מהמוצר הספרותי המוגמר".

אכן החברה התגלתה בעוצמת החיים שלה הרבה יותר מאשר בתודעות העצמיות שלה. אם ספרות היא תודעה עצמית, תודעה מול הוויה, הרי התויה היסודית שלי היא שהיו כל כך עסוקים בחזיות שלא היה להם זמן, או פנאי נפשי, כדי לתבנת לעצמם תודעה משלהם מול החוויה העצומה שעמדו מולה. הם חיו על קו הקץ מבלי להיות מודעים לכך. בישוב היתה עוצמה אדירה של מאבק מול סכנת השמדה כפולה: השואה באירופה, אל עלמיין כאן, עמידה דראמטית מול סיטואציה כל כך דראמטית, והיה פער עצום בין היכולת לעצב את החוויה לבין היכולת לעמוד מולה.

■ כשקראתי את "חיים על קו הקץ" ו"אין מקום אחר" התהוותה בי פרשנות שאינה תלויה בסופרים אלא בחברה. מין חזון אפוקליפטי לגבי המתרחש במציאות עצמה. הקץ — לא כתודעה שאינה תופסת מציאות, אלא מציאות — כקץ מסוים.

לא לכך התכוונתי. היתה אפוקליפסה בכוח. הישוב היהודי עמד לפני חורבן טוטאלי, והצעירים עצמחו בין שתי התקופות לא הגיעו לתחושה אקסיסטנציאלית מעצם החיים על קו הקץ. שום קאמי לא נולד אצלנו מסיטואציה הגבול. ב"אין מקום אחר" זה אחרת.

■ אולי נחזור ל"הנחת המבוקש" שלי... חברה על קו הקץ. ב"אין מקום אחר" אתה מרבה בביקורת חברתית, גלויה וסמויה, אין זו ביקורת של מבקר ספרות דווקא.

אני מתייחס לספרות כנסיון להקים מודל מול העולם. למעשה, להכיר את המציאות זהו מעשה בלתי אפשרי, היא כל כך מפוצלת ומורכבת. זורמת. הספרות, בעזרת מלים, מנסה לסגור מציאות ולהקים מודל שיש לו קשרים וחוקים משלו. מודלים אלה הם צורות שבאמצעות מכירים אחר כך, חוזרה, את המציאות. כך שאתה מכיר מציאות בעזרת ספרות יותר מאשר בעזרת מציאות. אתה קורא ספרים ומסתכל מהם

■ אני מתייחס לספרות כנסיון להקים מודל מול העולם... להכיר את המציאות – מעשה בלתי אפשרי... הספרות, בעזרת מלים מנסה לסגור מציאות ולהקים מודל שיש לו קשרים וחוקים משלו.

■ תפקידו (של המבקר) לתדע את המודל, המודל, הוא כביכול, תמונה שלמה ובלתי מודעת, יש להפוך זאת חזרה מעולם של ציורים לעולם של מושגים.

■ ביצה קטנה, שיש בה מידה לא מעטה של אווירת סיר-לחץ, ושל "התבשלות במיץ של עצמי", בגלל אותן אינטראקציות החדלות להיות כלליות והופכות להיות אישיות – הייתי רוצה לברוח לירח...

אל המציאות. אין פירושו של דבר שספרות מחקה מציאות. ההסתכלות במציאות היא לפעמים חיקוי הספרות. הספרות מתקנת את צורת הראיה. אצל אלה שאינם קוראים ספרים צורת הראיה מתקנת על ידי הטלוויזיה, על ידי מדיות נמוכות, וכאן נכנס המבקר. תפקידו לתדע את המודל, שהוא, כביכול, תמונה שלמה ובלתי מודעת. כלומר יש להפוך זאת חזרה מעולם של ציורים לעולם של מושגים. מכאן, ברור, שאם מתייחסים לספרות כמודל, איננו מבקרים רק את היוצר אלא אף את מודל המציאות המתייחס למציאות. כך שואלים שאלות על מודל המציאות, שהוא סובייקטיבי וגם על המציאות עצמה ועל האינטראקציה בין שניהם. ואין לי ספק שיש בעייתיות רבה גם במציאות וגם באנשים החשים אותה.

■ המציאות ב"אין מקום אחר" היא, בין היתר, חזרה לגיטו וחזרה בתשובה, בריחה מישראליות, טיפוח פולקלור והווי עדתי והגברת הפער עקב כך, "גיטונים פולניים", עליה לארץ שהיא ירידה תרבותית, ישראל כ"אי השדים".

יש ששה מאמרים בספר. יש בו ויכוח עם פרידלנדר ("עם בוא הזיכרון") ויש ניתוח התהליכים המביאים לנטישת הבסיס הישראלי. ארץ ישראל בעיני היא מערכת מתחים המבוססת על חילון של תרבות יהודית, תרבות מערבית, קצת לבנט, מורח, בתוספת דברים שהתרחשו כאן. האפשרויות לעיצוב הווייה תרבותית אוטנטית היו עצומות. בשנות השלושים והארבעים התחילו להתרקם כאן חיים כאלה והרקמה נהרסה אחרי מלחמת השחרור. אחת ההאשמות החמורות, יותר מכל הטעויות הכלכליות הפוליטיות של תנועת הפועלים, היא שתנועה זו מכרה את התרבות, התרבות שהיא היתה אחד הגורמים בעיצובה. מה פרוש מכרה, לא ניסתה להיאבק עליה. בהשראתה הרי כבר החלה להיווצר תרבות לא אירופית ולא מזרח-תיכונית ולא יהודית בלבד, אלא כולן יחד. זה התבטא במחול, בשירה, במוסיקה. הסיבות לכישלון אולי ברורות, העליה העצומה, האמריקניזציה של כל התרבויות ואם לא נוצרה תרבות, אין זו רק שאלה של משך זמן. הוויכוח עם פרידלנדר הוא שלדעתי אין מקום אחר. ישראל לא תהיה אירופה טובה יותר. מין אלטגוילנד. גם יהדות בוכרינית לא תהיה כאן. האוטופיה של ברית שלום ברבר ארץ אידיאלית, צמחונית, הוא בלתי אפשרי. כבר רבינוביץ אמר: הספרות פה תהיה אחרת. תהיה ירידה. תרבות נמוכה. צריך לקבל את ארץ-ישראל ועם ישראל לא כפי שהיו צריכים להיות אלא על פי הנתונים שהיו להם כדי להיות. במאמר הראשון אני טוען שגם מה שנוצר הולך לאיבוד. מה שנוצר לא רק שאינו מגשים את האידיאלים של פרידלנדר אלא אף את האידיאל של עצמו. מה שפרידלנדר או בובר או ארנסט סימון רצו, לא יוכל להיות כאן. המתחים אחרים. כאן לא מערב-אירופה. כאן יכולה להיות רק ישראל והבעיה הנוראה שלנו היא כאמור שוויתרנו מהר מדי על ישראל והפכנו לפסבדו-אמריקה, פסבדו-קובלנקה או פסבדו-איראן. צריך להיות מאבק. איני יודע אם נצליח, אבל חייבת להיות המודעות לכך שוויתרנו על ישראל. זוהי מודעות שיש לחיות את שאלותיה. אם נחיה את השאלות אולי, אולי, תמצאנה תשובות. איני רוצה לתדע אוטופיה. אני מבקש מינימום שהוא מכסימום – שתהיה ישראל.

■ אוטופיות רבות אתה מפריך בספרך. אוטופיית ישראל כאידיאל, אוטופיית ההנאה מן החרות המינית נוסח פרויד, בגילווייה הספרותיים כמובן. לו נשאלתי, הייתי חותמת על כל קביעותיך החברתיות.

המאמר הראשון בזכות החולין פורסם באנגלית, ("היימצאו לנו די כוחות חדשים") וכבר ישנם ארבעה מאמרים חריפים שנכתבו נגדו, בין הכותבים רב קונסרבטיבי ורב אורתודוקסי, אך עדיין לא היו לי הזמן והכוח לענות להם.

■ טבעי שתהיינה תגובות רבות, אתה נוגע בנקודות אקטואליות ורגישות של הקיום שלנו כאן ועכשיו. אחת הכואבות שבהן היא המסה "רודפים נרדפים" השוקרת את המהפך בדמות היהודי הערבי.

מאמר זה הוא עיבוד של הרצאה שנתתי במוסד ואן-ליר ובופיע אף כמאמר ב"מעריב". מצוי בו מכתבו של צמח ללחובר בו הוא מתאר את בואו ליפו עם ילדתו על זרועותיו, כיצד נמלט מהפרעות באוקראינה, חשב לנוח, להחליף כוח – והנה שוב מתרחשות פרעות. הקורא יכול לתפוס את מקורו של תסביך מצדה שלנו. תחושת היהודי הנרדף בכל מקום. עם השנים חל מהפך עד שהביא להרגשת אשמה נוראה המצויה בכתביו של א.ב. יהושע וס. יזהר.

■ מכאן אנו יכולים לחזור לתפקידה של הביקורת. תחילה אתה מניח "שכל מה שביקורת יכולה לעשות זה לחזור ולנסח ניסוח מושגי את מה שכבר מומש בעולם". כמו כן אתה טוען שיצירה ספרותית היא מודל

מציאות ובתור שכזו יש לה השפעה חזרת על המציאות, וכאן כבר מצוי המבקר לא כמנסח מושגים אלא כמי שטוען מפורשות: "כוחות פנימיים מביאים עלינו כליה", "יש צורך בראיה מפוכחת", "הפכנו מרודפים לנרדפים" וכו', כך, הופך אתה את המבקר לרואה נכוח, למי שמכריז "אין מקום אחר" ובמלים אחרות, מבקש לשנות את כיוון ההליכה.

למעשה זו אחת הבעיות של כל סופר או מבקר או מי שעוסק בכתובה. מי שטפס חושב שהרצון הוא ממשות (זו פרפרזה על עגנון) מי שחכם יודע שהרצון הוא כוונה. שנינו יודעים שמה שביקורת ספרותית עושה במיטבה זה מה שאנאליזה עושה. מביאה לתודעה חלק מההוויה ומי שרוצה יכול לפעול, במידה מסוימת, על פי התודעות החדשות שהגיעו אליו. מרבית האנשים אינם מגיעים לתודעה זו. מהי ביקורת? הריהי נסיון לראות בצורה מפורשת את העולם בו אנו חיים ומרבית האנשים אינם מגיעים אליה. ההוויה פועלת בצורה סטיכית ואנו רואים לעצמנו תפקיד של "נציגי המודעות והתודעה". מדוע אנו בכל זאת עושים זאת? איני יודע, אבל זה קודם כל עוזר לנו, וזה חשוב, כי כל מבקר, כמו כל סופר או יוצר, כותב קודם כל משום שהוא זקוק לזה בעצמו. נוסף לכך, בתוך אלף ואחד מרכיבים ומתחים של הקיום האנושי, יש עוד תרומה בין אלף האחרות, ההפוכות והמנוגדות. מבחינה זו אין הבדל בין סופר אמיתי למבקר אמיתי או משורר אמיתי. ראיתי משהו, הבעתי זאת. בהבעה זו, נוסף לתענוג שבעשיה, הגעתי להארה של העניין ושל עצמי ואולי יהיה עוד מישהו שיראה את זה כמוני. כפי שאדם רואה דליקה ואולי לא יעזור כלל אם יצעק דליקה דליקה, אך הוא מוכרח, חייב לצעוק כי הוא אכן רואה אותה.

■ ובכן ביקורת אינה "מדריך גסטרונומי" –

יש לה כל מיני פונקציות. יש מבקרים הרואים עצמם כגסטרונומים בלבד, ולעיתים ביקורת אכן ממלאת תפקיד זה. אך לביקורת ספרותית יש פחות השפעה על הקוראים ויותר על האגו של הסופר. ראי, זו ארץ מאד קטנה וכל אחד מכיר כל אחד וכל הבעת דעה ומחשבה מקבלת, מייד, ממדים לא רק חברתיים-ביקורתיים אלא גם אישיים. זו ביצה קטנה שיש בה מידה לא מעטה של אווירת סיר לחץ, ולכן התחושה שלי, היא של "התבשלות במיץ של עצמי", ובגלל אותן אינטראקציות החדלות להיות כלליות והופכות להיות אישיות – הייתי רוצה לברוח – לירח – — הקטנוניות שביקורת האנושיות, המעורבות בעניינים שהם ערכיים! גם ערכיים אמנותיים וגם ערכיים חברתיים – זה מוציא אותי מן הדעת! למעשה, מאמרי הביקורת הרציניים על סופרים עבריים נכתבו לאחר שיצירותיהם תורגמו. כיוון ששם קוראים את הטקסט לא כחבר או כשונא, לא על מנת להכניס לליגה א' או להוריד לליגה ד', אלא – כטקסט ספרותי בלבד. הקרתנות אצלנו מניחה שאין מקום תחת השמש להרבה פרחים. שאם פרח אחד פורח אין מקום לנוספים.

התחלתי כפורמליסט (כפי שזוהר היה רוצה שנהיה כולנו) קיזר, שטייגר, פנומנולוגיה, קצת ניו-קריטיציזם, ולאט לאט זה שיעמם. פניתי לסטרוקטוראליזם וגם כאן לא נפטתי מהשיעמום. לבסוף הגעתי למסקנה שביקורת היא פשוט מה שיש לך להגיד כשאתה משתמש בכלים המונחים לפניך.

איני מזלזל בביקורת אכן יש לה חשיבות. ביקורת ספרותית פורמליסטית היא חשובה, אך יש למעלה מזה. חייבת להיות לה נקודת מוצא קיומית של המבקר. ביקורת טכנית מנומקת או צוברת עובדות היא סרת משמעות. ביקורת עם משמעות זו ביקורת הנוגעת בשאלות הגדולות של תקופתה, נובעת מהשאלות הגדולות של תקופתה ויש לה קשר עמוק לאישיות המבקר. מבקר, שיצירתו הביקורתית איננה מימוש של אספקטים שונים באישיותו – למה שיעסוק בביקורת? אם הספר אינו תשובה לשאלה המטרידה אותך באמת, מוטב לא לכתוב. אני, יכול לנמק כל ספר שכתבתי מאיזה חלק של הפופיק הוא נבע. מהי ביקורת? אדם-מבקר-מאיר יצירה. אם אין בה אדם – אין גם הארה חדשה של היצירה.

מירה מאיר

תרגיל בדקדוק

שכח בְּהַתְּפַעֵל וּבְצֻוּי. הַשְּׁתַּפְּחִי, רַק לֹא לְבָכוֹת
אֵיךְ אֶפְשֶׁר. הֵן לֹא עֲשִׂיתִי דָבָר שְׁאֶשְׁתַּפַּח
לֹא עָלֵי הַצֻּוּי, וְאֵין מִה לְהַתְּפַעֵל מִכֶּף. אֱלוֹ
בְּעֲדֵי הַיִּיטִי שָׁבָה וּמְזַפְּרָה. שָׁבָה וּמְעוֹרְרָת.
לֹא טוֹב לְהִשְׁכַּח – בְּנִפְעֵל, אוּ לְהִשְׁתַּפַּח –
שְׂהוּא בְּעֵצֶם פְּעֻלָּה חוֹזְרָת. אֲבָל
אִם חוֹשְׁבִים עַל כֶּף מְבִינִים זֹאת אֲחֶרֶת
הוּא סְבִיל גְּמוּר וְהַצֻּוּי הוּא רַק צוּרָה
וְאֵינוּ מְעַנְּנוּ וְלֹא מְמִינּוּ, זוּ הַצְּרָה –
אֱלוֹ זְכָרְתָנִי. עִם בְּנֵי חִבּוּר. אֱלוֹ
זְכָרְתָנִי.
וְאֱלוֹי מוֹטָב כֶּף.

תשלובת ספנקריט

יעול ותחכום בבניה
מגוון שרותים ומוצרים

פלטות חלולות מבטון דרוך.
קורות ועמודים מתועשים.
שרותי מנופים.
שרותים הנדסיים.
הספקת שלדי בנין מתועשים.

מנופי פלגור

טלי 03-999441, 03-915103, 03-914690

חברת עגורים בע"מ

רח' וולפסון 26, פתח תקוה
טלי 03-915103, 03-914690

ספנקריט ישראל

קיבוץ פלמחים, טלי 03-999441

ספנקריט אשדות-יעקב

טלי 067-51640, 067-51463

קורות ועמודים אשדוד

טלי 03-915103, 03-999441

קבוצה - לקום ולעשות

יהיה משום ש "צריך לעשות קליטיקה", אלא משום שפתאום אמצא שזה מדבר אלי, כאילו זה נכתב כאן והיום. כל האמנות הזאת היא אמנות-הרגע. המחזה יכול להישאר לנצח אך ההצגה זה עכשיו, השבוע, החודש. בגלל זה תיאטרון חייב להיות רלוונטי ואקטואלי. ברור גם שמעבר לכל ה"דיבורים הגדולים" יש כאן עניין של כימיה בין אנשים.

אנחנו תיאטרון פוליטי אבל יש עם זה בעיה בארץ. המציאות עולה כאן על כל דמיון. בנאום של המטורף למתנחלים בתשמ"ד אני אמרתי "בית של ערבי להרוס זה מותר! להפחיד נשים וילדים בשוק עם כלבים?" חשבתי שזה היא השיאים. התכוונתי להיות נבואי... עכשיו יש פורים שפיל, סברה ושתילה. הכנסתי צלב-קרבס כאזהרה ומיד מחקתי כי אני פחדתי להסתכל על זה - אחרי חודשיים כל תל-אביב התכסחה בצלבי-קרבס, ציירו לערבים בגדי מספרים על היד. בדמיון הפרוע ביותר לא ראיתי דברים כאלה. חוץ מזה - מי רוצה לחטוף מכות? פה אם תדבר על ציפורים ותזכיר פֶרְס - תחטוף נבוט בראש.

ההפקה הבאה שלנו? היא תהיה ב'הבימה', ואני לא יודע איך נצא מההתנסות הזאת. נעבוד עם שחקנים מקצועיים שכבר עכשיו אמרו לי שהם יעבדו מעשר עד שתיים עם הפסקה באמצע. בשנה הבאה נעבוד בקאמרי. בשבילנו זה קרש קפיצה לשלב הבא. אחרי שנצבור ניסיון ובעיקר ביטחון עצמי, פירסום, לגיטימציה, יהיה לנו יותר קל להשיג מקום בו נוכל לעבוד באופן עצמאי, ולהפיק את ההצגות שלנו תחת שמינו - תיאטרון משלנו."

נכון, זוהי קבוצה המבוססת על האמביציה, ועל כישרון של אדם אחד, אולם "התיאטרון הפשוט" מהווה חידוש מעניין בנף התיאטרון-הישראלי. שמוליק הספרי פנה ב-1980 אל חבריו לכיתה בחוג לתיאטרון, אמר להם: "אין לנו מה ללמוד כאן", והם עזבו את הלימודים והלכו בעקבותיו. מעשה מטורף! היום, 1983, מסתכלים שחקני "התיאטרון הפשוט" לאחור, הם לא מצטערים. שארית הכיתה עדיין לומדת והם - לא הפסיקו לעבוד, להתנסות, ליצור, מרצונם וכרצונם, הם מכירים את התיאטרון על כל צדדיו וגם עושים מזה הרבה כסף. הם זכו בפירסום ובהערכה ואפילו הגשימו את פסגת חלומותיו של בוגר אוניברסיטה ממוצע - לשחק ב'הבימה'. יש כאן חומר למחשבה.

16 ח'כ"ט

פולחני, שבו הצד הסיפורי היה חלש, שאפיון את ההצגה - לטובת הריאליזם. לקחנו סיפור וישבנו ביחד עם הסופר במטרה להעביר אותו לבמה. **באליקו בן-שושן** גם התחילו המלחמות הגדולות באוני-ברסיטה או עזבו את הלימודים, נרשמו כאגודה והישגו מקלט בתי"א. התחילו לעבוד, בהתנדבות כמובן, ובשנה הזאת אני חושב שעברנו את כל המשברים שיכולים להיות. למדנו מה זה לעלות על במה, להרץ הצגה, לשמור על רמה. אחר-כך עשינו את **תשמ"ד**, וגם שתי הפקות לילדים-ונוער כי רק מהצגות-ערב אי-אפשר לחיות. המשכורת החודשית שלנו היום, משלושת ההצגות, יחסית לשחקנים שגמרו ללמוד לפני ארבע שנים ומתקבלים לקאמרי למשל, היא פי שניים וחצי. וזה נעשה בקלות ובנעימות.

... אילו **תשמ"ד** לא היתה מצליחה? היה יותר קשה, אבל אני לא חושב שזה היה מחסל אותנו. העבודה בקבוצה היא עבודה קשה. אצלנו כל עבודה מתחילה בעבודת-שטח. פשוט יושבים בספריות. שחקן שיועד יותר הוא שחקן יותר טוב. אני לא מקבל אמירות של במאים כמו "אל תעשה משחקן אינטליגנט", הם יודעים פחות או יותר, מה שאני יודע בקשר להצגה על משיחות, גוש אמונים, בהתאם לנושא.

"אנחנו תיאטרון פוליטי, אבל יש עם זה בעיה בארץ. המציאות עולה כאן על כל דמיון..."

כמובן אני לוחץ מאד בכל מה שקשור לתנועה ופיתוח" קול. יש לנו טכניקות חימום ושחקן לא עולה על הבמה בלי זה. יש להם שאיפות בבימוי, כתיבה, לימוד ואני מעודד את זה כי אצלנו הלמידה עומדת במקום הראשון.

האמירה הייחודית שלנו היא שהמחנך אליו אנחנו נכנסים כדי להוציא חומרים, למחנך הזה אפשר לקרוא בהכללה מאד רחבה, "התרבות היהודית". גם מהסיבה שאני רוצה שההצגות שלנו תהיינה תמיד אקטואליות, לא במובן של מאמר בעיתון, אלא במובן של בבואה, של הגנבה אמנותית של המציאות שבה אנו חיים. הדברים לא נאמרים מתוך קרתנות או איזה אוונגרד מטומטם. יש מקום לקליטיקה ולו בגלל שיש לכך דרישה, אבל אם אני אעשה את מקבתי זה לא

מ עט קבוצות ידע התיאטרון הישראלי וגם אלה היו בחלקן הגדול ממוסדות. לעומת המערב שם מתקשר המושג "קבוצה" כמעט באופן אוטומטי לתיאטרון שוליים, שבו ניתנת לקבוצת תמיכה כספית משמעותית ומסגרות רבות, בעיקר פסטיבלים, המאפשרות להן ביטוי. אצלנו, לעומת כל אלה, נפתח רק לאחרונה, לפני שלוש שנים, פסטיבל עכו לתיאטרון ישראלי **אחר**, שהוא כמעט המסגרת היחידה, בה ניתנת תמיכה לתיאטרון שוליים, ואשר לקראתו צצו להקות משחק רבות, שחלקן מכנות עצמן בשם "קבוצה", אולם רובן הוקמו או לצורך הצגה מסוימת או שהורכבו מיוצר קבוע אחד כאשר שאר המשתתפים מתחלפים מהפקה להפקה. למעשה קיימת כיום רק קבוצה אחת בעלת בסיס אישי ורעיוני אחיד אשר פועלת באופן רצוף כבר כמה שנים, והיא קבוצת התיאטרון הפשוט שפסטיבל עכו אכן עזר לה מאד. הקבוצה מונה חמישה אנשים: שמוליק הספרי, המחזאי-במאי וארבעה שחקנים: שלמה טולדו, יגאל נאור, חנה אזולאי ונדב בן-יהודה. כולם משתייכים למחזור שהחל את לימודיו בחוג לתיאטרון באוניברסיטת ת"א לפני ארבע שנים, אך הם עזבו את הלימודים לטובת רעיון הקבוצה. במשך שלוש שנות קיומו העלה התיאטרון **הפשוט** שש הצגות: **קידוש** - במסגרת האוניברסיטה, **חופה שחורה** - שזכתה במקום שלישי **בפסטיבל עכו**, **אליעזר שושני או אליקו בן שושן** ע"פ סיפור של **יצחק בן-נר** מתוך הספר **ארץ רחוקה, תשמ"ד** - ההצגה זכתה במקום ראשון בפסטיבל עכו, ואומצה אח"כ ע"י **קבוצת התיאטרון** בנווה-צדק, **משחקי תיאטרון** הצגה לנוער ו**מפלצת הצחוק** הצגה לילדים. שמוליק הספרי על **התיאטרון הפשוט**:

"לא התחלנו לעבוד בקבוצה. זה יותר מה שנקרא במונחים ישראליים 'חבריה'. היינו 'חבריה' באוני-ברסיטה ובמסגרת הזאת עשינו את ההפקה הראשונה (**קידוש**) כי היבנו יותר טוב אחד את השני וחוף מזה גם לא היו אפשרויות אחרות. רק אחרי זה הסתבר שהצורה הזאת היא הטובה ביותר לפחות לשלבים הראשונים. אני זוכר שאמרתי ליגאל (נאור) למה לך לחכות שלוש שנה ב'**קאמרי**' עד שתעשה אותלו? בוא תעשה אותלו פה, מחר. אנחנו בוחרים את המחזות, את התפקידים, יכולים להעלות ולהוריד הצגות מתי שרוצים, לרוץ איתן כמה שרוצים, אנחנו אדונים לעצמינו. אם יש בחיפה סימפוזיון שמעניין אותנו אז באותו יום אנחנו מבטלים שתי הצגות ובמקום זה נוסעים לחיפה. אין אמרגן שקובע לנו מה ומתי. אצלנו אין את המלחמות הרגילות על תפקידים, כי כל ההפקה היא של כולם. אני לא יכול להעמיד את עצמי על הבמה וגם לא רוצה לשכור שחקנים, ולכן זו המסגרת שבה אני מתבטא הכי טוב. הפסיכולוגיה של איך עובדים בקבוצה כזאת היא שאחד עובד בראש של 'חברה', אחד עובד בראש של אידיאל, אחר אומר 'טוב, נו, עושים - אז גם אני עושה', מישוה אחר דואג לקדם את האינטרסים שלו, זה כך מדרך הטבע, כל הדעות הללו יכולות להיות בקבוצה. לא צריכים להיות חברים. אף אחד לא צריך להיות יותר אידיאליסטי מאשר עד כמה שהמסגרת הזאת מבטאת אותו. הקבוצה הזאת היא כלי בשביל כל אחד מאיתנו. אני גם בעד תחלופה. שילכו לעבוד במקומות אחרים, שיועשרו, שיפורו וגם שילמדו לדעת שהתנאים אצלנו הם באמת הכי טובים. הקבוצה היא הפרטים. עכשיו מאד קשה להצטרף לקבוצה, מבחינה חברתית. אנשים שעבדו קשה והשיגו הישג לא ששים לחלוק אותו עם כל מי שבא, וגם בינו אני צריך לדאוג כל הזמן פיזית ופסיכולוגית לפרוק מתחים ולשחרר ניצרות באמצעים שונים ומשונים.

אחרי ההפקה הראשונה ראינו כמה זה עוזר שמכירים זה את זה וגם, שלעשות הצגה זה מאד זול (חוץ מהקפה לא עלה לנו כלום) הודענו על תקנון דרקוני, הצטרפו אלינו עוד הרבה, ונסענו לגליל שם עבדנו במסגרת של קומונה ארבע חודשים לקראת **חופה שחורה**. בהצגה הבאה עזבנו את התיאטרון הסגנוני-

הקבוצה בהצגה "תשמ"ד". מימין לשמאל: יגאל נאור, שלמה טולדו, נדב בן-יהודה, חנה אזולאי.

אל תאמר:

"ע' זה לא יקרה"...

חוקי הבטיחות

בעבודה מגינים עליך - שמור עליהם.

אבטחונך ואבטחון זולתך

קסדת המגן

שומרת על ראשך - חבוש אותה.

אבטחונך ואבטחון זולתך

ביטוח הדדי

ביטוח חיים משלים בעומר - הצטרף אליו.

אבטחונך ואבטחון זולתך

מוגש לציבור ע"י

עומר

קח לביטוח הדדי

דם וקטשופ

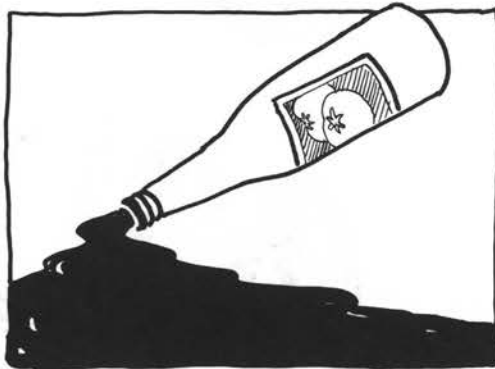
חרדתך לקדושת החיים. אבל אם כתבו כבר שירים על הטבח, אות הוא שהשד אינו טורא כל כך, שהיה זה אולי חלום רע שכבר התעוררנו ממנו והסקנו את המסקנות. אם כבר נכתבו שירים על התינוקות המתים, אות הוא שכפרנו על החטא.

האומנם ראתה דליה רביקוביץ (אין היא, כאמור, אלא דוגמה) לנגד עיניה בראש וראשונה את התינוקות המתים, או שמא את הצורך הדחוף להיטהר, להתנקות, לרחוץ את המצפון מן המחשבה המטרידה כי למראה תינוק מתבוסס בדמו אין עוד טעם לכתוב שירים.

אתה רוצה לצעוק: אל תטשטשו כה מהר את הכתם ההיסטורי הזה במלודרמות של הלקאה עצמית. המלודרמה הזאת חביבה מדי, קלה מדי. האם שכחנו כי נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן? עכשיו חוזר המשפט הישן והקלאסי הזה ודורש את פרעונו מאתנו. שיר-עיתונות זה או אחר לא יהסה אותו, שכן שירה אינה יכולה לכפר על מוות. המחיר פשוט זול מדי.

תלך השירה במסלולה שלה, וההיסטוריה במסלולה שלה, ואנו אל נקשט בקטשופ את תלי הגוויות של סברה ושתילה. כשהתותחים רועמים, אכן על המוזות לשתוק כדי לא ליפול בפח הקיטש, שהינו סימנה המובהק של דיהומאניזציה של התרבות.

חני ציפר

"תינוק לא הורגים פעמיים" הוא אחד מאותם שירי מחאה, של דליה רביקוביץ, שהתפרסם ב"מאזניים" בחודש ינואר. לא הייתי נתפס אליו דווקא אלמלא סימל כה בחדות את אותו שיכרון ההומאניזציה שאחזו בנו למראה הטבח בסברה ושתילה. מתוארת בו הסיטואציה המלודרמטית המוכרת, של הנשים הפלשתיניות המבקשות להימלט מהטבח ומזעיקות את חיילי צה"ל המכתרים את המחנות, ואילו הם מצווים: "לחזור הביתה, מארש". קראנו על כך בעיתון. המימד שמוסיפה הצורה השירית לסיפור המעשה הוא, בסופו של דבר, מימד הבימוי, ההעמדה במרחב. לפתע, למקרא השיר הזה ודומיו, קל לך לעכל, לתפוס, למסגר את החוויה שקודם לכן התייראת למצוא לה ביטוי זול ומהיר מדי משום

מ לחמות מעניקות מטבען לגיטימציה לקיטש בספרות. שירי התלהבות ציונית, שנדמה היה לך שאימך היה האחרון שכתב כמותם, עולים היום כפורחים בתורת מקדמי-תרומות לקרן לב"י. משוררת שספריה מהווים חלק לא נפרד מילדותך, מתכתבת עם הרמטכ"ל שעל פי פקודתו הופגזו ערים על יושביהן, ובחן ילדים. בשיר שהיא מקדישה לרמטכ"ל היא כותבת על ציון עיר הנצח – קלישאה נוספת בשורת הקלישאות שעברו מן הרטוריקה הפוליטית אל השירה.

הלב נחמץ למראה התבזותה של השירה – נאיוות ככל שתהא – לפני הפוליטיקה. הלב נחמץ עוד יותר לפתיחת מוספי הספרות וכמה מכתבי העת הספרותיים שיצאו בשעת המלחמה וסמוך לאחריה, המלאים שירים-הזיות על לדים פלשתיניים מתים, שלוליות דם ובזבז ממעל – כעין פארודיות מאוחרות על "בעיר ההרגה" של ביאליק. והכל בשפע של רחמים, בנדיבות הומאניסטית מעוררת סלידה, כאילו אמרו הכותבים דרך שיריהם: ראו כמה הומאני אני, המקדיש מפרי עטי לטבח בסברה ושתילה, ומוכן אף להמר על המוניטין שלי ולשלוח לפירסום שיר ספונטאני, לא מעובד דיו...

האם לא עדיף היה על פני זה שמשוררים ימשיכו לשיר את שיריהם ה"רגילים" או לא יכתבו? שכן לשיר שירי-מחאה, או מחאה-כביכול, על המלחמה אינו אלא צדם השני של שירי ההתלהבות הציוניים: בשניהם לא נכתב שיר לשמו, אלא משפט פוליטי דמוי שיר. בשני המקרים רומסת האידיאה ומשטחת את מעשה השיר.

מגן-דוד

אפריקה שם שימש נספח תרבותי של המדינה. היה ידען בשלוש-עליכם במהדורה הראשונה לילדי היישוב, וזרק הערה על ביטוי מסויים אשר סתר את דברי הדוברים. הדוברים התלחשו ביניהם וקיבלו את התיקון, והקהל רשם לו לחייכן נקודות. אפודת המגן שלו התרחבה בשני סנטימטרים.

קמתי והלכתי. בחוף נמשכה עדיין העצרת. חברות חברות של בני-נוער עמדו בכיכר, ישבו על מדרגות הספריה, אכלו גרעינים, שתו מיץ. כיסו את הכיכר מקיר אל קיר, ביתרים, חובשי כיפה, צופים, שמו"צניקים. ילדים יפים, מצולצלים, בהירים ושחומי עור. עצרת של קונצרט נערי, קונצרט של שבת אחים גם יחד, קונצרט של טוהר המידות וטוהר הנשק.

מסביב יהום הסהר ומבפנים הכינו להם שכפ"ץ.

חיה אהיר

אחרון המוהיקנים, בן המלך והעני, המלך מתיא, מוטל בן פיסה החזן, עלובי-החיים, הצבעוני השחור, ומה לא.

ובכל זאת, היה שם חס מדי, נעים מדי, לבבי מדי, ובעיקר, הרמטי מדי. הספרות בשבילנו הופכת מקלט, חדר בטחון בבנין תת-קרקעי מלא חדר-ביטחון למוסיקה קלאסית, לציור, לתרבות הלשון, לתרבות הדיור, לתרבות החיים. ובכל חדר ביטחון ניצבת מראת ענק בה אנו משתקפים בעיני עצמנו ובעיני המצוטופפים שם יחד אתנו כאנשים המעוגנים בערכי הנצח של הציביליזציה. האחיזה העקשנית שלנו בערכים אלה שהפכו כבר מזמן לאוביקטים ולאביזרי-הצלחה; אחיזה זאת מצדיקה את קיומנו. אני קורא את טולסטוי, לכן אני בן-אדם.

התרבות, האמנות, והספרות הן השכפ"צים של החברה הישראלית ב-1983. עם מעטה של אנינות נגיע לשערי שמיים. גם כי אלך בגיא-צלמוות לא אירא רע כי שכפ"ץ לגופי. השכפ"ץ מציל ממוות. השכפ"ץ מקנה לנו מרחב תימרון נפשי. טעם טוב שווה נקודות במדד הטוהר הנפשי.

באולם "בית אריאלה" ישב לפני אדם כבן 60, בעל פנים עגולים, חייכניים. מוציא "ספרי שולחן" על ארץ-ישראל. אדם גא בשורשיו העמוקים, דור חמישי או עשירי או עשרים בארץ. לא מזמן חזר מדרום-

ל א מזמן נוכחתי בתערוכת ספרית-ילדים מטעם הוצאת "כתר" לציון מלאת עשר שנים לסדרת הספרים "כתר" – הוצאה חדשה בתרגום חדש של מה שקרוי ספרי מופת לבני-הנוער. באולם המרופד של ספרית שער-ציון, בית-אריאלה, היו כמה בני-נוער – פליטי עצרת תנועות-הנוער בגנות האלימות שנערכה באותה עת בכיכר מוזיאון תל-אביב. בחוף היה קור אימים וגשם זלעפות, ובפנים, חם ויבש. הדבר הראשון שעלה על סדר היום, היה הוצאת הילדים מהאולם, היות ורעשיהם וציחוקיהם הפריעו למנוחת המבוגרים שבאו להתרפק על נעוריהם האבודים. הדוברים, בני החמישים והששים שישבו על הבמה, שיתפו את עמיתיהם בקהל בזכרונות נוגים על הגיבורים המופלאים של אז, על ביטויים שהפכו מטבעות לשון ושתלה אבד עליהם הכלח, על קוריוזים בתרגום והכל תוך תחרות סמוייה מי מהם יגפין ידע מרשים יותר בתאריכי הוצאה מקוריים וכדומה.

הנושא לדיון, יש לזכור, היה קירוב הנוער לספרי מופת.

אקדים ואומר: אני בעד. בעד ספרות מופת, בעד קירוב הנוער אליה, בעד תרגומים חדשים. יותר מזה: מפעלה של עדה תמיר, עורכת הסידרה, הוא מפעל ראוי לשבח. רשימת הספרים מרשימה: אי-המטמון,

- האונקל מצוין
- הנזיר מדרה"ב
- האויז צלול
- הגנים רחבי ידיים
- החברה נעימה
- האיירה חופשית

עתה הזמן לצאת לנופש
בסגנון ארץ ישראל היפה
באחד ממרכזי הנופש של קופת חולים,
וליהנות מחופשה טובה המשולבת
בטיולים, פעולות בידור ותרבות.

לנופש אנא באמת לא צריך יותר

בתעריף מיוחד הנהוג בבתי ההבראה של קופת חולים

- בית גוטספלד - מעלות טל. 04-979881
- ארזה - מוצא-ירושלים טל. 02-539291
- בית רמז - זכרון יעקב טל. 063-90070
- בית שמרינצק - נצרת טל. 065-73006
- בנדורי (מגידו) - חיפה טל. 04-81414
- בית צינמון (מבטחים) - זכרון יעקב טל. 063-90345

אפשרות לעריכת כנסים, השתלמויות
וקורסים - מחירים מיוחדים לקבוצות.

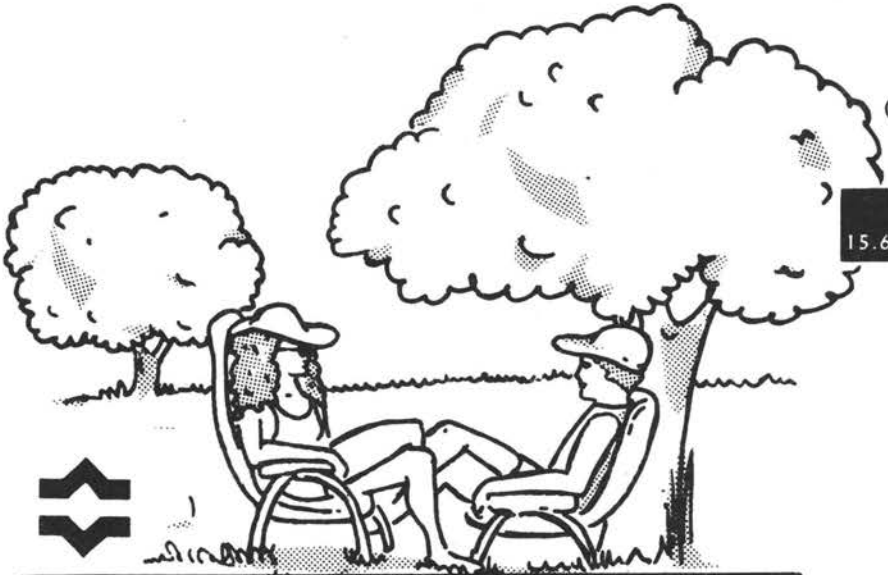
למסיונרים הנחה של 20 מתעריף האירוח
לשהייה בת 5 ימים לפחות בתקופה 10.10.82 עד 15.6.83

במרכזי הנופש דלהלן מתקיימים רק
קורסים והשתלמויות או אירוח קבוצות בסופי שבוע:

- בית ניסן - נתניה טל. 053-31444
- בית יערי - ביתן אהרון טל. 053-34293
- כנען - צפת טל. 067-308345
- טבעון - קרית טבעון טל. 04-934337
- שבי ציון דולפין - שבי ציון טל. 04-924113

פרטים נוספים והזמנת מקומות:

- אצל רכזי ההבראה במחוזות קופת חולים
- במוקד ההזמנות, רח' ארלוזורוב 148,
- ת"א טל. 03-227 155 ● מדור נופש והבראה
- חיפה, טל. 04-664241 ● ישירות בבתי
ההבראה.

קופת חולים בשירות בריאותך

קופת חולים של ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל

מזוודות

קציעה כ"ץ

מזוודות. כל הדירה — מזוודות. כאילו אמורות היו כל השנים הללו להיארו בין יריעות של עור ופלאסטיק, שחורות וחומות ומשובצות. מה לקחת? ומה להשאיר?

היתה ניצבת מול ארון-הבגדים, שדלתותיו פתוחות לרווחה. למטה — בגדי הקיץ. למעלה — בגדי החורף, אותם יש לארוז לחוד. הן קיץ עכשיו, והלוא גם שם קיץ. בשמלה כחולה, עשויה אריג רך-קטיפתי, שאינו מנסה להסתיר את תווי הגוף, את המליאות. ככחול — המדגיש את האפרורית שבעיניים ואינו מסגיר את העצב... פתחה מזוודה וקירבה אותה אל הארון. בחדר-המדרגות טרם שכנו קולות-הבוקר — דלתות נחרקות ונטרקות, אנשים נפרדים לעבודת יומם, ילדים — לבית-הספר. זה עתה יצא רוברטו את הבית, להסדיר עוד מספר עניינים שנשארו בלתי מוסדרים — חשבונות-בנק, ביטוח רפואי, כרטיסי-הטיסה.

בוזה אחר זה החלה מרוקנת את המדפים. בראשונה הוציאה את בגדיו של רוברטו ומילאה בהם מזוודה ואחריה עוד אחת. אחר החלה מוציאה את בגדיה שלה. מן הבניין החדש, ההולך ומוקם ברחובה, נתאבק שאון העגורנים ומערבלי-הבטון עם קריאותיהם של פועלים שבקעו ממכשירי-הקשר.

מעט-מעט נעשו תנועותיה קצובות יותר, ויותר חפוזות, מתנתקות והולכות היו מעליה, מתרחקות, וכאילו מתקיימות לעצמן.

כך... לפני שנים רבות... ממש כך... היתה אמה עומדת מול ארון-הבגדים הפתוח ומוציאה את כל בגדיה אל תוך המזוודות.

"נוסעים?! שאלה בתמיהה. "אנחנו נוסעים?!...!"

"כן..."

ממש כך... בתנועות חפוזות, כמו מבלי משים.

"לאן נוסעים?... עוד התמיהה בקולה.

"לצרפת."

"אבל... הלא חורף עכשיו?! היה קולה מהסס. "לאן אפשר לנסוע בחורף?..."

בימות הקיץ נהגו הוריה לשכור בית קטן בקצה החוליות הלבנות, המשתפלות אל הים. כשהיה האוויר מתחמם, ושולי העננים נפשלים ומגלים איים של תכול, היו יורדים לרחוץ במים וללקוט מן העינברים שפלטו הגלים ופזרו על החוף. וכשהיו השמיים מתקדרים ומנמיכים וגשם היה ניתן לפרקים, היו באים אל תוך היער, אל בין העצים, מסיטים ברגליהם את מחטי הארון הרטובות, לחשוף את קימורי הפטריות, שאך זה עלו מן האדמה. ותתייברו מן השיחים, ואוכמניות, וגרגירי-יער. היו חופנים בכפותיהם ומריקים אל תוך סלסילת-הקש המרופדת.

אבל בחורף?!

"נוסעים לארץ אחרת, דיאנה."

"לארץ אחרת?!... לגור שם?..."

בת חמש היתה ולא העלו על דעתם, שגם אותה צריך לשתף. ילדים קטנים, חשבו, בין כה וכה ממהרים להסתגל. ולא ידעו, איך בגן-הילדים — היא בתוון וכל הילדים סביבה, נדחקים להביט בה, בילדה החדשה. משגברה מבוכתה החלה מדברת אליהם בשפתה, תחילה במגומגם, אחר-כך בשטף. ואילו הם, מביטים זה בזה, ובה... אולי אינם רואים את הדמעות שנקוו בריסיה?... וכך היא נשארה, הילדה הזרה, שאיננה שייכת. עד שלמדה את שפתם החליטו הוריה לחזור.

מילאה מזוודות והשאירה אותן פתוחות, שמה ירצו להוסיף דבר או לגרוע. על הפתקיות, שהצמידה אל הידיות, רשמה את כתובת בית-המלון, שבו עמדו להתגורר בזמן הראשון, עד שימצאו דירה.

"אנחנו חוזרים, דיאנה," אמרה לה אמה בוקר אחד.

"חוזרים?!... ושוב אותה התהייה. "לאן חוזרים?..."

"הביתה."

"והלוא אמרתם שהבית שלנו כאן?!..."

"כן... אבל... החלטנו לחזור לשם."

שבו לרחוב מגוריהם הישן, לבית אחר. נכנסו לתוך מבוא צר ואפולולי, והחלו עולים במדרגות הלולייניות. אביה בראש, נושא את המזוודות בידיו, אחריו אמה, מהדקת חבילה מקושרת אל גופה, לבל תישמט מזרועותיה.

"כאן יהיה הבית שלנו?..."

נאחזה דיאנה במעקה-העץ הקלוף, משלחת מבט הססני לעבר החלל העגול, המתנשא.

"ומדוע לא חוזרים אל הבית הראשון?" היקשתה.

"אי-אפשר. שם כבר גרים. בינתיים נגור כאן."

"בינתיים?!... ואחר-כך?..."

• קטע מתוך רומן בהכנה.

אחר-כך שוב היו אורזים מזוודות. עוקרים שלא על-מנת לשוב. כמעט נמלטים. נוטלים עמהם כל מה שניתן להיטלטל בדרכים, מכינים צידה לימים אחרים ועולים לרכבת. מן החלונות נשקפים נופים מוכרים, מסיעים עננות לבנות של קיץ, מתחנה אל תחנה.

ואחר-כך... אחר-כך מחליפים רכבות ואין רואים עוד את הנוף. חלונות הקרון מחופים יריעות-כד שחורות, אטומות לאור. ומנורות-החשמל הדולקות מן התיקרה, מאירות הן את היום והן את הלילה.

טילטלה מזוודה ריקה מחדר-המגורים אל חדר-עבודתה, עד סמוך לארון-הספרים. משכה את עציץ הפילדנדרון אל קירבת החלון, שיינקו העלים את האור.

רק מזוודה אחת, הבטיחה לרוברטו, רק אחת של ספרים.

אבל... יש בהם כאלה, שיחד איתה... ממקום למקום... ובכל פעם היו נפרקים אל מדפים זרים, ושוב נארוזים, ספוגי אבק המקומות ההם...

רק מזוודה אחת, הבטיחה, שהרי הספרים מכבידים. והלא אם תרצה בכך, תוכל לשוב ולקחת את היתר כעבור תקופת זמן, שנה או יותר. לפי שעה תוכל לנעול אותם, יחד עם חלק מחפצי הבית, בחדרון הקטן, זה שאינו עומד להשכרה עם הדירה כולה. אבל... דווקא הספרים... יותר מדברים אחרים... שהתה להביט אל החוץ. נאספו גגות הבתים אל חלון הקומה התשיעית, והרחוב, שברגיל היה מצטנע מאחורי וילון-המלמלה הצהבהב, נשטף באורה של שמש הבוקר.

חשבה להציע לרוברטו שיסע לבדו. חשבה לומר לו שכאן הבית... לראשונה בחייה, ארץ שהיא בית. אולם המחשבה שהיא עתידה להישאר כאן לבדה, בעוד הוא שם, רחוק, העבירה בה חלחלה.

ושמא לא הסבירה את עצמה כהלכה? אלא שעכשיו כבר מאוחר. והיחד שלהם... עד שבנתה... נפנתה והשעינה את גבה אל שבכת החלון. נפרשו עיניה על-פני ארון-הספרים, מרפרפות בשולי הכריכות. לו קמו לפתע הספרים להעיד, הם והתמונות שמן הכתלים, ושתי הכורסות הירוקות הניצבות זו מגד לזו, במעמד מלוכסן, תמיד במרחק קבוע — כזה, שאיננו מרחיק את הישבנים ודי בו כדי לקרנם. ומיזרן-הגומי הכחול המגוללל בפניה.

לפני שנים, כשאן החלה, היה המיזרן פרוש דרך-קבע על-גבי השטיח.

"כאן לא מוכרחים לדבר", אמרה לא-אחת, בהיותה ישובה בכורסה שליד החלון.

"לא צריכים לספר, אם לא רוצים."

אבל מבקשת היתה, ממי שישב בכורסה שממול, להשתרע על המיזרן, להתפרש ולהתכווץ, לנשום ולנשוף, לאט, לפי קצב.

"אפשר לא לדבר בכלל... כמוכן... אם רוצים אפשר..." היה קולה כמו מתנגן לקצב תרגילי ההתעמלות.

מאוחר יותר התחילה משאירה את המיזרן מקופל בפניה, ופורשת אותו רק בעת הצורך.

"מה המקצוע שלך?" היתה נשאלת, כאן ובמקומות אחרים. ובכל פעם היתה השאלה מביכה אותה מחדש.

"זה... קשה להגדיר... קשה לומר בדיוק... בעצם... עזרה לאנשים..."

"איזה סוג של עזרה?"

היתה מגביהה לאט את כתפיה, שומטת אותן, מהססת להתאים את המלים.

"אולי... אפשר לקרוא לזה מורה... כן, מורה..."

"מורה למה?"

בראשונה קיבלה אותם בקבוצות.

"מורה ליוגה... וגם... לשיטות אחרות... כן... אפשר לומר..."

אחר-כך היו באים לבדם. אחד-אחד. או העתיקה את המיזרן אל החדר הזה, שאלומות של אור היו משלחות בו עתה גרגרים של אבק. גם את שולחן-הכתיבה הכבד העבירה ואת שתי הכורסות. אל צמח הפילדנדרון הוסיפה עוד

עציצים, של שרץ ושל גרניים וצמחים אחרים.

לפעמים, היתה קמה ונטלת את קנקן-החרס מפן-העציצים ועומדת להשקות צמח שיבשו בו המים. היתה שומעת איך נחרקת הכורסה הירוקה שממול, ונמלטת אנחה, או נפלטת נשיפה-של-אוויר ממושכת. עתים נותרה דומייה.

"היא עושה את זה בכוונה?" היתה השאלה כאילו מתבקשת מאליה. "ככה... פתאום מפסיקה... ואולי... כדי לתת שהות של רגע?... שלא יהיה דחוס כל-כך..."

אחר-כך היתה שבה ומתיישבת בכורסה ועיניה היו מתחייכות מזוויותיהן.

אילו יכלה ליטול עימה את מנורת-השולחן; אלא שהיא תתפוס יותר מדי מקום במזוודה. גם צורתה כזאת, שאיננה ניתנת להיארו בקלות. הסיעה החוצה את מגירת-השולחן עד היעצרה, חיטטה בערימת הניירות, מצאה תצלומים אחדים, של תלמידים שביקשו להשאיר לה מזכרת. הפכה אותם, קראה בכתב מסולסל או ארכני, החזירה שוב אל הפנים. עברו שנים... אילו פגשה בהם עכשיו... מדי פעם היו מתקשרים בטלפון או שולחים מכתב מעבר לים. היו כאלה שבאו לבקר, פעם או פעמיים. מצאה מעטפה ותחבה את התמונות אל תוכה. טוב שהן אינן תופסות מקום במזוודה. במקום חלק מבגדיה, היתה לוקחת את המנורה. כשהערב היה מחשיך את החדר היתה מעלה את האור במנורת-השולחן, ורואה כיצד הצמחים מכפילים את צורתם, צורה אחת שבעציץ והאחרת על הקיר. הפנים שמנגד היו מתרככים והדיבור מתמתן, לפעמים משתתק, קשוב לקולה-שלה. ■

המסיבה

רבקה אסא

ל

פני גיוסו ערך ויינה מסיבת פרידה. גם אותה הזמין. במשך כל המסיבה היא אומרת לגשת אליו ולבקש ממנו שיכתוב לה מכתבים. אך היא מתביישת. חברים וחברות רבים. שלו ושל אחותו אווה, באו להיפרד, וביניהם גם חיילים במדים.

אחד מהם, בלונדי, קצוץ-שיער לפי הדגם הצבאי הקפדני, בעל אף רוסי סולד וקצרצר ועיני תכלת שוחקות, מנסה כל הערב לבדר את מוסייה. אחד האורחים מנגן באקורדיון. שירים רוסיים נוגים זורמים לתוך הלילה.

נטאשה וויינה מנגנים גם הם: הוא — בגיטרה, היא בכללייקה, כרגיל. הכול מצטרפים לשירה. על השולחן וודקה, פרוסות לחם שחור, כרוב כבוש, תפוחי-אדמה שלמים, קרים, שבושלו על קליפותיהם, וכל אחד מקלף תפוח-אדמה במר-ידיו ובזק מלח עליו. הפלא ופלא — יש גם קצת דג-מלוח, "סלידק" — "היכן הצליחו להשיגו?" תמחה מוסייה למראה המותרות האלה. הכול שרים, מתענגים, ואילו לבה עצוב עליה. עכשיו הגיע תור הריקודים הרוסיים. הם חביבים מאוד עליה, אך היא אינה מעיזה להצטרף למעגל הרוקדים. היא מרגישה את עצמה "זווייתית" מאוד, ארוכה, בלתי-מעוגלת ובלתי-נשית, שלא כמו הבחורות הרוסיות; היא מרגישה, שתנועתיה כבדות, מגושמות, לא-גמישות כשלהן. היא כולה קצוות חדים. ידיה ורגליה דקות מדי, ארוכות מדי ומצחיקות.

הבחורים והבחורות מרקדים באמצע החדר. זרועות הנערות מתפתלות בתנועות רכות וחינניות; צעדי-הריקוד, הקטנטנים-מדודים, בטוחים ונשיים. בקולות גבוהים ודקים הן שרות תוך כדי ריקוד את הפזמונים, אשר יש שהם מאולתרים: "צ'סטושקי" קוראים להם ברוסית.

הבחורים מקפצים בזריזות. בתחילה הם מקפלים רגליהם תחתיהם בכרכיים, יורדים עד הרצפה, ואז הם מניפים אותן קדימה, תוך כדי תנועה. — ה"קצ'וק" הרוסי במלוא תנופתו!

מוסייה יושבת בפינתה ויוקדת מקנאה. בלבה פנימה היא מרגישה, שהיא בהחלט מסוגלת לבצע את תנועות הריקוד באותה קלילות וחינניות. קצב המוסיקה חודר לתוכה וסוחף אותה. הוא כבר מקנן בה מאז אותם הלילות בקולחוז, כאשר היתה שוכבת בעיניים פקוחות במיטתה ומקשיבה לשירת הצעירים בחוץ. לילות לבנים, מתמשכים לאי-קץ, מלאי געגועים והזיות, וברקע שירים, שירי אהבה רוסיים...

"למה אינני ביניהם? למה אינני הולכת גם אני, מחובקת, בשדות, לאחר יום עבודה מפרך?" לחשו שפתיה, וידיה ליטפו את גופה המתלהט מן הזרמים החמים, הנוגים, המתמשכים כשובל מקולותיהם הערכים של זוגות הנאהבים, המבלים זה בחברת זה עד אור הבוקר. הקולות נעשים למגעים מרטיטים; ידי הבחורים, המחבקים את אהובותיהם, נוגעות גם בה ומלטפות אותה.

ידיה מתחלפות בידיהם. עשרות שפתיים מנשקות את שפתיה. ובחשכת הלילה, בהגיע לאוזניה נשימותיה של אחותה, הישנה במיטה הסמוכה, שלווה ומדודות, היא נאהבת, היא מחובקת, היא נישאת על גלי התשוקה, וידיה שלה — ידי האהבה העלום — מביאות לה את הגאולה הנכספת.

קצב המוסיקה והשירים מרטיט את לבה גם עתה, כשבתה בפינתה במסיבת הפרידה לויינה. היא משתוקקת לרקוד, אך אינה מרהיבה עוז בנפשה, וכך היא נשאר, מכורבלת בתוך עצמה, עד תום הריקוד.

האקורדיוניסט מתחיל פתאום לנגן טנגו רוסי עתיק. גופה של מוסייה מתמתח ומתיישר בכיסא. היא יודעת ואוהבת את ריקוד הטנגו עוד מימי ילדותה, כאשר רקדה אותו, מחובקת בזרועותיו של אחיה הבוגר, שעקבותיו נעלמו במלחמה. מזווית עיניה היא מתבוננת בווינה, היושב על-יד נטאשה: "אולי יזמין אותי?" אמנם מקובל מאוד שהבנות יזמינו את הבנים. אבל — היא?

היא לא תעשה זאת, כפי שאיננה מעיזה לעשות הרבה דברים אחרים, המקובלים מאוד על כל הצעירים והצעירות הרוסיים.

"אולי בכל זאת אגש אליו? הרי דבר אחד בטוח — הוא לא יסרב אם אזמינו. אבל... זאת לא רק שאלת הריקוד — עיני יסגירו את המתרחש בנפשי, ואז... לא... את זה אינני יכולה..."

ויינה מוסיף לשבת על-יד נטאשה ולשוחח אתה. פתאום מעיפה נטאשה מבט חטוף לעבר מוסייה. מוסייה רואה בעיניה הבנה מלאה למתרחש בלבה. נטאשה תמיד יודעת הכל. היא שולחת אל מוסייה חיוך של עידוד וקורצת לה אחת הקריצות השובבות שלה, שכאילו אומרת: "טיפשה, למה את מחכה? לו אני במקומך..."

כפות-רגליה של מוסייה נשענות בחוזקה על הריצפה, ומעודדת ממבטה של נטאשה היא חשה, שרגליה מתחילות להעלות את גופה ממושבה.

היא כמעט ניצבת כבר על רגליה, אולם הנה קטנה, חברתה הקרובה של אָוה, כבר עומדת מול ויינה, ידה מושטת אליו, חיוך חופשי, נטול כל מבוכה על פניה. ויינה קם על רגליו, ידו נכרכת סביב גופה. גופה של מוסייה צונח חזרה אל הכיסא; עיניה עוקבות רגע אחרי שני זוגות רגליים... עוד רגע יקוו דמעות בעיניה.

"בואי לרקוד", היא שומעת את קולו העליו של החייל קצוץ-השיער, והנה ידה כבר נתונה בידו, עיניו הצוחקות מביטות בעיניה המצועעות דמעות, רגליה מתנועות בקצב המוסיקה. היא רוקדת, אבל לא ידו של ויינה כרוכה מסביב למותניה.

"מה שמך?" — שואל אותה החייל, שהציל אותה זה עתה מפרץ של דמעות. היא לוחשת את שמה.

"איזה שם יפה", הוא אומר לה בחביבות.

היא חושבת: "אז מה, אם יש לי שם יפה? גם ויינה — שם יפה. אז מה יוצא לי מזה?" אבל בפועל אין היא אומרת דבר.

"איפה את גרה?"

"פה, בבית שממול."

"את חברה של אָוה?"

"לא בדיוק. היא כבר גמרה תיכון. אני עוד לומדת. אנחנו שכנים..."

"יש לך חבר?" מוסייה שומעת בקולו יותר מסתם סקרנות.

"לא", היא עונה מבושלת.

"גם לי אין כעת חברה", הוא מבהיר בעליוזת את כוונותיו.

"כעת... אין לך כעת... אז מחר או מחרתיים תהיה", היא חושבת, אולם את הרהורה היא צופנת בלבה.

שתיקה.

מוסיפים לרקוד.

"אז בואי נתחבר. את מסכימה?" —

הצעה רגילה, שגרתית, פתיחה ל"חברות".

"למה אין זה קולו של ויינה, המציע הצעה גורלית זו?"... חולפת שאלה בראשה, והיא אינה יודעת מה לענות לחייל קצוץ-השיער.

"את מבינה... מחרתיים אני חוזר לחזית... יהיה נעים לקבל ממך מכתבים, להרגיש, שמישהי חושבת עליי", היא שומעת את קולו כמו מבעד למחיצה. "חושבת — חושבת — וכל הזמן אחשוב, אבל לא עלייך", נדחקת תשובה מגרונה, אך אינה מגיעה לשפתיה. היא אינה מעיזה לאכזב את עיני התכלת העליוזת-הטובות, הניכטות לתוך עיניה. "למה אין אלו עיני החומות, העמוקות והרציניות של ויינה?" קורע העצב את חֶנֶה.

"אולי", היא עונה בלחש, "אינני יכולה להגיד לך ברגע זה בדיוק..."

"הרי אמרת, שאין לך חבר?"

"כן, אבל..."

"אבל — מה?"

"איך אפשר לענות על שאלה זו? ומה אני יכולה להגיד לו? — הלא יצחק לי..." מתלכטת מוסייה.

הטנגו תם. החייל מחזיר אותה למקומה. "אפילו לשמו לא שאלתי", תופסת מוסייה פתאום, אבל אינה שואלת. הוא מתיישב על-ידיה ומוסיף לשוחח אתה. הוא מחפש את עיניה והיא מתחמקת ממבטו. מצד אחד — אינה רוצה, שיקרא בהן את האמת על אדישותה הגמורה כלפיו, מצד אחר — אינה רוצה לאכזב אותו, ולשקר בעזרת העיניים — לכך אין היא מסוגלת. בעיניה אפשר תמיד לקרוא את כל האמת.

"מה חבל, שאינני מסוגלת לעשות אותו שימוש בעיני, כפי שעושות שאר בנות גילי, מצרה מוסייה לעתים, בהתבוננה בחברותיה. "הנה מבע עיניים מפתה-צוחק של נטליה; מבע עיניים ערמומי-חולמני של אלה; מבע תקיף, חופשי, תובעני של קטיה..."

היא יודעת היטב, שאין המבטים והלבבות שווים; אלה מבטי-פעולה, מבטים שערכם המעשי לגבי הבנים רב מאוד; הן יודעות גם לשנות את מבע עיניהן — הכול לפי הצורך.

"אם אני אסתכל ישר בעיניו של ויינה הרי לא ימצא בהן שום גינוני משחקים, אלא אך ורק את תשוקתי לחבק אותו ולהיות מחובקת בידיו, לחוש את מגע

שפתיו על שפתי, לחוש את טעם נשיקתו — ולו רק נשיקת-פרידה אחת, שתתן לי כוח לחיות ולחלום ימים רבים מאוד" — בעוד המחשבות האלו מתרוצצות במוחה הקודח, עוקבת מוסייה במשך כל המסיבה אחרי מעשיו של ויינה.

גופו הצנום והמאורך, פניו השחומים ושיניו הלבנות, המבריקות בחיך מקסים, מחוללות בכל ישותה מחול-ספקות: "לגשת או לא לגשת?" היא מודעת לעובדה, שזו הזדמנות טבעית בהחלט: מחר כבר יהיה בדרכו לצבא, אחר-כך לחזית. הנה המועד הנאות ביותר להגיד לו כמה מלים מן הלב, שחומן אולי ילווה אותו בדרכו לבלתי ידוע, מלא-הסכנות.

אבל היא... מתביישת, פשוט מתביישת: "איך אפשר לגלות לבחור את צפונות-הלב? הרי זה עלול להתפרש כהזמנה ל... אינני יכולה! ואני הרי מתה להיות אתו... ורק אתו! ביישנותה היהודית של בתי-ישראל הצנועה — לעזאזל אתה!" היא מקללת בחשאי, וכוססת את ציפורני ידה.

מישהו מושיט לעברה כוסית וודקה וצלחת של דגים מלוחים. היא שותה את המשקה הצלול בתקווה, שאולי יעזור לה להתגבר על מבוכתה. מסביב צחוק, עליצות, ריקודים. בנות ניגשות אל בנים וללא שמץ של ביישנות הן מזמינות אותם לרקוד.

"מדוע אינני יכולה להיות כמו הבנות הרוסיות?" מתחילה מוסייה לצייר תמונה לנגד עיני-רוחה. "ויינה, בוא נהיה חברים!" כך סתם, פשוט לגשת ולהציע חברות, כפי שעושות כל בנות-גילי. אפשר גם לכתוב זאת בפתק. אבל מה יהיה, אם במקום להיענות להצעה ילך ויספר לכול, ואני אהיה למשל ולשנייה?" מיד היא נסוגה מהאפשרויות שהצטיירו לנגד עיניה. "ומדוע אין הבנות האחרות חוששות מאפשרות כזאת?"

המסיבה מתמשכת אל תוך הלילה. אוכלים, שותים, רוקדים, צוחקים... מוסייה ביניהם, קודחת ברגשותיה ובחוסר-יכולתה לעשות מעשה כלשהו... להזיז את עצמה...

לאט-לאט מתחיל החדר להתרוקן. אחדים נפרדים מויינה ועוזבים. הנה מגיע רגע והוא יושב בגפו.

"עכשיו-עכשיו, גשי אליו, אמרי לו, אמרי, אמרי את אשר את מרגישה... זאת הזדמנות — אולי האחרונה — מה יש לך להפסיד — מחר הוא נוסע — הרי לא יספיק לספר לאיש אפילו ירצה, אפילו תהיי מגוחכת בעיניו — אפילו אין לו כל רגש כלפיך... ואולי לעולם לא תתראי עוד עמו — גשי!" — רגליה רועדות, כאשר הן נושאות-מעבירות את גופה לאורך כל החדר, בכיוון אל ויינה. דומה עליה כאילו עיני כל הנוכחים עוקבות אחריה...

"לא, אין הם עוקבים; כל אחד עסוק בשלו — התקדמי!" היא מצווה על עצמה, משסקרה חטופות את מעשי הנוכחים.

"ויינה..." היא שומעת את קולה שלה ורוצה להוסיף עוד משהו, אולם גרונה ניחר ואינו נשמע לה.

יד דקה ושחומה מושטת לעברה, עיניים חומות, עמוקות, חולמניות, מביטות בעיניה בחיך חם.

היד מושכת אותה כלפי כסא פנוי: "שבי על ידי..."

היא יושבת. ידה רועדת בידו.

"מחר אני נוסע." כמו ממרחק מגיעות המלים לאוזניה.

"כן, ואני רוצה..." — המלים יוצאות מגרונה כמעט ללא צליל.

"גם אני רוצה וצריך להגיד לך..." — הוא נעצר.

"אני... ויינה... כבר הרבה זמן רציתי..." — היא לא יכולה להמשיך.

ידיו מלטפות את ידה ברוך ובזהירות. גופה מאובן.

"גם אני... כבר הרבה זמן... ואני אכתוב לך... הכול... את תעני לי, נכון?" "זה מה שרציתי להגיד לך... ש... שנכתוב" — עיניה מתחייכות פתאום ופחה משתחרר בנשימה ארוכה.

"רק זה?" פניו קרובות מאוד לפניה. היא חשה את הבל-פיו מול פיה. היא חשה, כאילו שפתיו נוגעות בשפתיה. היא מישירה מבט אליו. הוא תולה מבטו בעיניה בשאלה אילמת. מבע כזה לא ראתה מעודה.

"לא, לא רק... ואתה יודע, נכון?" — היא מתפלאת על העזתה.

"נכון... ואני חשבתי כל הזמן, שגם את יודעת, מוסייה..."

"ויינה..."

"בואי, נצא מפה..."

"כן..."

הם קמים.

צללית רחבה מעיבה פתאום על שניהם. אמו רחבת-הגרם, ועל-ידה דודתו קטרינה, ניצבות מולם:

"הוודה קטרינה רוצה להיפרד ממך, ויינה" — שומעת מוסייה את קול אמו. הוא קם על רגליו. ראשו עודנו מופנה אל מוסייה, והנה הוא בזרועות הדודה: נשיקות, חיבוקים, טפיחות עידוד על השכם. הדודה נפנית אל הדלת, וויינה אל מוסייה.

"עכשיו בואי, נצא" הוא נוטל שוב את ידה.

אך לא — פתאום ויינה מוקף קבוצה שלמה של חברים וחברות, שהתקרבו גם הם כדי להיפרד. היא נהדפת הצידה, מתוך ההמולה של מלות הפרידה, הנשיקות, החיבוקים. בינה לבין ויינה מפרידים גופות של אנשים המחבקים, המנשקים, המלטפים. היא שוב מתיישבת. כוחותיה תשים והולכים. גם אומץ-הלב שאגרה במשך כל הערב, מתחיל להסתלק ממנה; היא אינה מסוגלת

לשבת עוד ולחכות. היא מרגישה כאילו היא ניצבת בחלון-ראווה: הכול מבחינים בה בוודאי. היא מתחילה לזוז לאט-לאט, מכיסא לכיסא; היא קמה, מתקרבת לדלת, מעיפה מבט אחרון בוויינה, המוקף אנשים; ראשיהם מסתירים את עיניו ממנה. הוא לא יכול לראות אותה, בעודה פותחת בזהירות את הדלת. הנה היא בחוץ. רוח סיבירית, חורפית, מקפיאה לרגע את נשימתה. היא נעצרת על הסף... "אולי אחזור... אולי..." — אבל היא איננה מסוגלת לחזור.

הרגע היפה חלף ללא שוב... יותר מדי מבטים עוקבים אחרי ויינה הערב. יותר מדי אנשים רוצים להתקרב, לחבק, לנשק. הם לא ירפו ממנו אפילו לרגע קט. "לא בחרתי ברגע המתאים. אחרתי למועד..." מתכווץ בה לבה ונהפך לגוש קטן, נוקשה, העולה עד גרונה.

רגליה מתחילות לקדם אותה על פני השלג, המשמיע חריקות יבשות וקצרות, לעבר הכביש, לעבר ביתה.

"אפשר ללוות אותך?" — נשמע פתאום קול עליז מאחוריה.

היא מכירה מיד את הצליל: זהו החייל, בעל העיניים השוחקות.

"זה לא רחוק, זה כאן, ממול," היא ממלמלת, שומעת את קולה ומתפלאת, שהבכי לא פרץ מגרונה, במקום המלים.

"אם אינך מתנגדת, אלך אתך עד ביתך," מתעקש הבחור.

"מה זה חשוב בעצם?" — חולפת מחשבת-יאוש במוחה — "אם זה לא ויינה — אז מה כבר משנה?"

"טוב, בוא," היא עונה, ובלי להעיף בו ולו מבט חטוף היא מתחילה לחצות את הכביש השומם. הוא הולך לצידה.

באמצע הכביש תופס הבחור בזרועה ועומד מלכת: "את לא ענית לי על שאלתי..."

"איך קוראים לך?" — שואלת מוסייה, במקום לענות.

"איוון," הוא עונה בהתעוררות.

"תראה, איוון," — היא אומרת כשוקלת כל מילה, "אני יודעת, מה חשוב לך לקבל מכתבים בחזית, ואני אענה לך ברצון, אם תכתוב."

"רק זה?" היא שומעת אכזבה בקולו. "אבל את מוצאת חן בעיני, והייתי רוצה, שתהיי חברתי; הרי אמרתי לך."

"מה להגיד לך? שאינני מסוגלת לחברות בלי אהבה? שאינני מחפשת 'חברות' כזו? מה יבין הבחור הרוסי הפשוט הזה בנפשה של בחורה יהודיה, החולמת על אהבה?" אבל היא שותקת ומוסיפה ללכת לעבר הבית. הם עומדים על הסף.

"נו, איוון, כל טוב לך ושתחזור בריא ושלם," היא מושיטה את ידה ומצפה, שגם הוא יעשה זאת.

אך במקום לחוש את ידו, היא חשה פתאום שתי זרועות נכרכות בחוזקה סביב גופה, ומסגרת של שיניים נסגרת לפתע מסביב לשפתיה, כמו חישוק ברזל...

"שיניים של זאב!" נבעתים בה כל חושיה. "הוא רוצה לטרוף אותי..."

היא מנסה להזיז את פניה אחורנית, מושכת את גופה, אך זרועות-פלדה מצמידות אותה אל גוף גברי מיוחס, זר ומאיים, מבלי שתוכל לנוע אפילו כהוא זה.

פתאום משלח מתוך חישוק השיניים הטורפניות משהו גדול, רטוב, מבחיל, וחודר ככוח לתוך פיה. ריח כוהל הולם את נחיריה, וטעמו, המעורב בנשימת הזאב, מעורר בה רצון מידי להקיא. קיבתה וגרונה עושים תנועות הקאה, והיא מרגישה, שעוד שנייה וכל תוכן קיבתה יישפך לתוך הלוע הפעור של החיה, הנוצצת בה את שיניה. במאמץ מרוכז היא שמה את ידיה על פניו ובכל כוחותיה הודפת אותו מפיניה.

הוא זו קמעה, ובאותו רגע פורץ נחשול מקיבתה ונשפך על השלג שלרגליהם, בלי שתוכל לכבוש אותו.

שניות אחדות הבחור עומד המום; כעבור רגע הוא מתאושש, משמיע קללה רוסית עסיסית, טובב על עקביו ומתרחק ממנה בריצה.

מוסייה אינה שולטת עוד בגופה וברגליה. ברכיה כושלות, והנה היא רכונה על השלג. היא זוחלת כמה צעדים על ברכיה, כדי להתרחק מהעדות הנוראה של הבחילה, שאחזה בה, גורפת בצפורניה שלג נקי, מקרבת אותו לשפתיה ומתחילה לשפשף אותן בכול כוחה; היא מכניסה שלג לתוך פיה ובתנועות אצבעות קדחתניות משפשפת גם את חלל הפה. ריח הכוהל, שנדף מפי הבחור, והמגע הרטוב והמגעיל של לשונו אינם נפוגים. היא מוסיפה לשפשף ולשפשף באכזריות, ודמעות מתחילות להתערב בשלג הנמס.

היא מצמידה שלג למצחה וללחיה הבוערות מבושה. מפיה נתלשות מלים, והיא שומעת אותן, ואיננה יכולה להפסיקן: "למה? למה? ויינה... למה לא עיכבת אותי? למה לא חיכיתי? למה יצאתי? מה זה היה? לא לך כבר כזה ציפיתי הערב... למגע שפתי, החם והנעים של ויינה יחלתי! ומה קיבלתי? הזוהי נשיקה של גבר? למה?"

היא לא זכרה, כמה זמן רכנה שם על השלג. במצב זה מצאה אותה נטאשה, שחזרה גם היא ממסיבת הפרידה של ויינה.

היא הכריחה את מוסייה לקום מן השלג ולהיכנס הביתה, אולם לא שאלה שום שאלות.

בהיכנסן למטבח ניגשה מוסייה ישר אל כד המים וזמן רב עוד שיפשפה את שפתיה ואת חלל הפה במים ובסבון.

נטאשה ישבה על-יד השולחן, הסתכלה בה בעיניה החכמות, אולם גם עתה לא שאלה מאומה. שתיהן שכבו לישון בלי להחליף כל רשמים מן המסיבה. ■

צייר טוב

דן צלקה

עצומה. נראה כאילו הצבע עצמו לובש צורות של דמות או נוף, כאילו הוא עצמו מכתוב את ההתרחשויות על הבד. ככל שהיה צבע זה פנימי, היתה בו ממשות בעולם.

אך הצבע אינו מתת השמורה לבעליה לעולם. וצבעו של שאגאל לא שמר תמיד על האיזון השברירי בין הפנים והחוץ. לעתים היה בו משהו יותר מדי אינטימי ולעתים איבד את חומו ואת זוהרו, את האנרגיה שהאיצה אותו מתוכו, ואחזה בו צינה של אקדמיות מודרנית, הפחות נעימה משלל סוגי האקדמיות.

וככל שמתארכים חיי, בולטות יותר ויותר חולשותיו. תמונותיו נעשו גושות מדי ואילו הגודש לא זכה להבהרה איתנה; בתמונות רבות שבו והופיעו יסודות קודמים, אך חסרים תוס והכרחיות. זהירותו של אמן מודרני (אמן בתקופת חופש, בעל "לאווים" לא כתובים) נטשה אותו כשהחליט להסתכן ולצייר את התנ"ך. שאגאל מתח עד הקצה הדק את אפשרויות עולמו. היצורים המופלאים שנבראו מתוך אהבה רבה והתמסרות אינסופית לא היו מסוגלים לשחק את מחזותיו החדשים. וביחוד פגע ביצירתו חוסר היכולת לאידיאליזציה בלתי אישית, שהאמן המערבי נזקק לה תמיד בהתמודדות עם דמויות אלים או גיבורים עצומים, של הגוף או הרוח. ואין אידיאליזציה זו אפשרית בלי עידון מחלט בעיצוב דמות הִקְרָאטית דוממת כמעט ובלי תנופה מונומנטלית בכל קנה מידה. בד בבד עם זה, היה שאגאל חסר נסיון רב שנים בצירוף דיוקנאות, הנסיון היחיד הפותח פתח לסיכוי (הקלוש ממילא) שיום אחד ימצא האמן בתוך עצמו הבעות שאינן קיימות בעולם, ושהבעות אלה יעברו "מעצמן" אל הדיוקן מתוך תואם מושלם עם האסתטיקה שלו.

ולנו יש עוד בעייה, מפני שתפיסתו של הדמות היהודית, הנצחית והארכיטיפית, התחילה להבין ככל שרחק שאגאל מהעולם הפנימי והכמוס של העיירה. תפיסה זו פוגעת לא אחת באותו עולם קמאי שבו אנו מודים באמיתות דימויו האחרים.

כשעמד לעזוב את ברית המועצות, בתום מלחמת האזרחים, כתב שאגאל: "אני בטוח שרמברנדט אוהב אותי." יתכן שהתכוון לאפייניות הרבות, לרישום גוף וצורה כמו היו סימן של הנפש, אך אין לי ספק שאכן קיים דבר-מה משותף לו ולרמברנדט. עמוק, בלב אמנותם חבויה ראייה של חמלה, ואולי מוטב לומר מנגינת-החמלה, שהופיעה כבר בתמונותיו הראשונות של רמברנדט בבחירת הגוף, הפנים ובדרך הפנייתם אל עיני הצופה; זו הופיעה מיד אצל שאגאל, שפליאתו ואהבתו מהולים ברחמים. הייתי אומר ששותפות זו מעידה שאכן שאגאל הוא אותה ציפור נדירה שרבים חיפשוה כל-כך עם פנס לאור היום – אמן יהודי אמיתי.

אני מודה שאותה שיחה על שאגאל בבית תל-אביבי ננעה כקוף בבשרי. אני זוכר איך ישבתי, נבוך וכעוס במוזיאון שאגאל בניצה, באודיטוריום הריק שבו נוגנה החמישית של בטהובן: המוזיאון כמוזוליאום. אך כבעס גדול עוד יותר אני נזכר בדברי אחד הציירים שהשתתפו באותה שיחה אומללה, ששאגאל היה צייר "טוב" רק עד 1910.

מכאן ושימה זו, השלוחה לאנשים צעירים שאולי גם אליהם מגיעות דעות מוסמכות כאלה, איבה בלתי-רציונלית ורכילות מרושעת.

נפלאות ממש. רק לעתים רחוקות אפשר לפגוש יופי כזה בתולדות הציור ויש לחזור לציירי הרנסנס הפלורנטיניים כדי להתנסות בתחושת המטריאליות-זציה בריחוף, ולחזור לגדולות שבתמונות המאני-ריסטיות, כדי לחוש במיסתורין הנוצרים מפרוייקציה ומטאפורה שהן אחד.

תנוחות הריחוף והמעוף שפיתחו הציירים מבטיצילי ועד בלייק לפי הצורות שקבלו מהיוונים, נוצלו על-ידי שאגאל בדרך רבגונית ומבריקה ונוספו עליהן גוונים נטרליסטיים המחדדים את תחושת הריחוף: זוויות עקבי-הנעליים של נשים, שולי התחתונים שלהן, בגדי הכלולות והחג. שאגאל היטיב לקבוע את תנוחת הראש ההפוכה ותודות לה פתר בעיות ריחוף, כפי שפתר באמצעותה את בעיית החלל המעוות בתמונתו המוקדמת "החדר הצהוב". הצופה בוטח כל כך בריחוף ובמעוף אצל שאגאל, עד שהוא מקבל את דימויו כמובנים מאלהים: האיש המחזיק את נערותו בידו האחת כאילו היתה בלון ענק, החמורים הכחולים, השעונים המכונפים, הסוסים הבוערים. ודי להתבונן בציורי הקרקס שלו, גם במאחרים ביותר, כדי להיווכח עד כמה פנימיות ואינטימיות הן התאוצות והכמיהות לריחוף ועד כמה הן חדרו לכל פרטי הגוף, השיער, זנבות סוסים, הקישוטים וצורות החלל. מצעדו הבטוח של שאגאל בעולם הדימוי בולט באלפי רישומים מלאי מרץ, שנינות, חן והידור – כמו הרישום המוקדש לציירי ציפלין, שבו נראה האיש הקטן כשפניו מוסטות הצדה מכובעו, כנף מלאך מתחת לזרועו, מקל בידו והוא פוסע על רגלי-תרנגולת ונעלו רודפת אחריו ודורכת על אחת מאצבעותיו.

בכל סגנון שבו צייר, היה הבטחון הזה בעולם הדימוי בלתי-משתנה ומפליא: בתמונתו המפורסמת "אני והכפר", שם נושק אפו של הצייר לחוטמו של געל בעל עיניים רכות ולבביות, בתוך "גיאוטריה" קוביט-טית, ב"משורר" השוכב על הדשא והוא ארוך מראשו ועד לכפות רגליו כאורך הבית, ב"בלה עם הצווארון המקופל", בתפאורה ובתלבושות ל"דפניס וכלואה" של האול שבהן מסך אש ובעירה שכוננים של הרוסים, שהיה ממשיכים בתחום זה: באכסט ובנוג. יתכן שכשרונו להביע התגלות וריחוף נוכר עקב אקלים תרבותי שאיפשר את הופעת האגדי, אך אין ספק שיכולת זו נבעה מאהבתו הרבה לעולם, אהבה חושנית מזוגה בהערצה שהעתיר על האשה, העיירה, החיה, אחר-כך גם על פאריס, שבה מצא את "אור החירות". אהבה זו יש צניעות רבה כל-כך והתבטלות-האני, עד כי מופיע בה גוון מוסתר של כאב חודר וקדושה. שאגאל עמל קשות כדי לכבוש לעצמו מערכת צבעים המסוגלת לענות על המאוויים המאגיים שלו. חיפושיו בתחום זה היו מרתקים; ביחוד צבעיו הפרזומאטיים, הצהובים שבאו במקום הלבן ואחר כך האדומים-הצהובים-הכחולים. הצבע הפך להישגו הגדול של שאגאל. מצטיין באנרגיה

לפני שבוע, בבית אחד שקירותיו היו מכוסים תמונות, הזדמן לי להקשיב לשיחה על מארק שאגאל. השיחה נפתחה בניחוש מחירי-תמונותיו אחרי שישתלק מעולמו ובלטה בה איבה לשאגאל, אולי אפילו שנאה. האם באמת שונאים אצלנו את שאגאל?

באותה שיחה לקחו חלק גם שני ציירים, לא צעירים במיוחד, וגם הצטרפו להילולת האיבה, אלא שגילו בורות מפתיעה ביחס ליצירתו, לכרונולוגיה שלה ולמימדים הפיסיים של תמונותיו הידועות ביותר. הקשבתי לדבריהם ועלו בי זכרונות מעורפלים של שיחות דומות ששמעתי בעבר, על הפלירט הלא מוצלח בין שאגאל והחברה שלנו בתקופות שונות, על מתנות ורתיעות וקנוניות, על יהירות פצועה ומרירות וכי. מה קרה באמת? איך התגלגלו הדברים עד לגילויי איבה תמונה שכזו? הייתי רוצה לדעת את תולדות הקשרים האלה. אולי אפשר באמצעותם לחשוף נברזות תרבותיות שלנו ולזרות אור על היחס הבעייתי של אמן יהודי לישוב של פעם ולמדינת ישראל.

לברות כלפי יצירתו סיבה אחת: תמונותיו פזורות בכל העולם ומעטים האנשים, פרט להיסטוריונים, שראו את הגדולות והחשובות שבהן. גם אהבי ציור שנשעו הנה ושמה, מעריכים את רוב תמונותיו לפי רפרודוקציות שהציפו במליונים את העולם כולו. ואולם, נסיונותיו האמביציוזים ביותר של שאגאל עומדים או נופלים על איכות החום והזוהר של צבע מסוים בשטח קטן יחסית של תמונה זו או אחרת, מה שנמחק לחלוטין ברפרודוקציות. כמותן העצומה השפיעה על אנשים שראו את התמונות עצמן – הרפרודוקציה תפסה את מקום הזיכרון הראשוני. כבר לפני מאה וחמישים שנה הזהיר סטנדאל את אוהבי האמנות לבל יקנו תחריטים שנעשים לפי תמונות מפורסמות, כי הם תופסים בדימוין את מקום התמונה: ה"מוזיאון האימאזיירי" של הרפרודוקציות שבראשינו נעשה עתה גדול ומסועף, עד שהוא משפיע על זרמים באמנות ועל עצם הגדרת מהותה, בעוצמה ובעורמה שלא נובאו על ידי בנימין או מאלרו. מה שבולט ברפרודוקציה של שאגאל הוא החזון השירי, שעורר אלו אהבה בעולם כולו. ואין ספק שחזונו זה, יותר מכל סגולה אחרת, הוא שנתרם בזכרון הכלל. מאז ימי נעוריו, כשהיה מתהלך ברחובותיה של ויטקס ומשביע את העיר הלילית שתעניק לו התגלות, יוצר שאגאל דימויים שיש בהם אמת סמויה, העונה על הדרישות הסותרות של תחבירי-הדימוין.

אך שאגאל הצליח לנווט (בלי להיפגע כמעט) בין שני זרמים בינלאומיים שתחמו את עולמו בעיסוקם בדימוי, בין הסימבוליזם והסוריאליזם; שני זרמים שקשה לומר מה רב בהם יותר – הכיעור, אחיזת העיניים או התשבצות הפסיאודו-פילוסופיות. הצ'לחתו זו של שאגאל מוכיחה, כי ניון באינטליגנציה אמנותית עליונה שלא תתמיד, מוכנים לזכותו בה, מעידה עליה גם העובדה שלמרות השתקעות רגעית בסגנון זה או אחר שצץ באווירה המחושמל של פאריס, היה שאגאל שב בנאמנות אל ביתו: עולם של חזון שירי, "יריאליזם נפשי", כפי שהוא אוהב לכנותו. רתיעתו הטבעית מסגנון שכלתני, פשטותו וגאוותו לא היו מספיקים לחלצו ממלכודות האופנה, אילולא אינטליגנציה עליונה זו.

במרכז עולמו הלירי עמדה הופעת יש מאין: התגלות וההתגלויות השונות היו ניסויים בראיית הבלתי נראה: עורך בבטן האשה, עובר-עגל בבטן הפרה, אביו שרוע ליד מצבת קברו, במיטב לבוש, ראשו שמוט קצת כאילו היה שקוע בשינה; אדם שבו שוכב באמצע הרחוב, מוקף נרות דולקים. וליד ההתגלויות האלה שהיו כמו מזדהרות מול התבוננות אֶכְסְטָאטית, אך פאסיבית, באו עוד התגלויות, פעילות ובעלות מהירות עצומה. הוא מספר: "אז יזמר הבדחן בקולו הגבוה: הוי כלה, כלה! חשבי מעט על מה שמחכה לך!... מה מחכה לך? בשומעי מלים אלה נפרד ראשי ברכות מגופי ובכה אי-יש ליד המטבחים שבהם מכינים את הדגים." חלק רב מתמונותיו היפות והמרגשות ביותר של שאגאל נוצרו מן ההתגשמות הפראומית, מן ההופעה המסחררת של ראש ליד ראשה של דמות אחרת. הכמיהה לקירבה מומשה בהתגשמות מסוג מאגי, אך הדורה תום רב ומוחור של תודה ושל אהבה נוגה מעט, גם כאשר ההתגשמות מתרחשת במערכת-תמורות המזכירה את "חלום ליל קיץ". ודרך אגב, שאגאל הוא רב-אמן של תמורה פוטנציאלית המפילה מורא ממש, כמו במראה לול תרנגולות באיוריו ל"נפשות המתות", שבו כל תרנגול וחזירון עומדים להתגלגל כהרף עין במפלצות של היוונימוס בוש. ההתגשמויות האלה של ראשים, דמויות ופרכים

הנהג

טל רובינשטיין

מגיע מהסוף כלומר מהקצה השני של השכונה נכנס לרחוב הראשי ופונה לרחוב שמוביל לרחוב של הבית אני נכנס ככה לרחוב מהכוון השני אבל אז אני לא צריך להפוך את המכונית כשנוסעים לגן. יוצא ודופק על הדלת. לא נעים לצפצף.

הילדים כבר מוכנים וכמו שהיא אומרת "ארוזים". היא שואלת כולם ארוזים? כן. זה ביטוי כזה שלה. יש לה עוד כמה. למשל לטוסיק של הקטן היא קוראת "פופו" היא אומרת לו בוא ואני אתן לך מכונית על הפופו. היא בודקת אותם כמו במיסדר, ביחוד את השביל של הקטנה אם הוא ישר. כל ילד מקבל נשיקה אבל הגדול לא רוצה. אז היא מכריחה אותו. כמה תיקים יש להם...

מתפזרים למכונית. הגדול על ידי. קודם לגן. זה פשוט מאד כי זה בתוך השכונה. הוא יוצא ראשון ומנפנף לאחים שלו. הבית-ספר של הקטנה גם כן לא רחוק זה בשכונה שלי. יש לה המון חברות והן כבר מחכות לה על המידרכה. הדרך לשכונה הזאת פשוטה וקלה. צריך רק להזהר בסיבובים. פתאום קופץ איזה כלב לכביש וגם ילדים רצים אחרי כדור. יש עצור אחד מאד חשוב שחייבים לעצור בו. צומת שנראית כזאת פשוטה ותמימה ובעצם מאד מסוכנת היו שם כבר הרבה תאונות אבל אנשים לא לומדים. לפני כמה זמן הלכו שם שני תאומים. שבוע אחרי שבוע. המשפחה עזבה את הארץ. שמעתי שמכרו את הבית מאד בזול. צריך לעשות את העצור שם מואר כמו בצומת ליד מיגרשי הטניס. גם הוא אומר ככה וגם אני והסבא מסכים איתי. פחד שם בלילה.

הבית-ספר של הגדול קצת יותר רחוק. גם כן לא נורא אבל חוזרים דרך השכונה שלהם ולא נכנסים לעיר אלא נוסעים צפונה. יש שם דרך ארוכה שאין כלום לא בתים לא עצים סתם שדות ואז פתאום מגיעים לבית-הספר. יש שם דרך עפר וזה מאד לא טוב למכונית אז אפילו שאני ממחר לחזור בשבילה אני נוסע שם לאט. אנחנו מגיעים ממש דקה לפני הצילצול והוא רץ פנימה לא תמיד זוכר לסגור את הדלת אבל זה יותר טוב ככה כי אם הוא נזכר הוא חוזר וטורק זה מאד לא טוב לדלת ולכל הגוף וגם עושה שריטות עם הנעל.

עושה סיבוב על המקום חוזר באותה דרך משעממת אבל יפה בשבילי. היא כבר מוכנה בחוץ או משקה את הגינה או גומרת לנקות משהו. כבר לבושה בחליפה כזאת סגולה עם תיק מעור למסמכים של אשה. היא תמיד מחייכת בבוקר אם היא לא מחכה לאינסטלטור או גנן. הם תמיד מעצבנים אותה לא יודע למה. היא אומרת שאנשים כאלה מנסים רק לרמות בכסף. אז אולי זאת הסיבה. נכנסת לשבת לידי ותמיד מה שלומך היום שור? כולם הגיעו בזמן? רוב הדרך אנחנו לא מדברים אבל לפעמים אני מנסה להסביר לה קצת על מצלמות. שתדע. היא עייפה אבל מנסה ללמוד.

המשרד שלה הוא בכניסה לעיר ממש אז אני נוסע כמו בבוקר בשבילו אבל בכניסה לעיר אז אפשר לעשות שם סיבוב פרסה אז אני נכנס לרחוב קטן לפני הצומת משמאל ופונה ימינה אין אפשרות אחרת כי זה חד סטרי ושוב ימינה ומגיע לפינת הרחוב של המשרד. הוא שני אחרי הפינה וזה נוח לה. התעקשתי תמיד להביא אותה עד הפתח אבל היא היתה אומרת בשביל מה שור לא צריך תודה רבה דווקא נעים קצת ללכת אני כמעט ולא עושה ספורט. כבר הפסקתי עם זה, להביא אותה לפתח, אם ככה היא רוצה.

עכשיו אם צריך אני נוסע למלא דלק. יש תחנה שמכירים אותי בדרך חזרה לשכונה. אני ממלא לבד, רושם כמה, ויש כזה סידור עם המשפחה שהם משלמים בסוף החודש. בודק מים ושמן. תמיד. עכשיו או שיש לי שליחויות לקחת שמלה לתופרת כסף לרופא שיניים חבילה לדואר או שאני צריך לעשות ספיישל בשביל פגישות שלו מחוץ למשרד או לרחוץ את המכונית. תמיד יש מה לעשות. בדרך כלל יש לי לפחות שבע שמונה שליחויות ביום בכל מיני מקומות. להודיע כל מיני הודעות לחסוך מכתב, לעשות כל מיני קניות, אוכל, חומרי ניקוי, לפני כמה זמן קניתי תנור לחדר של הקטנה זה יוצא יותר זול מסדין חשמלי. בשביל השליחויות יש לי כרטיס אשראי כזה שאני צריך רק לחתום.

השעה שתים-עשרה שאני צריך לקחת את הקטנה מגיעה מהר מאד. אנחנו נוסעים ישר כבר להביא את הקטן, מחכים לו כמה זמן אבל זה כדי שהם יאכלו ארוחת-צהריים ביחד ואחר כך למשרד שלה. בצהריים התנועה בהרבה פחות צפופה כי כל אחד גומר לעבוד בשעה אחרת. אחת או שלוש ארבע או חמש או שבע וזה מורגש בכביש. לוקח את שלושתם. עושה סיבוב כמו בבוקר אבל מצרף גם נסיעה העירה בשביל האם וגם לא נוסע לתיכון של הגדול. הוא גומר כל יום בשעה אחרת. יש אצלי מערכת שעות. רק בימי שלישי יוצא שאני לוקח אותו אחרי שאני לוקח אותה מהמשרד. נכון שזו דרך קצת לא הגיונית אבל זה קורה רק בימי שלישי.

כששלושתם או ארבעתם אוכלים ארוחת-צהריים, האוכל כבר מוכן מראש היא רק מחממת, אני נוסע בשביל הגדול אם זה לא יום שלישי ובשביל האב אם הוא לא מצלצל ומודיע על איזה שינוי. מעכשיו זה משתנה כל יום. יש לי מערכת שעות. למשל לקטנה יש שיעורי פסנתר בימי שני וחמישי בשכונה שלי הגדול לומד טניס וקרטה זה ארבע פעמים בשבוע בשביל הקטן אני צריך להסיע בימי שישי או להביא אותו לקרובי משפחה לאם יש המון סידורים וחברות בדרך כלל בעיר ושכחתי את הצופים.

בחופשים נוסעים כל יום לים או רחוק להרים, למידיבר, לבתי מלון גדולים ולבנים. הסבא לא נוסע כי אין מקום לשבעה. אני נוהג והגדול מסתכל במפה ומכוון. הוא אומר ימינה או שמאלה הרבה זמן לפני שצריך וגם חוזר על זה

א זה בית יפה יש להם. בית יפה. בחיים שלי לא ראיתי בית כזה יפה. קוטג' לבן, רגיל כזה דווקא, כמו כל הבתים בשכונה, מוקף בעצי ברוש ארוכים ועבים בצבע ירוק כהה. שורת מרצפות בעיגול מהשער עד לדלת הכניסה הכבדה, המגולפת. הדשא קצוץ תמיד. מסביבו ערוגות קטנות וסימטריות עם בעיקר הפרח הזה, איך היא קוראת לו, פֶּטוּנְיָה. אופניים נשענים על הקיר, בפניה זרוק אוטו פלסטיק גדול אדום. זה של הקטן. היה קודם של הקטנה ועבר עליו. הקטנה קיבלה אופניים ולגדול יש מזמן. אין חיות. סלון רחב ואורירי. השמש נכנסת מהחלונות הגבוהים שוטפת גם את המטבח. מטבח יפה. כמו שאומרים, בסיגנון כפרי, הכל מעץ. שרשרת שום תלויה על החלון אפילו שאף פעם לא אוכלים מזה, עציצים וכל זה. חדרים ממסדרון שפריץ לבן נעלמים לתוך וילונות צבעוניים, ארוגות קיר, לוח שעם ועליו כל מיני ציורים מצחיקים ומתחת כותרות באנגלית אני חושב, פלקט עם ציור של נעלי התעמלות ושרוכים אמיתיים. מרפסת לכל חדר. משקיפה לגן או לכביש. בית יפה.

משפחה בסדר גמור. נחמדה. האב סגן מנהל של איזה חברה, לא מדבר הרבה וחביב אלי מאד. גם אל הילדים ואליה. היא גם עובדת. באיזה משרד. לא המשרד שלו. אשה גבוהה לבושה תמיד בסגולים, התסרוקת קצת מנופחת לגובה. יש לה הרבה מאד טבעות וצמידים. שומרת על הבית מאד נקי. איכפת לה מדברים כאלו. גם מהילדים. רוב הקשר שלי זה אתה. היא כמו הבוס שלי, כמו שנהוג לומר, כי היא אחראית על הבית. ועל הילדים. הגדול קצת מוזר, אבל שמעתי אותה אומרת בטלפון שהוא עובר עכשיו תקופה קשה. יש לו פצעונים על הפנים והוא נעלם לשעות. לא מדבר איתי אפילו לא שלום. שותק. אז גם אני שותק. הקטנה, ככה חמודה, יצאה הכי יפה. איזה מרץ יש לה. תהיה פראית. תהיה מלכת הכיתה. והקטן — קטן. מה הוא מבין? ילד עם תלתלים ונקודת חן קטנה ליד האף. תמיד נופלות לו הנעליים תוך כדי הליכה. קטן, מה הוא מבין?

בבוקר קמים בשבע. אני מגיע בשש ארבעים וחמש. מוציא את המכונית. אין גראז'. בודק שהכל בסדר כלומר מתניע מנקה. יש לי חצי שעה ליתר ביטחון אם קורה משהו תודה לאל בדרך כלל הכל בסדר חוץ מאולי בחורף. בשבע ורבע הוא כבר מוכן. חליפה תיק הכל. אני לוקח אותו העירה. בתנועה של הבוקר זה לוקח לפעמים גם חצי שעה. יש לי כבר דרך קיצור אבל בכל זאת העיר מאד צפופה. בצומת הכניסה לעיר יש מצלמה מצד שמאל אבל אם באים מכוון מערב היא לא קולטת אותך זה אף נהג לא יודע. המצלמות האלה ממזרות. פעם מישהו שאחת קלטה אותו שם עליה שק והתחיל לשרוף. שכה אני אחיה בעיניים שלי אני ראיתי. בדיוק היתה שם משטרה. ההוא חטף עצבים.

ממשיכים ישר אחרי הכר יש עיקול ימינה כדי להספיק לירוק צריך לנסוע חמישים בול אחר כך יש רחוב קטן נוסעים שני בתים באין כניסה כולם עושים את זה, זה בסדר, ומגיעים לכביש שאף אחד לא מכיר שמוביל עד לשתי צמתים לפני המשרד שלו. גם שם יש מצלמה. מי שלא נזהר — נדפק. לא רואים אותה כי היא מוסתרת בין העצים. שם כולם חוטפים קנס. מצד שמאל תמיד יש ניידת במסווה של מכונית אזרחית יש שם צומת מסוכנת אז הם כבר די הרבה זמן נמצאים שם כל בוקר. עוצרים הרבה. ממשיכים ומגיעים לצומת אחת אחרי המשרד כי אין לפני כן פניה ימינה אבל מותר שם לעשות סיבוב פרסה ואז מגיעים לירוק של הצומת של המשרד ונכנסים לנתיב השמאלי — ככה יכול להוריד אותו ממש בפתח. לעיתים נדירות אני צריך להביא אותו לפגישה במקום אחר ואז אני צריך לתכנן את כל היום מחדש. בדרך כלל אני מביא אותו לפתח אבל אם הוא רוצה לקנות עיתון אז הוא יורד בצומת. חוזר לקחת אותה. בדרך חזרה התנועה עוד יותר בעייתית. בשם שקוראים לזה: פקקים. כל העיר פקקים. אני לא שם רדיו כי אז אני יכול לפספס רמזור או מצלמה. אולי אם אני פעם אקבל קנס זה לא אני אשלם אבל לא נעים. זה משפיל אני חושב. אם שומרים על מכונית טוב אז למה שיקרה לה משהו. למה שיגנבו אותה למה שיקרה פנצ'ר למה לקבל קנס או חלילה נקודות.

בדרך חזרה אני לא לוקח אותה דרך הקיצור אלא נוסע דרך החורשה זה נראה אולי סטייה מהדרך אבל בסופו של דבר זה חוסך זמן ודלק. חישבתי. וגם יש שם פחות שוטרים. שם הגל הירוק זה על חמישים וחמש ומגיעים די מהר אם שומרים על זה רק יש שם איזו הצטופפות בנתיב אחד שפונה שמאלה וכולם כמעט רוצים לפנות שם שמאלה אני צריך ישר ובכל זאת כמה פעמים מצאתי את עצמי תקוע בנתיב הזה. סוחבים אותי לשמה הנהגים ואז אני מפספס את הרמזור. עכשיו כשאני יודע אני נזהר וזה יותר לא קורה.

הקרבורטור להחליף פילטר דלק דיוות סתמים נכון?
כן, שור.

הוא הולך לאט ובקושי וכבר לא כל כך שומע אבל מאד אוהב לאכול. בארוחה אני יושב בחדר הקטן שליד הדלת. יש שם טלוויזיה ואני מעביר תחנות. אני יכול לשמוע שהם כמעט לא מדברים. רק מידי פעם תעביר בבקשה לסבא את תפוחי-האדמה או אמא אין מלח. כשאני מחזיר אותו הוא שבע ושקט. משלב את ידיו, משהק, היין קצת עלה לו לראש. אחרי כך יש לי עוד אורחים שאני צריך לאסוף מהעיר ולהביא אליהם. לפעמים באמצע ההסברים שלי על החגורה שכשהיא רפוייה יש צלצולים וחריקות הוא צוחק. ולא מסביר.

זה כבר שנתיים וחצי שאני עובד אצלם ואני בהחלט מרוצה. אני חושב שהסתדרתי טוב כלומר מצאתי מקום עבודה משתלם. בינתיים הם עוד אף פעם לא החליפו מכונית. מכונית אמריקאית אולדסמוביל 1979 נפח מנוע 5735 דגם דלתא רויאל 88.8 צילינדרים. רשיון לששה איש כולל הנהג. שחורה. ריפוד בפנים קטיפה צבע בז'. חלון עולם עם כפתור. אני נהג מקצועי אפשר לסמוך עלי. על הכיסא שלי יש כיסוי מבר.

קרה לי המקרה הזה שאחרי שיפוץ גיר מרגיש ריח שרוף. במנוע אין כלום. על הכביש מתחת לאיפה שהגיר יש נזילה של שמן גיר. בודק. כמעט הכל יצא. שם רזרבה ונוסע למוסך. וכל זה קרה בדרך שאני צריך לקחת את הקטן. הסיבה: מחזיר שמן בלוי. התנצלו שלא שמו לב מקודם החליפו מחזיר שמן ובדקו שלא נוזל אבל זה קרה אחר כך עוד פעם. זה קרה לי פעמיים. כי התיקון לא היה מוצלח. או שקרה לי שהיא פתאום מזייפת חותכת מגהקת. פותח מכסה מנוע. בודק את החוטים של ההצתה אין תקלה. אבל החוטים שהולכים לשסתומים חוט אחד השתחרר. מלביש אותו על השסתום חזרה. מאז אני יודע שיש זיוף איתה אם היא עובדת על שסתום אחד פחות. ואם יוצא עשן מהמנוע זה קרה אצלי מקצר חשמלי ולא מצנורות דלק קרועים. אני רואה הוינקר לא עובד מצד שמאל. הולך לחשמלאי שיתקן. אולי מנורה שרופה. המנורה בסדר וגם הפיוז בסדר. מפרק את ההגה. רואה מצד אחד הפלסטיק של המוט שומע הוינקר נשבר. ואני לא מכונאי. קרה לי גם מקרה נדיר. כשמתניע בבוקר שומע דפיקה מאזור הרצועות. וכשמחממת מפסיק. רק בבוקר כשהיא קרה. מכונאי אמר שזה קשור למנוע של המזגן. שהמיסב לא בסדר. החליף מיסב. הרעש נישאר. אמר שצריך למתוח את החגורה. מתח. הרעש נשאר. דפיקות חזקות, מעצבן. בדיק מערכת הגה כוח. רעש דופק. בסוף החליף רצועת מנוע. זה לא חשבנו שזה יעזור כי הרצועה הקודמת היתה די חדשה אבל זה עזר. אין לזה הסבר. זה מיקרה נדיר.

היום פעם ראשונה שהיה ממש ריב. היום בפעם הראשונה אפשר לקרוא לזה ריב. תמיד אם כולם רוצים ליסוע באותו זמן למקום אחר זה רק אי-הבנה ובבלבול או "תקרית" כפי שאומרת הגברת. היא קוראת לזה תקרית. היא אומרת היתה לנו תקרית קטנה. היום היה בלגן אמיתי. זה היה השיעור טניס הקבוע של הגדול. חברים של ההורים צלצלו רוצים שהקטן יבוא לקטן שלהם ולקטנה היו שיעורי-עזר בבית-ספר אחרי-הצהריים. אמרו לה שיורידו אותה רמה בחשבון אם היא לא תשתפר. והעבירו אותם יום להיום. היא התחילה לצעוק הקטן ככה והגדול עזב את החדר בטריקה לא יכולתי לחשוב ההורים לא היו בבית עוד מעט אני צריך לקחת אותה מחוג אמיל.

החברים של ההורים בטלפון שור נו מה הענינים ובבית כל הצרחות זה אף פעם לא היה ככה ואני לבד. היא כבר היתה מסדרת. אני חייבת ללכת לשיעורי עזר אמא תהרוג אותך אם היא תדע שפגעת לי בלימודים לימודים זה לפני טניס טניס זה תחביב והגדול שפתאום חזר טניס זה דבר קבוע זה כל יום ראשון ורביעי מה פתאום הזיוו לך את השיעורי עזר? אני לא אשם לא על אחריותי. ואני בטלפון אם אני אביא אותו עוד חצי שעה זה יהיה בסדר? הקטן שלהם בהיסטריה בשביל מה יש נהג? טוב בסדר אבל מהר. פחות מחצי שעה. עלה לי רעיון. ננסה. לשים את כולם במכונית וככה יפסיקו לצעוק. כמו שאני לקחתי את שלושתם ושמתי במכונית. הורדתי קודם את הקטנה בבית-ספר שתהיה קצת לפני הזמן. לא מצא חן בעיניה והיא תזכור לי. אני בטוח שהיא זוכרת הכל. זאת עושה חשבונים. אבל מה יכולה לעשות. לטניס הגדול הגיע בזמן. הטניס והבית-ספר לא כל כך קרובים. כל אחד בצד אחר של השכונה אבל אין כמעט רמזורים בדרך ובטח שלא מצלמות. משם במהירות כמעט ועברתי את המהירות המותרת לחברים האלה באמצע העיר. יצא שאחרי בשבילה אבל היא הבינה.

זה היה רעיון טוב. לא להתווכח וקודם לשים את כולם במכונית.

יום שבת זה היום החופשי שלי אבל מה אני אעשה לבד בדירה? הזקנה מציצה לי לחדר. אני בטוח.

ניגשתי אליה ואמרתי לה. בעצם חיכיתי שהיא תיקח אותי לשיחה ואז אמרתי. שצריך לנצל את יום שבת לטיפול במכונית שהיא לדעתי במצב איום. ואני יכול גם להסיע אותם לים ולהחזיר. היה לה קצת לא נעים. קטעתי אותה ואמרתי שזה לא בשביל יותר כסף. זה כי אני חושב שצריך. אז היא הסכימה. מאז בימי שבת יש למכונית יום פינוק.

עוד כמה פעמים וככה יש לי זמן להתכונן. אני לא מוכן שיאכלו במכונית אז בדרך עוצרים לשתות בקיוסקים קטנים. כשמגיעים אחרי התפלויות בדרכים ירוקות או חומות אני ניגש למיזודות אם אין משהו מהמלון שיעשה את זה. יוצא לי רק להציץ בחדרים וגם זה לא תמיד. החדרים האלה תמיד נראים אותו דבר עם המיטות המסודרות מנורות הלילה והשולחן הקטן שליד. תמונה מפרחים יבשים על הקיר. באמבטיה מוכנים סבון קטן שכתוב עליו את השם של המלון. וורוד או כחול, כוס נקיה ומגבת, לכל אחד. הכל כאילו לא משומש. זה הטריק של בתי מלון. בשביל זה משלמים. אתה חושב שהכל בשבילך מוכן חדש בשבילך אבל זה לא נכון אני חושב. זה טריק. אם פתאום לא תבוא תיכנס משפחה אחרת לחדר או הוא ישאר ריק. הקטן ישן במיטה של ההורים. אומר שלום ולהתראות ב... חוזר לקחת אותם אחרי כמה ימים. הם עייפים ושזופים ונוזרים. ההורים אומרים כמה שנהנו. השאר לא תמיד. הגדול כרגיל שותק ולקטנה יש טענות. כן. בימים שהם היו בחופש המכונית היתה במוסך. אני באתי כל יום להשגיח על העניינים. הם מתייחסים אליה כמו אל סתם מכונית. אז משהו צריך להשגיח.

זה טוב שאני שם. אם אני שם הם מתחילים לעבוד עליה מיד ולא מעכבים אותה. הם לא נותנים לי לגעת כי הם לא סומכים על אף אחד אבל אני יכול להסתכל ואפשר ללמוד, ואם היא עולה על ג'ק אם מתקנים את הברקסים אני לוקח מהר סמרטוט ומנגב את הנזילות. ככה גם בפעם הבאה שתהיה נזילה היא תהיה בולטת, הנזילה. או אם הם מכוונים את המנוע הם מבקשים שאני אתניע, נותן נגיעות בסטרטר ואז הם יכולים לכוון את ההצתה. שם במוסך הם קוראים למכוניות בשמות של הבעלים. להם קוראים לא בשם שלו. בשם שלי. סע סע סע תזין לפה את ה'שור' תיזהר הדלת.

איור: טל רובינשטיין

אני אוהב את כולם אבל את הסבא אני הכי מעדיף. אני מביא אותו ומחזיר כל יום ששי לארוחת ערב. זה נדיר מאד שהם נפגשים באמצע השבוע. הוא יושב לידי, לא כמו האב, ומסתכל דרך משקפיו העבים מאד. אני מסביר לו על הדרך והוא שותק ומהמהם.

פה אתה מגיע מימין מולך ברמזור יש מצלמה תופסת אותך ישר אתה אבוד. זאת צומת מוזרה. מסוכנת. אם אתה מגיע מהכיוון השני לא קורה לך כלום כי שם המצלמה לא תופסת. זה אף נהג לא יודע.

הממ
זאת מכונית מצוינת. מפתחת מהירות ברקסים בסדר הגה נוח מנוע מעולה טובה בסיבובים. אין הרבה מכוניות כאלה. הנה תראה, החלון עולה עם כפתור.

הממ
הרגע עברנו מצלמה. רואה? שם. בין שני השלטים. יש רק בעייה קטנה עם הקרבורטור. מה קרה לי אתמול. בבוקר אני נוגע בגז היא נדלקת במכה. המנוע מתחמם קצת, נוסע למשרד, חוזר, מחנה. חוזר, מתניע. היא לא נדלקת ותזכור שהמנוע כבר התחמם ובבוקר היא נדלקה מיד. פותח את המכסה מנוע. מחפש. או המכונית מוצפת או הצ'וק אוטומט נתפס. פותח את המכסה של הפילטר אויר מעל הקרבורטור תופס את הפתחים מלמעלה. הפתח הזה שעובר דלק ונכנס אויר. מחזיק את הפתח של הצ'וק אוטומט אבל אי אפשר גם להחזיק וגם ללכת להתניע כי כשעוזבים זה נסגר. מבקש מהגברת שתחזיק ונותן סטרטר ואז היא נדלקת במכה. אז נותן לה עוד קצת לעבוד. ככה אין הצפה. נוסע. אבל צריך לעשות תיקון יסודי בקרבורטור. אולי צריך להחליף חלק. או לשפץ את הצ'וק אוטומט. במכוניות אמריקאיות זה אלקטרוני. צריך לנקות את

לפחות פעם אחת ביום בשר, שור, או דגים. תוספות. מנה אחרונה. ומרק. בערב ירקות. לחמניה עם גבינת עיזים. קקאו חם. ככה אוכלים. כל היום רק פתיתים. אני משתגעת. בוא תחזור לכאן. עוד לא גמרתי. הקול שלה התחיל לעלות לטונים גבוהים. מעניין אם היא לוקחת לשיחות כאלו גם את המבשלת והגנן. בסוף השיחה המסקנה היתה שאני אוכל איתם. אני לא יודע אם זה כולל גם את הארוחות של יום ששי. נראה ביום ששי הבא. אם יקראו לי.

אני יושב במקום שלי ליד הקטנה. אני לא יכול לטעום כלום. צורב לי. לא נוח לי בכיסא. כולם מסתכלים לי בצלחת. יש תרד וכרובית שאולי אני עוד יכול לסבול אבל שניצל ולפתן חבושים. אני מאמץ את כל מה שאפשר לאמץ, לוקח אויר, מדמיין שאני עוצם עיניים, מקריב כפית תרד לפה, נוגע לא נוגע עם השיניים. אי אפשר.

אני חושב שהם מחכים אותי. בארוחות שואלים את דעתי פה ושם על עניינים כמו פוליטיקה או תוכניות טלוויזיה, כשמדברים, אם מדברים. אז היום הבאתי מנה אחרונה שוקולד שוויצרי לכולם. הם מאד שמחו. לא היית צריך. תודה שור. ילדים, כואו תראו מה שור הביא לכם. תוך שנייה הכל נגמר. מחר אביא שוב. עוד.

אני קורא לזה "יום פינוק" אבל זה שם שהיא המציאה. קודם כל אני עושה קיפול למטה במכנסיים. בהתחלה בדיקות שיגרתיות. אם לא חסר שמן ומים בודק וינקרים אורות לחץ אויר בצמיגים. בודק את הציוד בבגאז'. יש לי באופן קבוע איתי שמן בלמים, שמן מנוע, שמן גיר, שתי שקיות מים מזוקקים, מד לחץ אויר, מנורה זורבה, דלק זורבה וספריי צבע בשביל שריטות קטנות. בודק אם יש שריטות. אין כי אני לא מְחַנֵּה. אני כל הזמן נוסע אז מי ידפוק אותי? אם יש שריטה שאי אפשר לתקן עם הצבע אני עושה ווקס ופוליש. עוד לא קרה לי משהו יותר רציני שצריך לקחת לפחח למזלי. פוליש ווקס אני עושה פעם בחודש, טיפול עשרת אלפים להחליף שסתומים ופלאטינות לבדוק ברקסים ואת מערכת ההגה, כל שלושים אלף קרבורטור כל חמשת אלפים סיכה. בימי שבת אני מתרכז בנקיון יסודי. רוחץ עם דלי. כשאני רואה מכוניות, איך שמשגיחים עליהן, זה כואב לי. שומרים אותן מלוכלכות, מחנים על המידרכה ואז הן חוטפות מכות מתחת, יוצא שינוי בפרונט נזק לצמיגים למערכת ההגה. אחר כך היא מושכת. נוסעים מהר מדי. גם לאט מדי זה לא בריא. לא ממלאים אויר בצמיגים לא מוסיפים שמן כשחסר לא מנקים רדיאטור. צריך פעם אחת בשנה לפחות. בעיקר בקיץ. מזנקים — אוכלת דלק. עוצרים יותר מדי — בלאי לברקסים. אחר כך הם משמיצים את המכוניות. הם באים למוסך כי אי אפשר להתניע. לא יכולים לראות שנכנסו מים למפלג, יש סתימת דלק, הצפה בקרבורטור, לא יכולים לראות? גמרתי לנקות. עכשיו אפשר להוריד את הקיפולים.

היום לקחה אותי האם לשיחה. היא עושה את זה מידי פעם. היא מנהלת את כל ענייני הבית וגם את העובדים. העוזרת המבשלת הגנן ואני. ואם בא אינסטלטור או חשמלאי או משהו לתקן את החימום אז גם אותם. אם יש בחיים רגע אחד שהוא הכי קשה בשבילי זה היה אז כי היה לי מאד קשה להסתיר את כל מה שהרגשתי. היא אמרה שהם רואים שזה מאד קשה, לי ולהם, המצב. אני לא מבין למה דווקא אחרי שאין יותר ריבים על המכונית בגלל השיטה שאני גיליתי. הם חושבים לקנות מכונית נוספת ואולי לשכור נהג נוסף.

אמרתי שאם זה הכסף אני מוכן לעבוד אפילו עם קצת כסף או בלי כסף ולא יכולתי להמשיך לדבר. הרגשתי שהבטן נתפסה לי. מה פתאום שור אל תעלה על דעתך דבר שכזה. אמנם רציתי לדבר איתך על השכר, לדעתי הוא גבוה מדי, השוויתי עם חברות, אבל אל תחשוב... באמת ובתמים שלא היתה כוונה לפטר אותך. חשבתי שתשמח. שיוקל לך. אתה עובד קשה. הגברת, את לא צריכה לדבר ככה רציני לומר אני חושב שהורדת את הראש כי פתאום היא אמרה. שור יש לי רעיון. אתה יודע? רעיון, שור, למה שלא תעבור לגור איתנו? למרתף אין כל שימוש. אפשר לסדר לך שם חדר. ננקה מהמשכורת שלך את שכר הדירה שהיית משלם... כמה אתה משלם לזקנה, שכחתי מה שְמָה?... תוכל לטפל במכונית בלילה וביום תהיה יותר פנוי למשלוחים והסעות, לכולנו יש עכשיו הרבה יותר עיסוקים ופגישות וזה יכול להיות פיתרון, לא? מה דעתך שור?

סידרו לי שם מיטה. העברתי את הבגדים. לא היה לי יותר מה להעביר. שילמתי לזקנה עוד חודש בגלל שלא הודעת מראש. עכשיו אני גר אצלם. עכשיו היום צפוף ועמוס יותר זה נכון. אבל אני מרוצה. כדי שבשעות היום אני אעשה רק הסעות את הניקיון מילוי הדלק וכל הטיפולים אני מבצע בערב. אחרי הצהריים לפעמים יש עומס. חמישה אנשים צריכים להיות באותו זמן כל אחד במקום אחר. אין ריבים כי אני רגיל לסדר את העניינים בשיטה שלי וגם הם התרגלו. אני מסדר ככה שמישהו מגיע קצת יותר מוקדם ומישהו קצת מאחר ובגלל שאני מכיר את הכבישים אני מסדר דרכי קיצור. למשל אם הקטנה צריכה לבלט היא התחילה השנה הקטן לחברים והגדול לשחק במיגרש האב לעיר והאם לקניות. אני מכניס את כולם למכונית דבר ראשון. נוסע קודם לבלט כי זה דבר שאי אפשר לאחר אליו אחר כך למיגרש כי הגדול עצבני ואחר כך לקטן לאיפה שהוא צריך כי זה הכל בסביבה של השכונה אחר כך נוסע העירה בשביל ההורים קודם אותו כי לו יש פגישות ואחר כך שם אותה בחנויות. אף פעם לא איכפת לה להיות האחרונה ולוותר להם. אני מצליח ככה לפתור את כל הבעיות בשקט. שם את כולם במכונית ואז הם כבר בדרך ואז הם כבר מגיעים והקטנה לא צורחת והקטן לא בוכה כי עוד מעט כבר מגיעים כבר נוסעים ואם המכונית זזה אז אין טעם להתלונן. קודם כל שם את כולם במכונית.

היום היא לקחה אותי שוב לשיחה. שור, מאד לא נעים לי לשוחח איתך על העניין הזה אבל שמתי לב שאתה... אתה, לא אוכל. שור, זה לא בריא ואתה מאד רזה... כדאי שתיגש לראות רופא. אני אוכל זה בסדר גמור את לא צריכה לדאוג לי. באמת. שור, אני רואה מה שאתה לוקח לחדר. רק פתיתים. זה לא הגיוני שכן אדם יאכל רק פתיתים. כל החים רק פתיתים? ממתי זה ככה?... הרי אין בזה את כל הויטמינים. את כל אבות המזון. אני מקווה שזה לא שלא נעים לך ואתה הולך למסעדות. שור, בכל הרצינות, אני דואגת לך, אתה לא אוכל וזה לא בריא. צריך לאכול בבוקר ארוחה גדולה. כל רופא יגיד לך. ביצים, כוס חלב, חביתה או ירקות, טוסט עם ריבה. בעֶשֶׂר קפה עם משהו. בצהריים בשר. חייבים

איור: טל רובינשטיין

אני כבר שבועיים מביא להם בקביעות, כל יומיים מתנה. בראשון שלישי וששי. או מתנה משותפת לכולם כולל הסבא בימי ששי כמו השוקולד אז, בעיקר מזון שאני יודע שאנשים אוהבים, או לכל אחד משהו. נגיד, לקטן מכונית צעצוע לקטנה מדבקות לגדול ניירות צבעוניים. או למשל לקטן קוביות לקטנה שעון פלסטיק לגדול מחזיק מפתחות.

היום דיברנו על הקטנה. היא התחילה את השיחה בכך שלְמָה אני לא מתרחץ בים ואפילו היו לה רמזים לכך שאני מתבייש בגוף שלי. אני לא מבין שפעם צריך להשתזף ואז, אחרי הפעם הזאת, כבר לא לבנים יותר. בפעם הראשונה אחרי החורף זה תמיד מביך. גם אותה. אבל תוך פעם פעמיים כבר משתזפים. הנה תראה. היא הראתה לי את ההבדלים אצלה.

אחר כך המשיכה. אני לא יודעת מה עם הקטנה. כל כך עצבנית. לא טבעי לגילה. אולי פינקנו אותה יותר מדי. אבל תראה את הקטן לעומתה. ואותו פינקנו יותר.

אני לא יודע. אולי בגלל שהיא בת והם בנים. אתה יודע, שור, אני אף פעם חשבתי על זה... דרך אגב, מזמן רציתי לשאול אותך. למה קוראים לך בשם המשפחה?

היום היא באה להגיד לי שצדקתי ושהיא אף פעם לא חשבה על זה. דווקא את הדבר הברור ביותר לא רואים. הרי הקטנה אף פעם לא קיבלה את תשומת הלב שהיא זקוקה לה. ילדה זקוקה לבגדים ומשחקים של ילדות. אין לה כמעט בוכות וגם לא שמלות, רק חצאית אחת. אולי זו הסיבה להדרדרות שלה בלימודים? הגדול משתפר. רואים אצלו שינוי כל זמן לטובה. אני לא חושב? כל כך דאגנו לו. אבל אותה רוצים להוריד רמה גם באנגלית. ואנגלית היא הרי יודעת.

"יש הונג" בע"מ

רח' הס 14, ת"א
טל' 653147, 651239

חימיקלים בסיסיים
ומתכות מסוגים שונים.
יבוא – יצוא – חליפין
קומיסיון

יש לנו 17 תכניות ביטוח חיים

ואפשרויות בלתי חוגבלות לשילוב ביניהן
אחת מהן היא בדיוק
התכנית שתעניק לך
ולמשפחתך
בטחון מלא!

פנה אל סוכן "ירדניה-הלבנון"

משלשום יש לי נסיעות מיוחדות והתבטל לי זמנית המסלול הרגיל. לבית חולים. כל הזמן זה בית, בית חולים וחזרה. כל פעם מישוה נוסע בזמן אחר. לא רק הם. גם קרובי משפחה.

הבית חולים הוא ממש בקצה השני של העיר. ליד הים. יש אחד יותר קרוב אבל אומרים שהוא פחות טוב. לפעמים אני בדרך כמעט שעה אם זה בשעות הלחץ. הם מדברים מאחור ומפריעים לי להתרכז. בעיקר הסבא שבוכה. אני צריך להתרכז במצלמות ושם יש דרכים חדשות שאני לא מכיר. יש עוד בעיה. אין שם איפה להחנות. בכל פעם הם רוצים שאני אסע יותר מהר אבל אני לא מוכן לעבור את המהירות. אני לא מביין. זאת מכונית שלהם, לא?

זה היה ככה רק יומיים וחצי ונגמר. למזלי. כלומר, לא למזלי שהוא נפטר אבל אני לא אשם ואין מה לעשות עם התקפות לב.

היום עשיתי ארבע נסיעות לבית הקברות. זה הלך מהר כי התחילו ברדיו עם תוכנית כזאת שאומרת לנהגים על מצב הכבישים איפה יש פקק ואיפה כדאי ליסוע או מעכשוויו אני תמיד אשים רדיו. כשיש את התוכנית. היה קשה אבל חסכנו את הכסף שהיה עולה אוטובוס. היא לא לבשה שחור והסבא לא בא. היו הרבה אנשים, בעיקר משני המשרדים, שלו ושלה, ולילדים מהבתי-ספר ומהצופים. זה לא לקח הרבה זמן כי ירד גשם. בחזרה עשיתי רק שתי הסעות כי אנשים תפסו טרמפים לעיר.

הייתי בחוץ, רוקנתי את המאפרות, כשהיא קראה לי לשיחה. אתה יודע, שור, שקשה לכולם. והקטן כל כך רגיש. כולם רגישים. כל הילדים שלי מאד עדינים. פינקתי אותם יותר מדי. אני לא יכולה להפסיק לעבוד למרות שנקבל משהו מהביטוח. אני רק רוצה להבטיח לך, שור, שאתה תמיד תישאר איתנו. בשביל זה יש מספיק כסף. תודה לאל שזה לא יקר להחזיק נהג. אתה יותר מנהג, שור. אתה ידיד המשפחה. וגם ידיד אישי שלי. אני מקווה.

היום יום שני. ההלווייה היתה ביום חמישי. היום לפי המערכת שלי יש לקטנה פסנתר לקטן שיעור במלודיקה ולגדול א"ש לילה בחמש. וכל אחד בחדר שלו שותק או בוכה. אני לא מוכן שהם יאחרו. אני בא ושם את כולם במכונית. קודם כל שם את כולם במכונית. מוריד את הקטן אצל המורה שלו, את הקטנה בקונסרבטוריון, יצא שהיא אחרה קצת, ואת הגדול בצופים, קצת לפני הזמן. הוא לא בא עם מדים ובכל זאת לא שלחו אותו הביתה.

יום שלישי. קם בשש ארבעים וחמש. מעיר. מכין משהו לארוחת בוקר. שם את כולם במכונית. לפי הסדר: גן, בית ספר, תיכון, משרד. בא לקחת לפי הסדר: בית ספר, גן, משרד, תיכון. מחמם ארוחת צהריים. שם את הקטן לישון. שם את הקטנה, הגדול ואותה במכונית. לפי הסדר: בלט, ברידג', מספרה. מחזיר לפי הסדר: בלט, ברידג', מספרה. מכין משהו לארוחת ערב. מחלק מתנות. מביא חברים שלה אליה. פותח להם טלוויזיה. מחזיר חברים. מכבה אורות. שם לקטן אור כזה קטן וכתום כדי שלא יפחד. מסדר קצת. אסור לשכוח להביא את סבא ביום ששי לארוחה. מכוון את השעון לשש ארבעים וחמש.

ישבתי בחדר עם הקטן. הורדתי לו את הנעליים וניקיתי לו מהאף. פתאום התחיל לבכות. אני מתגעגע לאבא אני רוצה את אבא איפה אבא. הקטנה נכנסה, חזרה מהשרותים, ונעמדה על ידי. שור אתה עוזר לנו נכון? הגדול הציץ עם הראש, הסתכל ונעלם. שמעתי אותו סוגר את הדלת בחדר שלו על מפתח. הקטנה ליטפה לי את הראש ואני שמתי את היד על הכתף של הקטן.

היום היא לא הלכה למשרד כי לקחה יום חופש. אני גמרתי את השליחויות שלי אחרי ששמתי את הילדים. שוחחנו, היא ואני, במטבח. היא דיברה על זה שהיא בודדה ואף אחד לא יודע שהכל על הכתפיים שלה. אם אני לא הייתי היא בטח היתה ממחרת להתחתן כי קשה לאשה לבד. כל הקרייריסטיות עם המשרדים והמודרניות שילדות מחוץ לנישואין זה שטויות. זה המצאה של המאה שלנו. אשה זה אשה וגבר זה גבר. וכל הסיפוק של אשה זה מהמשפחה. כי יש לה רחם. בשביל זה היא אשה.

שאלתי אותה למה היא לא יוצאת לפעמים וכל הזמן בבית. פתאום היא התחילה ללטף אותי. זה דגדג.

בעצם סדר היום שלי נשאר כפי שהיה מלבד שני הבדלים. אני קם בשבע וגם במקום כרטיס אשראי יש לי פנקס צ'קים שהשם שלי מודפס עליו על רקע צילום של ים עם סירות ובשביל הדלק אני משלם על המקום ולא בסוף החודש כמו פעם. אפילו ממשיכים לקרוא לי שור. אפילו יש כל יום שבת יום פינוק. חוץ מזה הכל נשאר כפי שאני מכיר ונוח לי. קם, מעיר, מזוז, מלביש, מסיע, גן, בית ספר, תיכון, משרד, סידורים ושליחויות, מחזיר, בית ספר, גן, משרד, תיכון, מחמם צהריים, חוגים ופגישות, קניות, יציאות ובילויים, משכיב, נועל, מכבה.

בסוף השבוע אקח את כולם, גם את הסבא, לשיחה. יש לי הודעה לבשר. החלטתי שפעם בשבוע נלך כולנו לסרט.

שירים מסדנת היזע (6)

בעריכת: יהודה גור-אריה, נתן יונתן

מוריס רוזנפלד

הידוע והמפורסם מבין המשוררים-הפרולטארים הוא מוריס רוזנפלד (1862-1923) חייט בן חייט ומשורר מובהק, שהוציא את שירת העבודה מן הסדנאות והפך אותה לציורה ספרותית בזכות עצמה. שיריו, שהתפרסמו בסוף המאה הקודמת, בעתונות הפועלית היידיש באמריקה, נתקבלו בהתלהבות מרובה, הן מצד תוכנם האידיאלי-פוליטי, והן בשל ערכם הספרותי. רבים משיריו הולחנו והם מושרים גם בימינו. (שירו "מקום מנוחתי" בתרגומו של יעקב שבתאי ז"ל מושר בפי שלמה ארצי ומושמע רבות ברדיו, בתוכניות דוגמת "ציונוני הדרך").

רוזנפלד נולד בכפר קטן ברוסיה ואת חינוכו רכש ב"חדר" בווארשה. בצעירותו היגר ללונדון ועבד כחייט בסדנת-תפירה בווייטציפל, בתנאים קשים ממש. בשנת 1886 היגר לאמריקה ועבד עשר שנים ב"סדנאות היזע" של ניו-יורק, ובאותה עת הוא גם כתב ופירסם את שיריו בעתונות הפועלית היידיש והם עוררו עניין והתלהבות. עם פרסום ספר שיריו השני התעורר עניין רב ביצירתו, גם בחוגים הספרותיים באמריקה ורבים משיריו תורגמו לאנגלית ולשפות רבות אחרות.

אך על הצלחתו הספרותית העיב גורלו האישי המר: בנו המחונן מת בעלומיו, מצבו הכלכלי היה בכי-רע ובריאותו התדרדרה. הוא ידע מצוקה וחולי עד סוף ימיו. אחרי מותו התעורר שוב עניין ביצירתו והוא הוכר כאחד המשוררים היידיים מן השורה הראשונה.

נולד בדצמבר 1862, בפולין. התחנך ב"חדר" ואח"כ למד בעצמו פולנית וגרמנית. ב-1882 יצא מוריס רוזנפלד עם גלי ההגירה מרוסיה לארצות הברית. חזר משם לאמשטרדאם, לונדון, פולין ושוב ללונדון שם למד חייטות ועבד בתעשיית הטקסטיל. ב-1886 הגיע שוב לאמריקה שם חי עד מותו.

בגיל 16 החל לכתוב שירה. תוך כדי עבודתו כפועל חרושת ב"שניידער-שאפ" בארצות הברית פרסם את שירו הראשון בשם: "שנת 1886" ה"ניו יורקר עידישער פאלקסצייטונג". לימים הוציא לאור שבועון קטן – "ידער אשמדאי" שהוקדש לספרות ולביקורת חברתית. ב-1897 הודפסה אסופת שיריו בשם: "דאס לידער בוך" אשר זיכה אותו בהכרתם של אקדמאים מומחים לספרות בנוסף על הערצת המוני קוראים. שיריו תורגמו מאוחר יותר לאנגלית יצאו בספר בשם "סונגס פרום די גטוי", אשר עשה לו מוניטין בקהיליה הספרותית האנגלית – בארצות-הברית ובאירופה, והביא לתרגומים נוספים לשפות אחרות.

השיר המתורגם כאן הופיע בספרו "כתבי מוריס רוזנפלד" כרך א' שיצא לאור בהוצאת הספרייה האינטרנציונאלית בניו-יורק וורשא בשנת 1903.

חבר

ילדי

נכנס בפתיח איש חזן
כמו עלה ירעך.
אלי פוסע ואומר:
"תשמע לי, ליטראט.

אתה בין כה נכה כותב
למשוף לב-בני אדם,
אז כתב הפעם איך עבדות
שולטת בעולם.

הבוס שלי הוא איש רשע
תובע ורועץ
אותי, בעבודה קשה
ואת דמי מוצץ.

את כל זמני, יומם וליל
לאיש הזה אתן
והוא צועק ומקלל
וגם רוצה יותר.

כתב עוד ולא רק על העול,
תכתב על המחזור;
שכרי עלוב, גם את לחמי
איני יכול לשבר.

ראה נא איך היבלות
פשו את שתי ידי.
כתב שגדול הפאב מאד
והצרות בלי די.

איך יתקמו תפלות-הלב,
הפכי מה יועיל?
ואיך זה איש שרק כותב
יוכל זאת להכיל?

העבד את דברו המר
צעק והשתתק.
"לא ידיתי" אליו אומר,
"אתה אינך צודק".

איני אדון וגם זמני
הוא לחנם חולף.
לך יבלת על היד,
אצלי – בתוך הלב.

(מיידיש: נתן יונתן)

לי ילד יש, ילדון קטן,
חמוד הוא ומשלים.
כשאני רואה אותו –
שלי כל העולם.

אך רק נדיר אראהו ער,
את בני זה הפעוט.
תמיד אמצא אותו ישן,
תמיד רק בלילות.

מוקדם אצא לעמלי
ושב – כבר מאחר;
לי זר דמי ובשירי,
מבט ילדי לי זר!

הביתה שב אני עיף,
עטוף בפחשקה;
פיצד הכן שחק היום
אשתי לי משיחה.

ומה אמר ואיך שאל:
"מתי, אמי, סוף-סוף,
מתי יבוא ופני לי
יביא אבי הטוב?"

האהבה בי תשתלהב:
כן, זה חיב לקרות!
בני הקט והאהב
חיב אותי לראות!

ליד עריסתו נצב,
אביט בו כמקפא;
חלום מניע את שפתי:
"מתי יבוא כבר פא?"

נושק אני עיני ילדי,
עיניו הרדומות;
הן נפקחות! רואות אותי! –
ושוב נעצמות...

ילדי, אביך כאן נצב
ופני לך הביא.
חלום מניע את שפתי:
"מתי יבוא אבי?"

עומד אני ומהרהר
בקאב: הו, פעוטי,
אם עוד הפעם תתעורר
שוב לא תמצא אותי.

(מיידיש: י. ג-א.)

בסדנת היזע

(קטע)

הזמות, סוּאָנוֹת מְכוֹנוֹת בַּשְּׂאוֹן-פְּרָא
לְקוֹל רַעְשָׁן הַנוֹרָא בְּסֻדָּנָה –
אֶשְׂכַּח מִי אֲנִי בְּמַהוּמָה הַגּוֹכְרֶת,
בְּטַל הָאֲנִי, כִּי אֲנִי מְכוֹנָה.
עוֹבֵד וְעוֹבֵד, בְּלִי חֶשְׁבוֹן וּבְלִי דַעַת,
לִיצוֹר וְלִיצוֹר, בְּלִי מְדָה וּבְלִי סוֹף.
לְמִי זֶה? וְלָמָּה? אֲיַנְנִי יוֹדַע.
וְכִי יְכוֹלָה מְכוֹנָה לְחַשׁוֹב?

וגם השעון בסדנה לא ינוח:
דופק ומתקתק ומעורר בלי לאות.
פעם אמר לי אדם את הפשר,
כי יש בתקתוק השעון משמעות.
כמו מחלום, רק מעט עוד אֶזְכֹּרָה:
חיים מעורר בי, ואף אֶמוּנָה,
ועוד משהו, אָבֵל מַה, אֵל תִּשְׁאַלְהּ.
אֲיַנְנִי יוֹדַע. אֲנִי מְכוֹנָה.

האיש הרדום בי, געור ומבקיע:
העבד שבי מתנמנם בלאות.
הן זו השעה הנכונה כבר הגיעה:
הסוף לבדידות והקץ לעבדות.
... אך פתע קורע צופר את השקט;
הבוס הזועף כבר חזר לסדנה
ושוב מהומה! בינתי שוב אוכדת.
וכלל לא אכפת לי. אני מְכוֹנָה.

(מיידיש: י. ג-א.)

מקום מנוחתי

אל תבקשי הרחק באחו,
אינני שם, אהובתי.
בין מְכוֹנוֹת, חַיִּים יִדְעֵכוּ,
שם מקום מנוחתי.
אל תבקשי צפור צוהלת,
אינני שם, אהובתי.
בצל עבדות, צלצול שלשלת,
שם מקום מנוחתי.

אל תבקשי על נחל-מים,
אינני שם, אהובתי.
דמעות זולגות, חרוק שניים,
שם מקום מנוחתי.

ואם אותי עודך אוהבת,
הו, בואי נא, אהובתי
ומלכי גרשי עצבת,
אז תמתק מנוחתי.

(מיידיש: יעקב שבתאי)

דירות מרווחות וקוטג'ים ברובעי מגורים חדשים בכל רחבי הארץ

הרובעים החדשים:

● משרדי מכירות.	● פרדס חנה	● נוף העמק
● באתרים	● קרית ראשון	● נצרת עלית
● בחיפה רח' נתנזון 28	● אבן יהודה	● כרמיאל
● ככר פריז טל' 04-671860	● גבעת עמוס	● אילת
● בתל אביב	● אורן הכרמל	● יקנעם
● רח' דיזנגוף 128	● טירת הכרמל	● נוה יעקב
● טל' 03-233103	● קרית אתא	● רמות, ירושלים

סניף

חברה לבנין, פיתוח ועבודות אזרחיות. **ד.ז. דרוקר זכריה בע"מ**

יש גברים שרוצים את זה יום יום

אני אחד מהם.
כשאני חוזר מהעבודה
אני רוצה לעשות
את אותו הדבר יום יום:
ארוחה טובה. ארוחה,
שבאה לי בכיף,
עם הרבה סנפרוסט.

סנפרוסט – ירקות מובחרים,
שמפנקים אותי בכל יום מחדש.
טעם, ניחוח ומראה,
שעושים לי הנאה אמיתית
ותחושה של שדה באביב.

עם סנפרוסט כל ארוחה
חגיגה ואני אוהב את
החגיגה הזו יום יום.

עם סנפרוסט כל יום חגיגה.

יתום מערכות תדמית

שי לאוהבי סנפרוסט

ספר הבישול הנודע של TIME LIFE "ירקות" שיצא לאור
בחודש אפריל בהוצאת "ספרית מעריב", יוענק כשי לאוהבי סנפרוסט.

הספר נחשב ל"שולחן הערוך" של הטפול בירקות, כולל מאות מתכונים,
מלווה בשפע תמונות צבעוניות מרהיבות ומודפס בצורה מהודרת.
מחיר הספר בחנויות הספרים 700 שקל.

זו ההזדמנות שלך לקבל את הספר כשי ללא תשלום, תמורת משלוח
25 שקיות ירקות, של מוצרי סנפרוסט (מוגבל לספר אחד לכל משתתף).
למבע: שי לאוהבי סנפרוסט, ת.ד. 40020 ת"א.
על השקיות להגיע לת.ד. המצויינת עד 30.6.83.

SF

סנפרוסט
טרי יותר מטרי.

נמנה על קבוצת כלל

מומחי הבנק שלנו מציעים מגוון רחב של תוכניות חסכון והשקעה.

יוסף גרונה, סניף רעננה

ולכל אחד - התכנית המתאימה לו.

- תכניות חסכון: "נח", "כח רב-תכליתי", "כח גמיש", "כח לבטחון", "כח צמוד-דיר", "כח צמוד-דולר", "כח דולר מדד", "כח נעורים", "כח לחיילים", "חסך וסע", "כח-חידוש".
- מטבע-חוץ: "דולר סל", "יורוסל", "S.D.R.", "דולר מרק סל", "פת"מ פיצויים", פקדונות לתושבי חוץ ועולים חדשים, "קרואנאנד".
- קופות-גמל: "עצמה", "תעוז", "שיאח", "קשת", "קופה מרכזית לפיצויים", "שגיא", "צור", "רימון".
- קרן השתלמות - קה"ל.
- עוגן - קרן פנסיה
- ניירות ערך: השקעות במניות, באופציות, באגרות חוב להמרה, באגרות חוב צמודות מדד, באגרות חוב במטבע זר, השקעות בבורסות כח"ל
- קרנות נאמנות: שמיר, אופיר, גביש, פיא, מרגלית, בדולח, יהלום, קלע, תרשיש, ענבר, טופז, אודם, צמיד, צמרת.

טל-ארטו

אנשים לליגה אנשים

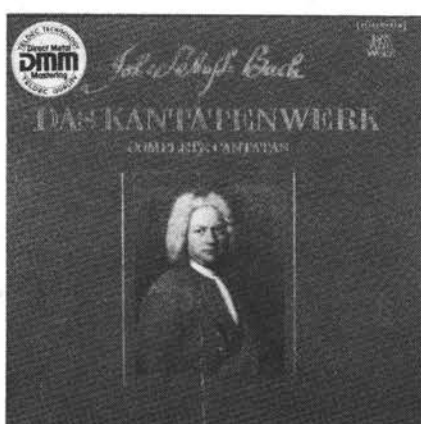
בנק לאומי

מה חדש באלגרו?

מוצרט – רקויים
ניקולאס הרנונקור

באך – קנטטות 30-31
ניקולאס הרנונקור

באך – ברנדנבורגיים
ניקולאס הרנונקור

צ'ייקובסקי – מנדלסון
קונצרטים לכינור
קיונג ואה צינג

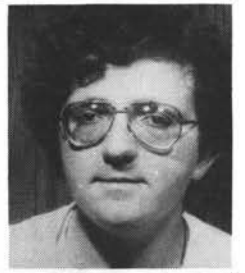

שומאן – סאנס סאנס
קונצרטים לצ'לו
לין הארל

אלגרו מרכז התקליטים הגדול בישראל

שינקין 10 ת"א סמטת בית השואבה 2 ת"א

הרסיטל הפומבי בסכנה

בקיץ האחרון הלך לעולמו אחד מגאוני המוסיקה של דורנו – ג'ון גולד. אמצעי התקשורת כתבו וספרו על האיש ועל מוזרויותיו שהן מן הדברים המוכרים לרבים. אחת מהן – שלילת הקונצרט הפומבי – הטרידה אותי גם לפני מותו. גולד טען שהדרך הטובה ביותר לבטא את עצמו היא באמצעות אולפן ההקלטה המאפשר לו ריכוז מקסימלי, סרט ההקלטה המאפשר עריכה מדוקדקת של חומר הגלם המוקלט (הוא לא שלל חיתוך והדבקת קטעים שונים של יצירה שהוקלטה פעמים מספר ליצירת הקלטה סופית משופצת), והתקליט מאפשר למאזין להקדיש תשומת לב רבה יותר לביצוע מאשר הסיטואציה באולם הקונצרטים. יש הרבה צדק בדבריו של גולד, אפשר להסכים עם טיעונו אך קשה לקבל בנקל את מסקנותיו. לא קשה למצוא היום חובבי מוסיקה רבים ואפילו מוסיקאים המעדיפים רכישת תקליט על ביקור בקונצרט או ברסיטל. כמי שמרבה לבהקר באולמי הקונצרטים של תל-אביב בתוקף תפקידי כמבקר מוסיקה, אני נדהם שום ושוב ממיעוט המבקרים בקונצרטים שאינם סימפוניים. המוסיקה הקאמרית זוכה אצלנו לאחרונה לרנסאנס בקנה מידה מיניאטורי, אך כשהמדובר הוא ברסיטל (והללו מתקיימים בתדירות גבוהה למדי בתל אביב לפחות) יכול האמן המנגן באותו ערב להיות מאושר אם הוא זוכה לתפוסה של 40% באולם בו הוא מנגן. איפה הימים שאמנים העיזו להגיש רסיטל מעל בימת היכל התרבות והאולם היה מלא לגמרי? האם הרסיטל אכן הלך לעולמו! האם צדק ג'ון גולד והתקליט אכן מספק את הצרכים הבסיסיים של המוסיקה, של עושיה ושל אוהביה?

לצמצם באופן קיצוני את מגוון האמנים המופיעים אצלם. דרישה לצמצום משמעותי תעורר קשיים גם אם תופנה אל ועדות או אל אנשים מיומנים, וגם הידיים המיומנות לא יוכלו לפעול בניגוד לטעמו המוסיקלי של בעליהן, וזה, יהיה אובייקטיבי ככל שיהיה לא יוכל להימלט מטעמו האישי שישפיע על החלטותיו. השפע בו אנו מוקפים היום הוא תולדה של מדיניות חופשית למדי המאפשרת כמעט לכל מי שיודע לאחוז בכלי נגינה להגיש קונצרט פומבי. זו אולי גישה קיצונית, אך היא עדיפה כאשר מוכיח הקהל שהוא יודע לעשות את הסלקציה ולבקר בקונצרטים הנראים לו. קשה לומר שזה המצב היום. נראה שסלקציה פרטית לא קיימת כמעט. קל יותר להבין הימנעות מביקור בקונצרט של מוסיקאי צעיר או לא מוכר אך אפשר לראות אמנים דגולים שגודלתם אינה מוטלת היום בספק מנגנים לפני קהל זעום בהיקפו. האם זוהי סלקציה? אני חושש שאם המצב הנוכחי ימשך תלך ותפחת כמות הרסיטלים ואז יאלצו הממונים על האולמות לעשות את הסלקציה שלהם. זה יהיה יום עצוב מכיוון שהסלקציה תהיה מטבע הדברים כלכלית ותושפע ממידת פירסום של האמנים ומיכולתם למלא את האולם. הידועים פחות לא יוכלו להציג את כשרונם בפומבי והקהל יפסיד בסופו של דבר. זהו למעשה מעגל סגור; כשיש שפע אין ביקוש, אם לא יהיה שפע ינגנו רק הטובים ואז יהיו אולי אולמות מלאים אך יהיו מקופחים לא מעטים. איני מכיר, אם כן, הסבר משכנע לשאלה זו. כדאי שכל אחד יתן לעצמו את הדין וחשבון הפרטי שלו וישאל את עצמו מדוע אין הוא מבקר ברסיטלים. המצב כפי שהוא היום לא יוכל להימשך זמן רב.

והמיוחד, האהוב והמועדף על כל חובב מוסיקה. זה יכול להיות רק חלק מן ההסבר שכן הקשיים הללו כולם מצויים גם בשעת רכישת תקליט חדש ואם אינני טועה אין הם מונעים משוק התקליטים הקלאסיים בארץ לפרוח במידה העולה אפילו על ציפיות היבואנים. שמעתי אנשים אומרים שקשה להם להנות ממוסיקה באולם הקונצרטים כי שכניהם מפריעים להם להתרכז – זו יכולה להיות סיבה טובה ובתחום זה יש לקהל שלנו מה ללמוד מן הקהל האירופי. אחרים טוענים שהצפייה במוסיקאי בשעת ביצוע המוסיקה אינה מאפשרת האזנה אובייקטיבית ומרוכזת למוסיקה עצמה. זו טענה מוזרה מעט משום שאחת ההשקפות על אמנות ביצוע מוסיקה טוענת שתנועת יד או גוף, המנצח ליד הפסנתר, כל אלה יש להם תרומה חשובה וישירה למסר המוסיקאלי. אם משהו חסר לי בתקליט, פרט לחווייה האקוסטית הגלומה בקונצרט פומבי, זהו חוסר הקשר הוויזואלי עם המוסיקאי המבצע. זהו אלמנט שקשה להתעלם ממנו והחווייה של "ישיבה בצוותא" עם האמן בשעת ביצוע המוסיקה היא דבר שאיני מוכן לוותר עליו. לעתים נדירות אני מצליח להגיע לריכוז מירבי בשעת האזנה לתקליט. בקונצרט פומבי התנאים מחייבים ריכוז והתמקדות במוסיקה ובהתרחשות. בבית קשה לדעת שלא להיות מוסחת בדרך זו או אחרת. אני חושש מעט מהסבר אחר ששמעתי מפי כמה אנשים. אציג אותו למרות החשש כדי לספק חומר למחשבה ואסתייג ממנו כבר עכשיו. יתכן שהשפע בו אנו מוקפים הוא תוצאה של ניפוח מלאכותי. אולי צריכים המוסדות המארגנים קונצרטים לערוך סלקציה קפדנית יותר ולא לאפשר לכל אלה הזוכים היום לבצע קונצרטים לעשות זאת לעתים קרובות כל-כך? אולי הקטנת הכמות תעלה את משקלה הסגולי של האיכות ותצליח להוות גורם משיכה של הקהל שילמד לבטוח במכווני המדיניות וידע שהוא הולך לקונצרט "בטוח". משמעות הדברים הללו אינה מעודדת. מפחיד לחשוב על איזה קומיסר או ועדה שיחליטו מי ראוי להופיע ומי לא. ההחלטות אמנם מבוססות היום על מנגנון דומה אך למזלנו קיימת פתיחות יחסית אצל מקבליהן ואין הם נדרשים

אריאל כס

מכבי מציגה:

אלתעבי מכבי מלאכה קשה

(וגם בפחית)

זכריא תאמר: הצלחה גם בכתיבה לילדים...

אף-על-פי-כן הספר הערבי לילדים הצליח לפלס את דרכו אל קהל הקוראים ולתפוס לו מקום חשוב בתוך היצירה הספרותית. אך בעיית המחירים הגבוהים נשארה בעינה, ואין הספר הערבי מגיע לכלל הקוראים הפוטנציאליים. יש אמנם נסיונות להתגבר על הבעיה בחיפוש אחר צורות חדשות לספרות ילדים שתאפשר הקטנת ההוצאות והגברת ההפצה, כנסיונו של מוחי אל-דין אל-לבאד, שהוציא ספרים בצורת עתון-קיר לנוער, הכולל סיפור מצוייר, ציור ודיעות מתחום המדע, שירים ועוד.

בית ההוצאה "דאר אל-פתא אל-ערבי" אמץ את הרעיון והוציא בשיתוף עם אל-לבאד ארבעה גליונות של העתון שנקרא "אל-פתא אל-ערבי". אבל נסיון זה עדיין בשלבי גיבוש. לרגל שנת הילד העולמית - 1979 - הופיע ספרי-ילדים מקורי שזכה בפרסים בינלאומיים רבים, ובתפוצה עצומה בעולם הערבי. זהו סיפורו של הסופר הסורי זכריא תאמר: "הבית". והיה מי שהגה את הרעיון להדפיס הספר על גליון ניר אחד בצורת פלאקאט. וכך זכה הפרוייקט הזה בהצלחה מרובה. בית ההוצאה "דאר אל-פתא אל-ערבי" שאב עידוד מהצלחתו והחל מפרסם ספרים/פלאקאטים שהיו לסיפור הצלחה מיוחד במינו בעולם הערבי. כל זה מתבצע תחת הקריאה לאמור: עד שהעולם הערבי ימצא פתרון לבעיית המימון של הוצאת/כתיבת סיפורי ילדים, יישאר הילד הערבי עם הפלאקאט שלו, מתבונן בעתידו, ומצייר בדמיונו ספרים מצויירים כאילו ראה אותם במציאות!

כל שוחר
ספרות ואמנות
קורא
את הירחון

עֵתוֹן 77

והתרבות בכלל, ישנם בעלי מצפון גדולים שגלו ממולדתם וחיו ביותר ממקום אחד, והם סיפקו לאנושות יצירות השואבות ממעיין לא-נדלה זה. כלל איננו עצוב בגלל גלות זו.

■ אומרים שהנילוס אינו מקשיב אלא לאלה ששותים ממימיו.

— תחילה אין ברצוני להפוך את דעתי על הכתיבה והחיים לחוק שישלוט באחרים. מבחינה פוליטית, כבר אמרתי לך שהנוסחה הגיאוגרפית הייחודית ל"פנים" ול"חוץ" אינה נכונה, ובעבר הייתי אני שתמכתי ביציאתו של מחמוד דרוויש מה"אדמה הכבושה" מבלי לחשוב, ולו לרגע אחד, שהישארותם של סמיה אל-קאסם או אמיל חביבי היא טעות חמורה ביותר! ואי שישנם הבדלים בין מצרים ופלסטין, אבל הרעיון הכללי בנושא הזה הוא אחד, ולפי אין העדפה של מי שנשאר בפנים על מי שברח ביציאה, אלא במה שהוא נותן למולדת.

הפתגם על מימי הנילוס הינו אמירה שנונה. אבל ניתן גם לומר שמי ששתה ממימי הנילוס 37 שנים כבר אגר לעצמו כמות שתספיק לו לנצח.

■ למרות שהגלות היתה מרצון או מאונס, הרי התקופה שלאחר סאדאת יצרה אפשרות לשיבה.

— ברצוני לומר תחילה שמהות השלטון המצרי לא השתנתה כליל אחרי הירצחו של סאדאת, שהרי העניין אינו קשור באנשים היושבים בשלטון. אם נחשוב שהשלטון הזה הוא פיראמדה, הרי הבסיס שלה היא התלות הכלכלית והפוליטית במערב ובהסכמי "קמפ-דיוויד" וכן האיבה לדמוקרטיה.

■ לאור העמדות הערביות כלפי מלחמת לבנון, האם אתה סבור שישנה אומה ערבית אמיתית או שהערבים עדיין חיים את תקופת השבטים?

— מלחמת לבנון הוכיחה מעל לכל ספק שתקופת חלוקתו של העולם הערבי למדינות מיצתה את עצמה; וזה מראה שאנחנו עומדים בפרשת דרכים: או שנחזור אל התקופה הגיאולוגית, כשבטים ועדות, או שניכנס לעידן המדינה הלאומית האחת. אינני רואה כל סיכוי בתקופה הנוכחית להקמתה של המדינה הלאומית האחת. דווקא אני נוטה לומר שמחכה לנו תקופה יותר רדודה מהתקופה הנוכחית. כלומר: פירוד שבטי ועדתי. אבל זה לא יימשך לנצח, וחיוב לקום הדור שיחזיר את ההיסטוריה למסלולה הטבעי. ברור שזה לא יהיה הדור שלי, אבל אני משוכנע שהאומה הערבית היא עובדה לא מטאפיזית.

■ הספרות והסיפור הערבי נעדרו בזמן המלחמה בלבנון...

— זה מראה על הנחיתות שהגענו אליה במישור התרבותי; הנה נאמר 15 השנים האחרונות היו תקופה שאפשר לכתותה "תרבות הנפט הערבי", הן במישור הפוליטי והן ב"יצירה הספרותית". אינני מצדד בדיעה הנפוצה שהמשטרים הערביים הובסו במלחמת לבנון, להיפך — אני רואה במשטרים אלה שותף מלא לישראל ואמריקה בנצחונם על העם הערבי. ואיני סבור שהמחשבה הערבית הובסה, שהרי המוסס האמיתי הוא כלל המחשבות הנאורות שנאנסו ונרמסו, ושבליהן דוכאו עד מוות, או טיחו-דעת, או התאבדות. נביא התבוסה מבין סופרינו לא הופתעו כליל ממה שקרה בשנים 1967 או 1982. ונבואתם התאמתה — לצערי הרב. תרבות הפטרודולרים היא שניצחה, אבל תרבות זאת כדוגמת המשטרים הערביים בלי עתיד; וחילול חאוי (המשורר הלבנוני שהתאבד) יישאר סמל לדורות הבאים.

על ספרות הילדים בעולם הערבי

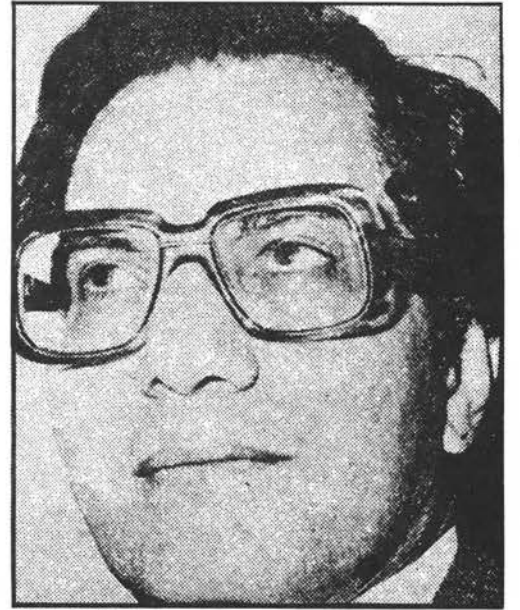
הסטטיסטיקאים אומרים שישנם 54 מיליון ילדים ערביים בגיל חינוך חובה, והמספרים אומרים שסך הכל הספרים המיועדים לילדים ולבני נוער המתפרסמים בעולם הערבי לא עולה על חצי מיליון. ספרים אלה יוצאים בשיתוף בתי ההוצאה ומוסדות החינוך הממלכתיים השונים.

הרבה סיבות לפער זה — טוענים המוליים והגורמים המקורבים לנושא — ובראשן אי-החלת חוק חינוך חובה, דבר השולל הזדמנות ידיעת קרוא וכתוב מהרבה ילדים שבגיל הרך. אחוז הבערות באוכלוסיה זו גבוה בצורה מחרידה.

עם זאת, מספר הילדים ובני הנוער המסיימים את השלב הראשון של הלימודים מהווה — על-פי אומדן רשמי כמחצית מספר כלל אוכלוסית הילדים, כלומר 25 מיליון. אלה אומרים להיות קוראים פוטנציאליים לספרות ילדים, מדוע, איפוא, מספר הספרים המתפרסמים כה זעום? המומחים אומרים שהסיבה נעוצה במחירים הגבוהים של הספרים וכן בהתרחקות הסופרים הערביים מהכתיבה לילדים ובמחסור בסופרים מקצועיים בתחום זה. התחרות בין הספר המקורי לילדים לבין הספר המתורגם — היא קשה עמוחד. ההוצאות הכרוכות בפרסום ספר מקורי עם איורים מקוריים גבוהים לאין ערוך מאלו המושקעות בתרגום ובהעתקת ספרים זרים.

נצחון תרבות הפטרודולרים

תופעת גלותם של סופרים ועיתונאים מצריים מאז תחילת שנות ה-70 ועד עצם הימים האלה, עוררה ויכוחים רבים בחוגים הפוליטיים-תרבותיים במצרים ובעולם הערבי כולו. היו כאלה שראו בגלות זו עדות למצב החירויות הדמוקרטיות בתקופת סאדאת; אחדים ראו בה תופעה הקשורה ב"עתונות הפטרודולרים" והתפשטותה לאחר מלחמת אוקטובר 1973; והיו גם שראו בה ביטוי לחיפושם של הסופרים מחוץ לתחומי מצרים, כדוגמת הסופרים בלבנון ומדינות ערביות אחרות.

ד"ר ע'אלי שוכרי

ד"ר ע'אלי שוכרי הוא אחד הבולטים ב"גלות מצרים" בתקופה לאחר מלחמת אוקטובר. הוא חוקר ספרות פורה, שפרסם למעלה מ-30 ספרים, שהאחרון בהם הוא "הדיקטטורה של הפיגור הערבי — שאלות בנושא הסוציולוגיה הפוליטית, סביב הדת, הנפט והטרור".

כתב-העת "אל-מאוקף אל-ערבי" ("העמדה הערבית") פרסם ראיון עם ד"ר שוכרי, המשמש כעת מרצה לסוציולוגיה פוליטית באוניברסיטה בתוניס. להלן קטעים אחדים ממנו:

■ ד"ר ע'אלי שוכרי, אתה מחבר "דפים מיומנו של נודד"... היכן היתה התחנה האחרונה שלך לאחר גלות ארוכה זו?

— ... אינני הופך את נודי לטרגדיה, אלא להיפך, וייתכן שהגלות היתה התקופה הפוריה ביותר בחיי, ובייחוד התקופה שעברתי בלבנון. אינני מאמין במה שקרוי "פנים" ו"חוץ", כלומר: "פנים המולדת" ומחוצה לה. שהרי אני ואחדים מבין עמיתי בבלות, קיימים יותר בתוך מצרים מאשר אחדים מבין אלה היושבים בה. העניין אינו גיאוגרפי, איפוא, אלא עניין של השייכות והפעילות וכיוון התרומה. לעולם לא אהיה סופר צרפתי, או אנגלי למרות הפרסומים מיצירותי שהיו בצרפת ובאנגליה ולמרות שלימדתי באוניברסיטאות שם. המולדת לא נתפסת אצלי כארכיב, ואני לא קומפיוטר. בקיצור: אני סופר ערבי ממצרים ואשאר כך עד הסוף.

■ ההגירה, או הגלות מרצון, האם היו נסיון לחפש אחר החדש בתחום התרבות והספרות, או נסיון להתרחק מהדכוי?

— הצלחתי לבטא את עצמי באמצעות הכתיבה והאהבה, אם ייצר ממני לכתוב במקום זה או אחר, אעזוב אותו מייד, מכיון שההינתקות מהכתיבה היא כמוות לדידי. לכן אינני קורא לתקופה הלבנונית, או הצרפתית או התוניסאית בחיי גלות. עזבתי את מצרים מכיוון שלא יכולתי להמשיך בהגשמה עצמית, כלומר בכתיבה. בשנת 1972 נטלתי חלק בהתקוממות התרבותית נגד שלטונו של סאדאת, וייתכן ואתה זוכר שאני, יחד עם כאמל זהיר, אחמד בהא-אל-דין, יוסף אדריס ומאה אחרים, הושענו מעבודתנו על-פי החלטה ממשלתית. פניתי מייד לביירות, ולא היה לי שום מושג מה ביכולתי לעשות בעיר זו. ישנן החלטות גורליות בחיי שאני מקבל אותן בלי מחשבה נוספת, כלומר לא ידעתי באמת כיצד אוכל לחיות בלבנון. וכזה הוא הדבר לגבי צרפת, ותוניסיה. וכך אני מקבל את החלטות מתוך תחושה פנימית עמוקה ולא מתוך חישובים הגיוניים.

המוזר הוא שמקרותי זו, כפי שאני אוהב לקרוא לה, היתה תמיד לטובתי כסופר וככתיב-אדם. בהיסטוריה של הספרות

אדמה מדובבת

אסתר ראב; ילקוט שירים; מבחר, עריכה ומקורות: אהוד בן עזר וראובן שהם; הוצ' יחדיו בשיתוף עם אגודת הסופרים; 1982; 160 עמ'.

לעיתים דומה שההתבוננות הנאיבית, ספוגת האהבה, בנוף הארץ, והרצון לומר דברים פשוטים גורמים איזו מבוכה לקורא של היום, האמון על ההיגד הלשוני המורכב ועל ראיית המציאות בעדשות כפולות ומכופלות. אך לא ככל מקרה מדובר דווקא בשירים אנכרוניסטיים. שירי אסתר ראב מזמינים את הקורא להסיר את המחיצות בינו לבין המציאות המתוארת. הפגישה המחדשת עם מבחר משיריה (שערכו אהוד בן עזר וראובן שהם) היא פגישה מרטיטה, מרעננת עם הוויה ראשונית עשירה, שהאפקט שלה עולה למשל בשיר הבא: "נגדשתי ריחות וטעמים/ וחלב מרומים מתרונו/ אין זאת כי אָשור הערב/ יען בשלתי מאד" (עמ' 89).

לא פעם עולה בדיעבד השאלה-חידה בדבר ההצדקה או אי ההצדקה למעמדו המרכזי או הפחות מרכזי של סופר זה או אחר, וכמעט תמיד מתברר שהדבר קשור לא כמעט בקונסטלציה הספרותית שהיתה קיימת בתקופתו. מעבר לצירופי המקרים תיתכנה כמובן גם סיבות אובייקטיביות. כך או אחרת, כעבור שנים, כשמנערים מעליו את אבק הזמן, מתגלה מקומו הראוי. העובדה שאסתר ראב פירסמה מעט שירים ושהיו לה שנות שתיקה ארוכות עדיין לא מסבירה מדוע לא זכתה למקום הראוי לה בשירת בני דורה. העובדה שהיא לא הושפעה ממשוררי דורה ולא השתייכה לאיזו חבורה או אסכולה ספרותית (על אף המפגשים הספרותיים שערכה בביתה) אינה אלא פועל יוצא מהביוגרפיה השונה שלה, שהשפיעה במישרין על ראייתה את הנוף והמציאות הארצישראלים. כאן נעוצה, כנראה, הסיבה העיקרית להיבדלותה ממשוררי תקופתה. כילידת הארץ, יחסה לנופים הארצישראלים אינו יחס מרוחק, אירוני או רומנטי ופתאטי. בעוד משוררי העליות התחבטו בחבלי ההסתגלות למציאות החדשה והנוף אצלם לוקה בספרותיות יתרה — הרי היא חשה את הנוף בכל רמ"ח אבריה. היא חיה נושמת עם נמלים, פשושים, נחליאלי, וחסידות, איריסים וכלניות. שירתה מצטיינת בסוגסטיביות רבה ובתיזמור הנפלא של כל החושים. יותר משהיא קולטת את הסמליות שבנוף היא תופסת אותו באופן בלתי אמצעי, ללא מחיצות בינה לבינו.

בדברי המבוא המאלפים לילקוט השירים בודק ראובן שהם גם את התימות, המוטיבים ודרכי הביטוי של אסתר ראב תוך התייחסות בולטת לביוגרפיה שלה. שבה הנוף והתמורות החלות בו הם תמרורי דרך לשינויים בחייה. ואמנם, השירים, שנבחרו להכלל בקובץ זה ערוכים לפי סדר כרונולוגי — החל בשיר משנת 1923 ("על מערומיך חוגג יום הבן") וכלה ב"שיר לאישי" מ-1981, החותם את הקובץ. מבין התימות השונות בשירים בולט מקומם של אלו המציירות את המציאות הישראלית ושל שירי האהבה (שהם פן אחד משירי הנוף). השיר "פורטרט של אשה" עשוי להיות, לדעתי, נקודת מוצא לשירתה: "ראשית חכמה:/ היות אתך — / כאשר יהי/ הרוח באילן./ ראשית חכמה:/ ציית לך — / כציית צפור למעופה./ ראשית חכמה:/ היות שלך — / כאשר תהי/ הגפן לאדמה" (עמ' 94). שיר קטן ופשוט זה מבטא עקרון מהותי בשירת אסתר ראב; מציאות הארץ ונופיה מוטבעים בה כה עמוק עד כי גם האהבה במרכיבי וברגעי השפל שלה אינה אלא חלק אינטגרלי ממרכיבי הנוף. שלושת הדימויים בעלי המכנה המשותף חובקים עולם ומלואו. התחושה הפנתיאיסטית של ההתמזגות המובנת מאליה עם הטבע החי רואה באהבה חלק ממנו. אהבה משמעה צמיחה אורגנית. אדם ואדמה נושמים בצוותא. בשיר אחר מציירת המשוררת את רגעי השפל

באהבה באמצעות הדימוי הבא: "כציפור מתה על הזרם/ צפת אז לקראתי" (עמ' 67). נטייתה של ראב לראות באדם ובאדמה כוליות אחת משתקפת בכך שבשירים רבים כמעט ואינה חורגת מן המישור של תיאור פריטי הנוף, ואע"פ כן הסמליות ברורה, כמו למשל השיר הנפתח במלים "מה גדול אתה לעת ערב". הפניה ל"אתה" מכוונת לים במישור הגלוי, אך המישור הסמוי כאן גלוי לא פחות. כוחו של שיר זה, כשירים אחרים שלה, יונק מצמידותה לקונקרטי תוך שהיא נוגעת-לא-נוגעת במסומל. שיריה מאופיינים בסממנים ארוטיים רבים ובהתמקדות בסיטואציה חד פעמית וייחודית בנוף המשתנה חלפית. כמו למשל התמונה המעניינת שעולה מן השיר "שני עיטים ותאנה אחת" (עמ' 74).

מן השוני בתפיסת הנוף אצל ראב לעומת משוררי דורה מסיק ראובן שהם גם את השוני בתפיסה הסגנונית. מעבר לתימות השונות בשירתה ישנו קו אחד אופייני לסגנונה; הישירות, הבהירות, העדר התייחסות. "בהעדר מערכת של קישוטים, מנגנוני חרוז ומשקל וסלסולי סגנון, מתבלטים הנוף והאובייקטים הפועלים בו בזכות עצמם ובמלאו עוצמתם". ועוד: "הלשון אינה המושכת את תשומת לבו של הקורא אל רבדי משמעות

סמבוליים, בדומה למשוררי שנות העשרים והשלושים, אלא אל הקונקרטי". (עמ' 27). אין שהם מוצא סתירה בין ההצלחה בציור נוף אנתטי של הארץ לבין האידיאליזציה שהמשוררת עושה מנוף זה, משום שאין זה נעשה בצורה המאולצת.

בניתוח מרכיבי שירתה של אסתר ראב לא נפקד במאמרו של שהם המימד הביוגרפי שהוא הפתח להבנת ההתפתחות בכתיבתה. מות בעלה מקרין על ציורי הנוף המאבדים עתה משהו מחיוניותם הארוטית. לאחר מכן עומד המעריך על יחסה האמביוולנטי של המשוררת לדמות הגבר שפעם היא איתנה ופעם היא זקוקה לחסות האשה האוהבת. על חווית המוות בשיריה הוא כותב: "ככל שמבשילה שירתה של אסתר ראב כן מבשילה בתוכה חווית המוות. אך המוות אצלה אינו קריטי אלא חלק אורגני ממסכת החיים. המוות הוא התגשמות של ציפיה ארוכה מצידה של אמה אדמה המבקשת לאסוף את בתה אל חיקה. רק תחושה עמוקה של התערות ללא סייג בארץ ובנופה יכולה ללדת תחושה כה עמוקה של שייכות והתמזגות עם הנוף."

יערה בן דוד

קל-קר עין-כרמל
kal-kar ein carmel

Tel : 04 - 942171 : 70

מוצרי פוליסטירן מוקצף
לבניה, חקלאות, קמפינג, אריזות, בידוד

ספרון-כיס המספיד את השמאל

אברהם וולפנון:
כחול-לבן-אדום,
תולדות
האורינטציה הפרו-
סובייטית בישראל;
ספרית מן המוקד;
עם עובד – תרבות
וחינוך; 1983;
141 עמ'.

"ב"

ספר זה מתחקה המחבר אחר ההתפתחות האידיאולוגית פוליטית במפלגות השמאל בישראל (השוה"צ, אחרות העבודה פוע"צ, מפ"ם, מק"י, רק"ח) במהלך שלושים שנה (1947-1977) – כך מבטיח בית-ההוצאה על-גבי המעטפה.

הקורא המנוסה בוודאי מתפלא: כיצד ימלא המחבר משימה זו ב-141 עמודים בלבד של ספרון? ובכן – אינו עושה זאת.

לא רק לגבי מק"י ורק"ח, המזכורות בקושי על גבי שני עמודים ורבע, ואף זאת תוך בבלול מושגים: החוקר האקדמאי אינו יודע מה שכל קורא עיתון קפדני יודע: הוועד המרכזי הוא המוסד הראשי הרחב, והוא בוחר מתוכו את הלשכה הפוליטית – ואילו וולפנון מכנה גם את הלשכה "מרכז מק"י" עד שבסוף הוא מסביר כי הוא מתכוון ל"פוליטביוור" – הקיים רק בשפה הרוסית.

"אופייני" בעיני המחבר – כך הוא אומר בנימה רב-משמעית – כי "שתי הדעות" שהגדירו את עמדות מק"י ורק"ח בטרם פילוג "פרסומן נמנע ברגע האחרון" – הוא כנראה אינו יודע שכן נתעכב לחדשים מספר הפילוג לשתי המפלגות האלה. אבל עובדה "אופיינית" זו ידועה לכל קורא עיתונים ותיק בארץ.

"מלחמה קרה" מלה גסה פרו-סובייטית?
גם לגבי מפ"ם, והזרמים שהקימוה ואחר-כך נתפלו מתוכה, אין ספרונו של וולפנון מתחקה על התפתחותה האידיאולוגית, החיבור, המתבסס על עבודת-הדוקטור שלו. אינו מזכיר אפילו אחת מוועידות המפלגות האלה – וכי כיצד אפשר לעמוד על התפתחות אידיאולוגית של מפלגה בלי לעיין בדיוני ועידותיה? הוא אינו מצטט אף כתב-עת רעיוני אחד שלהן. כל מקורותיה הם העיתונות היומית ואגרות-לחבר.

הכל נובע מבלבול מושגים. לא בהתפתחות אידיאולוגית דן המחבר, ואך בקושי ניתן להסכים כי הוא סוקר את "תולדות האורינטציה הפרו-סובייטית בישראל". כי כיצד הוא מגדיר "אורינטציה פרו-סובייטית" מהי? "בטאון 'אחדות-העבודה' (6.1.1957) האשים את ארצות-הברית שדוקטרינת איזונהאור מובילה ל'חידוש המלחמה הקרה' (כלומר: אדה"ב היא בעלת כוונות תוקפניות כלפי בריה"מ...) קביעה זו היא מעין שרד או המשך לאורינטציה הפרו-סובייטית של אחת"ע" (עמ' 109). לפי הגדרה זו מפלגות סוציאל-דמוקרטיות רבות והמוני-הנוער, המפגינים נגד החימוש הגרעיני הם "פרו-סובייטיים" ר"ל.

בעניין הצטרפות ישראל לאמנה האמריקנית, מבריל המחבר רק באירונה בין נימוקים פרו-סובייטיים או אנטי-אמריקניים לבין נימוקים "ישראליים" (ממש כך, במרכאות!). כי כל שיקול בעד ניטוליות והפגת-המתיחות הבינלאומית (בימי קיסניג'ר: דטאנט) ולא כל שכן כל איזכור תפקידה החיובי של ברית-המועצות בהדרכת הנאצים, בהצלת שארית-הפליטה של עמנו ובהקמת מדינת-ישראל, ובוודאי כל ציון לטובה של מהפכת-אוקטובר מחד גיסא, והצבעה על מגרעות הקאפיטאליזם מאידך גיסא הם הבל-הבלים, כמעט דברי סוכנים זרים, לדעת וולפנון.

לאהדת השמאל – שרשים ארוכים

אולי טבעי הדבר, כי בעיני צעירים מתחילה ההיסטוריה עם היוולדם. אבל דוקטוראט, המתיימר לסקור את "תולדות האורינטציה הפרו-סובייטית בישראל", מסתפק בסקירה הפורמלית החל מהקמת המדינה

בלבד? אם ידובר בתולדות של התפתחות אידיאולוגיה או אורינטציה (כמובן, אלה שני מושגים שונים המעורבבים בספר ללא תקנה), הרי צריך היה להקדים את תיאור התקופה הממלכתית, לפחות, בפרק הסוקר את הגישה האוהדת לברית-המועצות, החל מגדוד-העבודה וייסוד ההסתדרות, ביקור בן-גוריון בברית-המועצות ושירת אורי צבי גרינברג בראשית שנות העשרים, דרך אהדת המוני-היישוב לשמאל העולמי במאבק נגד הנאצים העולה באירופה בכלל ובספרד בפרט, ועד לפעולת הליגה לירידות ישראל-ברית-המועצות בהשתתפות כל מפלגות ההסתדרות וחוגים נרחבים נוספים בימי מלחמת העולם ואחריה – לרבות שנות נאום גרומיקו ותמיכת ברית-המועצות בתקומת ישראל על-ידי העלאת המוני-עולים ומשלוחי-נשק מארצות מזרח-אירופה.

וכי כיצד יבין קורא צעיר כי "פתאום" עם קום המדינה היתה "אורינטציה פרו-סובייטית" בישראל? סקירת רקע כזו, אם תיעשה בכנות מדעית, לא בלבד אהרה למעשה החיוביים של התנועה הקומוניסטית הבינלאומית – עם "אורינטציה אל ברית-המועצות", ונקיטת עמדה שמאלית – עם "פרו-סובייטיזם".

על שלימות הארץ ונייטרליות בין הגושים

מה שמגיש ד"ר וולפנון לקורא באמת, הוא הרבה פחות מן המובטח בשמו היוםרני של הספר: זה תהליך-ההשלמה הסתירתי של מפא"י ושתי המפלגות משמאלה עם "אישלימות" הארץ, ז"א הבעיה הפלשתינאית, וכן נטישתה המהירה מאוד של עמדתה המוצהרת של מדינת ישראל, בעת הקמתה, לנהל מדיניות נייטרלית לגבי מעצמות-העל ושני גושיהן.

על שני נושאים אלה גזר המחבר מובאות רבות מתוך העיתונות באותן השנים, ובעשות זאת הקל על הקורא המעוניין לקרוא אותן שוב. מי שרוצה לדעת "מניין צומחות הרגליים", יעיין בהתבטאויותיו של מאיר יערי עם חלוקת הארץ: "נשאף להפוך את החלוקה לשלב-מעבר לקראת כינון שלימות הארץ" (עמ' 18), דרך עצה מפ"ם "לצורך את רצועת עזה אל מדינת ישראל, בתנאי של הסכמת תושבי הרצועה" (1957) עד למסקנה, כי "אין כל סיכוי היסטורי להחזרת שלימות הארץ, אלא בדרך של שלום והסכם עמים" ("במאבק לעמל משוחרר", תשל"ב – מצוטט בעמוד 29). מעניין גם לקרוא כי ראשי אחדות-העבודה, אחר פרישתם ממפ"ם ועוד לפני שובם לחיק מפא"י, רמזו כי "לא מספיק לצבור כוח מגן (אלא יש להפעילו לכיבוש שטחים מעבר לגבולות)" ("על המשמר", 5.7.1955, עמ' 94). אפילו ותיקים יפתעו להיזכר, כיצד מפלגת "הציונים הכלליים", בראשותו של ברנשטיין, היתה פעם פחות "אקטיביסטית" מבן-גוריון ותמכה בקו המתון של משה שרת, אך בבחירות, ביולי 1957 "הוכחה ובמקומה עלתה 'חירות', הזרוע הפאשיסטית של הבורגנות; עלה גם כוחן של מפלגות הדת בישראל... תוצאות הבחירות לכנסת השלישית הן אזהרה חמורה למפא"י, כי לא לעולם חוסן" ("על המשמר", 28.7.1955 – מצוטט בעמ' 98).

התמורות בעיתונות אינן מונעות עליית השמאל

מטרתו של כותב עבודת-הדוקטור היתה להוכיח, כי "בוא הקץ לאורינטציה הפרו-סובייטית בישראל פיגר באשמת העיתונות המפלגתית". "גיבורו האמיתי של סיפורנו הוא העיתון המפלגתי המתחנך את קוראיו לדבקות אידיאולוגית, ובכך הוא מכביד על שינויים פוליטיים" (עמ' 140). מה שמצטייר בעיני סולד-שמאל כחיסרון, הוא בעיני אחרים יתרון: אשרי מפ"ם שלפחות היא הצליחה לשמור על בטאונה!

חלפו, כמובן, הזמנים שהעיתונות הבורגנית היתה ספר סגור בפני האדם העובד, כי היתה בטאון מממדי מובהק בממנה ואף באופן הכתיבה מן השורה הראשונה ועד האחרונה. בזמנים ההם רק עיתון-הפועלים השתדל להיות מובן בשפתו הפשוטה וקרוב ברוח כתיבתו לאיש-העמל. בימינו-אנו היו העיתונים הבורגניים "בוזינס" גדול הושאף למירב הקוראים – והמודעות. גם עיתונים בעלי-מגמת עריכה כללית בורגנית וימנית מפרסמים עתה מאמרים ברוח מתקדמת. כך זה בעולם הגדול, וכך נערכים גם "הארץ" ועיתוני הצהריים. וכמובן, פלשה לחיינו גם הטלוויזיה.

דור נאמני עיתוני-הפועלים הזדקן ונעלם, והדור

הפעיל בכל ארצות המערב קונה "עיתון כללי" שצוות-כתבים גדול ממלא בו עמודים רבים ומגוונים. בשינוי נוסח ניתן לומר, כי הגם שמות עיתוני-השמאל תופעה מצרעת היא, אשר במובן הליכוד המפלגתי גורמת ל"פיגור" – תהליך זה אינו מונע צמיחת שמאל חדש – והתהוות "שלום עכשיו" וההתפתחויות בארצנו בשכונות האחרונים הוכיחו, כי גם כך לא לעולם חוסן לימין!

נשאר עוד להביע השתוממות על המדיניות של הוצאת "עם עובד": מה טעם ראתה בפירסום לקט גזרי עיתונות מימים עברו, ללא ניתוח מעמיק של תולדות-השנים ההן? האומנם די בהכטחת "הקץ" ל"אידיאולוגיה ולפוליטיקה של מפלגות-השמאל" כדי להכשיר ספר לדפוס.

יעקב זילבר

התנהגות בלתי מנומקת

אריה סמו; נשף
מסכות; ספרית-
פועלים; 236 עמ';
1983.

עם ספרו של אריה סמו מצאתי עצמי מתלבטת, והתחלכטות די היה בה כדי לנסות ולהעלות כמה וכמה הרהורים על חסרונותיו של הספר הזה, דווקא משום שלדעתי מדובר בסופר מוכשר. יש לסמו מה לתרום לספרות העברית, ואם רשימות מסוג זו שלי לא ירתעו אותו, והלוואי שלא, כי אין לכך הצדקה, הרי ודאי ישב יום אחד, ואולי בקרוב, ויכתוב רומן טוב יותר, או אולי ינסה כוחו בכתיבת סיפורים קצרים להם נדרשת נשימה קצרה יותר אם כי לא פחות כישרון.

ובכן, ראשית, הקריאה ב"נשף מסכות" לא השרתה עלי שיממך. זהו ספר קריא ביותר, יש בו יסוד עלילתי מובהק, אם כי הקפיצות בזמן מייגעות לפעמים ולא תמיד נראות רלוונטיות לצעם העניין. מעשה בחזרו ישראלים שמסיכות שאינן מנומקות די צורכן ירד לארה"ב וישב שם עשר שנים תמימות, כשהוא נהנה מכל מטעמי היבשת הגדולה, משמש כמתורגמן, נעונו בעולם הגדול, טס מכאן לשם ומשם לכאן, מזין את עיניו וקביתו בנשפיות של אוכל וחשק, מחזיק בכמה נשים אמריקניות סבלניות שטיב היחסים שלו איתן נותר לא מחזור כל צרכו, ונוחל הצלחה בכל מעשיו. ידידיו לעבודה מעריכים את עבודתו, אם כי גם מערכת היחסים שלו איתם רדודה ובלתי משכנעת. והנה יום בהיר אחד, נושט הזכר המצוי של לון אהובתו האמריקנית בתוך האבט הקצף שהתה, עולה על מיטו, וגומע את דרכו חזרה אל כור מחצבתו. כאן בישראל הקטנה והפרובינציאלית ממתינים לו זוג הורים שהזדקנו בינתיים, שינו את ביתם ומנהגיהם, שתי אחיות האחת – ענת אהובה יותר מהשניה – שלומית מזורה זורה מאז ומתמיד, ומעל לכל – דנה, אהובת-נעורים המצפה לו באופן בלתי מנומק לחלוטין מזה עשר שנים, כאשר בכל אחת מגיחותיו ארצה היא מקבלת את פניו בשדה התעופה בלבוש אקסטרווגנטי, ממש כשם שהיא מקבלת בשלווה לא מנומקת את נסיעותיו הבלתי מוסכרות בחזרה לאמריקה. עם שובו ארצה כביכול באופן סופי, דבר שכאמור אינו מנומק בספר כלל ועיקר (מה עוד שבסופו של דבר הוא גם עוזב מחדש באופן בלתי מנומק) מקבלת דנה אותו אל ביתה כאילו לא אירע דבר, השניים מקיימים לכאורה חיי-משפחה, גרים יחד, מנהלים משק-בית משותף, כאשר בראשית הדרך דניאל, הגיבור, או האנטי-גיבור, הוא מובטל מדופלם, ומאוחר יותר הוא מוצא לו עיסוק שאינו שונה בהרבה מזה שעסק בו בארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות, אינו שבע-גחתי, יחסיו עם דנה ועם משפחתו עולים על שרטון באופן בלתי מנומק, במיוחד שעה שהתה שואל את עצמך מה דופי הוא מוצא בדנה היפה ואתה שקבלה אותו אל בין זרועותיה אחרי שנים כה רבות של תסכול וציפיה. הוא עוזב את ביתה באופן לא מנומק, שוכר לא איזה חדרון עלוב, ומכאן קצרה הדרך אל המטוס ואל חלומות אמריקה הבלתי מנומקים גם כן. לכאורה סיפור מארץ הסיפורים. מה

בספר את כל אשר חיפשה נפשו. ומי שמכיר את טעמו של המשולש האכזרי ירגיש כאילו פלש מלמוד אל תוך נבכיו ונתן ביטוי לכל-כולו. והרי בכך נבחנו ספרות טובה, ביכולתה להגיע דרך הדמות הבדיונית אל כולנו.

ורדה רזיאל (ויזלטיר)

"קאובוי 2000"

פרדריק פול: סף הארוע; הוצאת עם-עובד — מדע בדיוני; 1982; 296 עמ'. פיליפ חוזה פארמר: יקום פרטי; הוצאת עם-עובד — מדע בדיוני; 1982; 216 עמ'.

פרי מדע בדיוני, בניגוד לסוגים אחרים של ספרות, דורשים מן הקורא תהליך של הכנת-עצמו. קרי: הלך-רוחו ומטען הרחויות והציפיות שהוא מביא עמו אל הסדרים הטכנולוגיים המיוחדים והאווירה הפנטסטית עד לגבול ההזיה, בה גדושים ספרים אלה.

משעשה זאת הקורא, מזמנים לו חלק מספרי המדע הבדיוני חוויה של ממש כשמבחנו האמיתי הוא, לעניות דעתי, המידה בה הם מצליחים להיות אליגוריה של החיים ולגרום בכך להארה של תחושות ושל התרחשויות מצדם האחר, הבלתי צפוי, ממש כמו העולם אותו מתארים.

מן הבחינה הזו שני הספרים הנדונים הם מן השורה הראשונה: "יקום פרטי", פרי עטו של פארמר, הן בהפרת סדרים, תופעה שמקומה לא יפקד, כפי הנראה, גם בעולם העתידי, שכן היא נובעת מעצם קיומה של חברה אנושית: העולם הוא עולם של מדרגות המאוכלסות בסוגים מופלאים של כרואים הנשלטים ע"י כרואים. מרידה של כרואים אחדים ופלישתם אל יקומים המוחזקים שייכים לכרואים אחרים, היא העומדת במרכז העלילה. בספר השני "סף הארוע", שנכתב ע"י פרדריק פול, מן הגדולים בסופרים של ז'אנר זה, מתוארת אפופיאה שכרוכים בה רגשות עזים, יסודות כלכליים ואפילו התייחסות לבעיות כמו הרעב והתפוצצות-האוקלוסין.

אלא שכאן מסתיים, ככל הנראה, מעין דמיונם של שני הכותבים: לאחר שהאירו את הדילמה בה הם עוסקים מן הצד הפרטי, הפנטסטי, שלהם (ואמנם עשו זאת כהלכה), הם מעניקים לה טיפול רגיל בתכלית, עכשווי מאד, נעדר מעוף וייחוד. הגבורים מתנהגים, אם ננטרל את הפעולות הטכנולוגיים העומדים מפעם לפעם לרשותם, כאנשים רגילים בני זמננו ומן המסע המרתק אל נבכי הדמיון נשאר הרעיון בלבד. (כאנטי-תיזה ל"שיטת-טיפול" זו אפשר להזכיר שני ספרים נפלאים: "המנון לליבוזיך" מאת וולטר מ. מילר הבן — הוצאת מועדון קוראי מעריב 1981, ו"עיר" מאת קליפורד סימאק — הוצאת "עם עובד" 1976).

יש לציין במיוחד את התרגום המעולה בשני הספרים גם יחד. האנגלית של ספרי המדע הבדיוני עשויה להיות קשה לתרגום באופן מפתיע, שכן היא גדושה במיוחד טכנולוגי חדשני, לעתים נועז, וב"הסתבכות" בשפה ובאורח מחשבה האמורים להיות מיוחסים לבני עולמות אחרים. עמי שמיר ועמנואל לוטס עמדו במשימה בכבוד, ויצרו זרימה לשונית משעשעת, צלולה ורטופת בשפה שאינה גבוהה מדי ועם זאת אינה בבחינת "שפת רחוב". בספרים שכאלה טמונה, אולי, גאולה לשפה העברית בדמותה של לשון רציונאלית וקולחת, המקבילה בעוצמתה ובמידת עבירותה אל הקורא לשפת ספרי-הכיס האמריקאים הטובים.

לסיכום, "יקום פרטי" ו"סף הארוע" הם בידור מהנה ואולי אף מעט יותר מזה. הטובים הם טובים והרעים רעים, ללא כל תעלולים ספרותיים וכמעט ללא יומרה, הרי לכם — "קאובוי של שנות ה-2000".

אמנון ז'קונט

תיאורי נוף בעיקר והווי, וכן פרטי פרטים של בית, ריהוט ואבזורים למיניהם אך לא די בכך. לפנינו סופר, שעליו לתת את הדעת על העמקת הרבדים הפסיכולוגיים-אנושיים של הדמויות שהוא בודה, לחפש דרך ליצור הנמקות הנובעות מן העולם הבדוי כך שהדברים יהיו משכנעים יותר. יש משהו בדמויות של סמו כאילו היו עשויות קש ולא מלים היוצרות בשר ודם. יש בסיס טוב, אלא שהדברים אינם מפתחים די צרכם. "נשף מסכות" הוא טיוטה בעלת ערך לרומן של ממש אם ישמש נייר-עבודה בעיקר בכל מה שקשור לעיצוב הדמויות ומתן הנמקות פסיכולוגיות להתנהגותן, למחללהן ולחוסר-האונים שלהן. אולי אלמלא היה הרומן מתיימר להיות רומן פסיכולוגי — לא היה נכשל.

נילי כרמל (פלומין)

גבר, אישה, מאהבת

ברנרד מלמוד: פרקי חיים של דובין; הוצ' עם עובד; 1982; בשפת המקור — 1977; 443 עמ'.

דבר היחיד שמטריד אותי לגבי הספר המעולה הזה: מדוע התחלתו כל-כך קלושה ועלובה. מדוע מתחיל מלמוד את הספר העדין והמרגש הזה בתאור ארוך ומייגע של מפגש בין שני גברים, שהקשר ביניהם שולי לחלוטין לגבי הספר. השאלה הזו אודות התחלתם הגרועה של ספרים באמת מעוררת תמיהה. הרי במקרים רבים הדפים הראשונים יקבעו אם ימשיך הקורא לקרוא, או ידחה את הקריאה לימים טובים. תחילת-הספר אמורה לרמוז במשהו על המשכו, לתת אקספוזיציה מסוימת של טיבו — כיצד יתכן, איפוא, שסופרים כה רבים נכשלים בה? האם אין עורך שיתריע (ועל כך עוד בהמשך). במקרה של מלמוד יתכן שיש בכל סימפטום הקשור גם לתוכן: תחילתם ונעוריהם של גיבוריו הם תמיד כושלים, עלובים, מגומגמים. הבשלות והמימוש צפונים להם מאוחר יותר. אף קשרי האהבה שלהם — תחילתם איננה מעידה על המשכם, ומה שמתחיל בהחמצה פאתטית, כרישול שלומיאלי, בסינכרוניזציה גרועה — מבשיל והולך עם הזמן ומקבל מימד עמוק ומספק.

הסיפור של מלמוד עוסק בעלילה הכי באנאלית בעולם, במשולש הנצחי, בגבר ובאשתו ובמאהבת (אגב, בספרו "חיים חדשים" מדובר באשה, בבעל ובמאהב). אין ספק שמלמוד בקיא בנושא זה, רגיש לדקויותיו הפנימיות והאינטימיות ביותר, ומשום כך הוא מצליח לכתוב ספר מקורי על נושא לעוס ותשוש מאין כמוהו. אנושיותם של גיבוריו היא כל-כך ממשית, עד כי הספר נקרא בנשימה עצורה. למרות שאין בו שום דראמות מרטיטות — לא נהרגים, ולא נרצחים, לא מתאבדים ולא מתים באופן פתאומי — הרי קיים בספר מימד דרמטי חזק. הדראמה של האדם, המתמודד יום יום עם שאלת משמעות חייו, על כליונות הנפש שלו, עם מחויבויותיו כלפי אלה הקרובים לו, עם תסכוליו ותשוקותיו. הצמצום הזה באמצעים, חוסר ההזדקקות של מלמוד למפנים עלילתיים או לסצנריו מתחלף ומשלהב, אף חוסר ההזדקקות לסממנים ספרותיים "אורגניליים" במיוחד, הכתיבה הפשוטה, האמינה, הקלאסית, כל אלה מצביעים על גדולה ועל אלגנט אמיתיים.

מלמוד נופל רק במלכודת אחת, והיא הארכת היתר, החזרה המייגעת על פרטים. כאמור, ניכר בספר החוסר בידו האמונה של עורך רגיש, אשר היה חותך, מקצר, ובכך מעצב את הספר בצורה נכונה. מבחינה זו גרם הסופר עוול לספרו שלו, בכך שהוציאו לאור בצורה גולמית מדי. זהו, אגב, סימפטום אופייני לסופרים בשלים שכבר זכו להצלחות, שהוצאות הספרים מתייחסות אליהם בכפפות של משי, וחוששות לדרוש מהם שינויים ושיפורים.

ובכל זאת, מי שאוהב לקרוא סיפורי אהבה וסיפורי משפחה, סיפורים פשוטים ונכונים, "מן החיים" ימצא

עוד שיש גם עלילת-נפש, הגיבור חושף את עצמו, מרבה בדיאלוגים פנימיים, מנסה להגיע אל חקר נפשו. בודק את יחסיו עם משפחתו, דנה, לורן ואחרים. אלא, שכפי שמסתבר מן הדברים שנרשמו עד כה, המלים החוזרות על עצמן שוב ושוב הן: היעדר הנמקה. חוסר ההנמקה מצוי בספר הזה בכל הרמות, החל ברמת העלילה: למה נסע, למה נשאר כל-כך הרבה שנים, מדוע חזר? מה קרה עם דנה, מדוע לא נשאר בארץ? ועוד.

מבחינה זו סובל הספר מרדידות פסיכולוגית מציקה ומעצבנת. אבל הרדידות הפסיכולוגית איננה רק נחלת העלילה. שישים העמודים הראשונים של הספר בנויים למעשה כמונולוג פנימי ארוך של גיבור הסיפור, כל האינפורמציה של עבר והווה המשמשים שם בערבוביה, מסורים דרך מחשבותיו והגיגיו. מונולוג המשתרע על מספר רב כל-כך של עמודים שהם גם בבחינת האקספוזיציה של הספר המותירה את הנסתר רב על הגלוי, מן הראוי שיהיה בו, במונולוג פנימי כזה משהו של ממש, ראי של הנפש. פה ושם נעזר המונולוג באיזה דיאלוג קלוש עם לורן או עם דיילת של אחת הטיסות משם לכאן או מכאן לשם, אך ביסודו זהו מונולוג, שמן הראוי היה שירד מעט יותר אל תהומות הנפש שמן הסתם בעולם הלא בדוי הם ודאי נחלתו של צבר הקרוע ושסוע בין העולמות והאנשים. אלא שכל זה לא קורה. אנו מקבלים איוו סקיצה סכימטית המתאימה יותר לפגישת-היכרות עם פסיכולוג, מין גישוש הסובל מחוסר יכולת להעמיק צדור פנימה, מאינטרוספקציה רדודה. יחסי-האנוש למיניהם רדודים, עוצמת הרגשות שואפת לאפס, בעולם הבדוי כמוכן, אולי להוציא האחות הקטנה ענת שנקל להבחין כי יש בליבה אהבה, אולי יותר בבחינת זכר-נעורים וסיפורים של לפני השינה. גם התקף הקנאה כלפי דנה, על גבול ההחלטה לעזוב (עמ' 184) אינו ברור ואינו מנומק כל צרכו.

"לא ברור לי מדוע אני ממשיך לעבוד. יש משהו מהפנט במטוסים ממריאים. ותקווה נואלת שיש בכוחם לשאתני למקום אחר. יש משהו מהפנט גם בהליכה ללא מטרה" (עמ' 190) יש איוו הרגשה שלמרות הניתוק מן ההקשר מסכם הגיבור במילים אלה את שפעת המונולוגים הפנימיים שהספר גדוש בהם. היחס העויין לילדיה הרכים של אחותו יש בו משהו לא אנושי: "גיל רדף אחרי גיא או גיא רדף אחרי גיל". מדוע הבחירה הזו לבטא את הניכור דווקא באמצעות אנונימציה של ילדים? ובסיום: "ועד שהדיילת הגיעה אלי עם עגלת האוכל התבהר לי, במעט הפתעה, אך בהקלה, שאין בי יותר פחד" (עמ' 236) אילו היה בידי לעצב את הגיבור הזה היה זה בדיוק הרגע בו פחד-אימים היה אופף אותו מפני עצמו, מפני הבלתי ידוע, מפני חוסר-היציבות שבנפשו, מפני עגלת-האוכל של הדיילת מפני השד יודע מה. אבל היעדר פחד?

עוול יעשה לסמו אם לא יצויין במפורש שהוא יודע לכתוב. ישנם קטעים רבים בספר הכתובים היטב,

המרפאה
ע"ש ראובן בריינין

מברכת את עתון 77
עם היותו לירחון

רישום-מציאות נטו

נורית גוברין:
מאופק אל אופק. ג.
שופמן - חייו
ויצירתו; הוצ' יחדו;
1982; 719 עמ'.

ה מסר העיקרי העולה מספרה של נורית גוברין, הוא זה המוצהר בתת-הכותרת של שמו — הקשר הברור והמהודק בין שופמן האיש ויצירתו הספרותית; מפרטי חייו הטרויבאליים ביותר, אל בחירת דמויותיו, עלילותיהן ודרכי עיצובן.

ברעיון-מפתח מחקרי זה, אין כמוכן חידוש עקרוני, שכן כל סופר כותב את עצמו ואת קשריו עם זולתו בסביבתו. וזאת, גם בשעה שהוא עוטה את מוצרו כמעטה של בדיון מוחלט כביכול. אלא שכאן, המקבילה הספרותית כה "נקיה" וכה צמודה למקורה, עד כי נראה שלא נוספו לה למציאות כל רכיבים יתרים וזולת בחירת נתונים ותרגומם מממשות חיה לךשומה; כאשר גם סגנונו הייחודי של הרשם (וזאת לטעמי מסקנתו הקיצונית ביותר של המחקר), הינו תוצר של לחצים חיצוניים, יותר משהוא נובע מצורך אישיותי-פנימי: "אל צורת הכתיבה הקצרה כצורה יחידה, נדחף שופמן בגלל התנאים הכלכליים ולא כתוצאה מבחירתו ומהכרתו הספרותית, אולם הוא הפך את ההכרח לאידיאולוגיה והטיף בצורה קיצונית... לשלטונו הבלעדי של הסיפור הקצר ולעלינותו על הסיפור הארוך והרומנים רחבי-היריעה. בדכבד השכיל להפוך צורת כתיבה זו לצורת הביטוי המובהקת שלו, לשכללה ולפתחה, עד כדי זיהוי שמו עם צורת כתיבה זו, והוציא מתוק מעז" (עמ' 140, כרך א'). ובמקום אחר: "בשלוש שנים אלה (1927-1930) חי שופמן כמעט אך ורק על עטו. היסוכים המספרי שיובא כאן... מרתחו להמחיש את משמעותו המעשית של כורח זה — הצורך להתפרנס מהכתיבה בלבד... למותר לציין שזהו קצב 'רצחני', מעין יצור המוני 'השורף' את כוח היצירה של היוצר..." (עמ' 154-5, כרך א'). ובהמשך שם: "דומה שגם יתר סיפוריו הקצרצרים היו סקיצות לסיפורים ארוכים ומורכבים אלא שהתנאים החיצוניים מנעו את חיבורם" (עמ' 155).

בהתאם להתייחסות מחקרית עקרונית זו, משקף הספר תקופות בחיי הסופר והתפרשותן בו-אגרים השונים של כתיבתו. נורית גוברין מלווה את שופמן מאז ילדותו, ולפני נגיעתה בסיפוריו הקונקרטיים, תרתי-משמע, היא מעלה השערה מכלילה בדבר מבנה אישיותו, ע"ס מצבור העדויות שנאסף בשני מישורי חקירתה: "חוויות היסוד היא חוויות הפחד, הרגשת חוסר הביטחון, החיפוש אחר חסות, כשזו אינה בנמצא, ואין בכוח המבוגרים או הבית לספקה לזמן ארוך... הסכנות הן ממשיות ונצחיות ולא מדומות וארעיות. אלה הן סכנות לעצם הקיום ולא לצורתו... זוהי חוויות-היסוד של הילדות ושל החיים בכלל, שמתוכה רואה הגיבור השופמני בכל גילגוליו את העולם" (עמ' 34, כרך א'). ומהבעת עמדה זו ואלך — פרישתן הרהוטה של יצירות שופמן תוך עיגונן בדמויות ובאירועים ביאוגרפיים המהווים את מקורן, עפ"י תקופותיהן השונות: "מ"לפנים בישראל" העוסק בחוויות הילדות בבית סבא-סבתא, דרך "לא לעולם" שעניינו אבן הילדות; "ידיד נפש" המתאר את עזיבת הבית לאחר מות הסב; "חבלים" — היציאה לעבודה ו"רפאל" — בו תחילת דרכו של שופמן כמלמד צעיר. מאוחר יותר מתפרשות חוויותיו בצבא; נישואיו; התקופה שלפני עלותו ארצה וקורותיו ולבטיו פה לאחר עלייתו.

ככל ניתוחי רצף אלה, וכן בסיכומי הביניים שלהם, מדגישה גוברין הרגש חוזר את מסקנות מחקרה הבסיסיות כיחס לצמידות אירועי חייו ותכני יצירותיו של שופמן: "חומרי הגלם ששוקעו בסיפוריו וברשימותיו, נלקחו בעיקר מעולמו האישי של שופמן, ממשפחתו, מהתבוננות בבנו ובבתו הגדלים והולכים, מן הכפר האוטורי, איכריו והתנהגותם, מישו מקור בלתי נדלה לטיפוסים, למצבים ולהסתק מסקנות על התנהגותו של האדם בעולמו ועל מקומו של היהודי בעולם הזה" (עמ' 146, כרך א'). ובמקביל: "דבריי-העיון רוכם ככולם הם תגובה על

אדם, מאורע, ספר, או מאמר מסויימים מאד. בחלק מהם טושטשה העילה האקטואלית והמסקנה קיבלה לבוש תיאורטי כללי, ובחלק מהם הושארו סימני-זיהוי מפורשים או מרומזים שיש לשער שהקוראים, שהיו בקיאים בשדה ספר, יכלו לזהות את אלה שכנגדם כווננו. אולם כבר אז, ועוד יותר כיום, יש לדברים ערך קיים לעצמו והם מצטרפים למשנה בקורתית אחידה ועקבית, לפואטיקה שופמנית טיפוסית" (שם, שם). דרך זו של פרשנות הגותית וספרותית המשתקפת בעיקר בכרך א' של "מאופק עד אופק", בנוסף על-כך שהיא מבטאת גישה ברורה ומגובשת לחקר הספרות, יש בה גם משום עניין רב לקורא המציץ כביכול מבעד לחרכי גולותיו של היוצר, אל מערומי מיו הממשיים, ובחזרה אל סימני הדרך שהציב להם בכתובים, ובסיכום מגיע לעקר של התוצר, קרי — אל מרווח האמת האמנותית המולד בין השניים, אף במקרים בהם קווי הקבלתם כמו צמודים לחלוטין.

גם בחלקו השני של המחקר, ניכרת הגישה הביאוגרפית, אולם עם-זאת מסתמנת יותר מאשר בחלקו הראשון עמדת הפרספקטיבה המרוחקת-מכלילה שנוקטת החוקרת, בעיקר בפרקים העוסקים באמנות הסיפורת השופמנית ובביקורת על יצירתו מזמן ועד ימינו.

אישיותו הפרטית באה שוב לידי ביטוי בולט בחטיבות העוסקות בדמותו כעורך ובגישתו הפולמוסית החריפה: "כלל הוא שאין כמעט רשימה או דבר-עיון שלא צמחו על רקע אקטואלי וע"י גרוי חיצוני, כגון שאיש או תופעה או נושא 'הרגיזו' את שופמן ועוררו אותו להביא את גירסתו שלו. הסוואת הפולמוס והעלמת הצד האקטואלי שבו היו אחד מדרכי הוויכוח של שופמן; כביכול הוא מדבר בשם האמת הנצחית הכללית. שונה היא שיטת הוויכוח בפולמוסים הישירים. כאן לא בחל שופמן באמצעים. הכל כשר כדי לערער את מעמדו של היריב ולהבליט את חולשת עמדותיו: נימת לעג, סארקאזם, ציטוט עויין, הוצאת דברים מהקשרם... כל אלה מגלים פולמוסן חריף ושנון, נועז ותוקפני: הניחם בשצף קצף כנגד כל מי ומה שאיננו נושא חן בעיניו..." (עמ' 432, כרך ב').

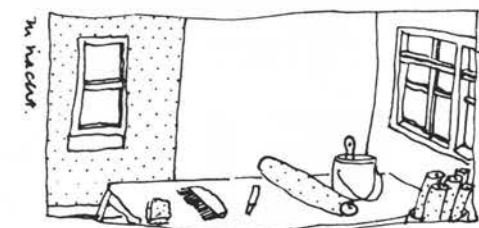
קטע אחר בספר העוסק ברקמת יחסיו האישיים של שופמן עם "העולם", הוא זה המתאר את אופי קשריו עם עמיתיו הסופרים. באופן כללי נראית בכרך ב' תפוזרת מסוימת, לעומת הגיבוש ברצף ובדרך הכתיבה הניכרים בחלקה הראשון של העבודה. לפרקים מורגשות אף חזרות מסויימות על חומרים אינפורמטיביים, אם-גם בהקשרים שונים לחלוטין. אלא, שעיקרו של מחקר — תמונתו המוכללת, וזו ללא ספק מקיפה, בהירה בדרכי ביטוייה, ובעיקר — מעניינת וקריאה מאד במרבית חלקיה, שלא לדבר על היותה מקור לא אכזב למחפשי ידע מפורט ומדוייק על האישי. תקופתו ופועלו.

עמלה עינת

הסופר, השכן ואשת המבקר

אהרן מגד: הגמל המעופף ודבשת הזהב; הוצ' עם עובד; 1982; 276 עמ'.

כ חיבת רומאן סאטירי שיהיה בעל איכות גבוהה היא בבחינת אתגר פראי לכל סופר, בפרט כאשר מדובר על שנות השמונים, ואל צרכני ספרות שגדלו אל מעבר ל"מסעות גוליבר" של ג'ונתן סוויפט שהתפנקו עם ספרים כמו "מלכוד 22" של ג'וזף הלר. דומה שהקורא המודרני איננו נכון כיום להסתפק אך ורק במימד הסאטירי אלא מעוניין להתמודד עם גירוים מורכבים יותר, עם תערובת אינה יותר של צחוק ודמע, וחדירה אל כמה רבדים בעת ובעונה אחת. ב"הגמל המעופף ודבשת הזהב" יש קטעי סאטירה מבריקים, משעשעים, המעידים על עין בוחנת, יכולת הרחקה, וכישרון פיליטוני מובהק של מחברו. התמצאותו של מגד והכנתו את עולם החיים הספרותיים

מאפשרת לו להביא לקורא פרודיה מקסימה (ומאד אותנטית) על עולמו הפרטי והחברתי של הסופר, לדוגמא: "בשבעות הראשונים לנישואינו הייתי הולך בצהריים לחנות הספרים, ממתין לילי עד שתסיים את עבודתה, כדי לסעוד אתה באחד מבתי הקפה הסמוכים. אך עד מהרה חדלתי מכך. הקנאה היא שגרשה אותי משם: הייתי מהלך בין דוכני הספרים, נוטל ספר זה וספר אחר, משים עצמי כמעין בהם, אך עיני היתה מלוכסנת לראות כמה מעיינים אחרים... מה הם מבקשים לקנות! ובדכדוך נפש מייאש נאלצתי לרשום לפני את העובדה המרה שאף פעם אחת — אף פעם אחת בכל הימים שהייתי נכנס שמה ועומד בחנות כחצי שעה או יותר! — לא ביקש איש את ספריו! וזאת, על אף העובדה שלילי הציגה את 'חלונות ירוקים' במקום בולט לעין, 'מועדף!' — לא נוכל להביא את כל הקטע המענג הזה, ההולך ומתפתח, הולך ומבשיל וחושף בפני הקורא את העולם האינטימי הנסתר המיוסר שברך כלל נעלם מתודעת הקוראים הסבורים כי אין אושר וסיפוק רב יותר מאשר בעצם הוצאת ספר מודפס וכרוך — מתנת נצח לתרבות.

מגד מצליח לגעת במכלול שלם ואינטימי של חייו הסופר — מאבקו עם בני משפחתו העויינים את כתיבתו, יסורי האימפוטנציה שלו, המגלומניה שלו — וימרתו לכתוב את הספר בהא' הידיעה, הספר שיגיד את המלה האחרונה לעולם הספרות; יחסיו של הסופר עם האנשים הבאים לספר לו, לתרום לו "חומר" לספריו; וכמוכן — יחסיו עם מבקרים, עמיתים, ועוד ועוד. כאמור, כסאטירה על הסופר והספרות הצליח מגד להבריק ולשעשע, ואין ספק שחדירתו הפסיכולוגית לנבכי היום-יומ, הקטנוניות, ההתנשאות והדכדוך, המאבק והחולשה של היוצר — היא מעולה.

אבל עד כאן, ולא יותר. שזירת קטעי ההומור והסאטירה במערכת הבדייונית של רומאן שעיקרה יחסי שכנות, יחסי סופר-מבקר, גבר-אשה, היא בסרית וחלשה. למרות שמגד לא התיימר לכתוב יותר מאשר רומאן סאטירי, הוא לא הצליח לעמוד בדרישות העומק והמורכבות של רומאן ש"יעבור" אצל הקורא המבקש "משהו טוב".

לא כל ספר חייב ויכול להגיע לעומקים דוסטוייב-סקאים; אבל מי שגדל על ספרי שבשים זינגר, ברנרד מלמוד, ג'ון אפדייק, ג'וזף הלר, קורט וונגוט, ירגיש כי אותה קלילות מבריקה המציינת את קטעי הסאטירה במיטבם, נשחקת והופכת לרדידות כאשר היא משתרעת על רומאן המחזיק יותר ממאתיים ושבעים עמודים.

ההרגשה היא שמגד החמיץ את ההזדמנות להעמיד חומר מעולה שיעשה צדק סאטירי עם כל גיבורי סיפורו. בעוד שבקטעים הטובים הוא מסוגל להתעלות וללגלג על הכל, כולל על ה"אני" המספר, הרי ביריעה הרחבה הוא נכשל בעודף פשטנות שהטון הסאטירי איננו מחפה עליה. זכיייתו של הסופר באשתו החיננית של יריבו, המבקר הקשה, המר והמתוסבך, מזכירה במידה רבה מדי את נצחוננו של השריף הטוב על השולף הרע. חבל שמגד לא הצליח לשלב את השלישייה סופר-אשה-מבקר בצורה אינטימית, מורכבת ועדינה יותר. חבל שהעלילה לא חרגה ממסגרת מלחמת התמיד והאיבה הניצחת שבין שתי הפונקציות. לי היתה ציפיה שבשלב כלשהו תגיע הפתעה, חריגה, יערך מפגש של אמת, צעד שישלב את כל השלושה בצורה פחות סינטטית ויותר מורכבת.

זה חבל, כי הרעיון והמסגרת מאד מלכבים ומקוריים. לרגעים נדמה כי אילו היה נתן מגד לספרו "להבשיל" עוד זמן מה, היה מצליח "לבשיל" ממנו ספר בעל ערך רב יותר. כך זכינו ביצירת-בוטר, שבכל זאת שומלץ לעיין בה כדי לא להחמיץ את אותם קטעים מקסימים המתארים את עולמנו-ביצנתו הספרותית בצורה נוקבת, משעשעת ומעוררת צחוק.

ורדה רזיאל (ויזלטיר)

ההחמצה הגדולה

פנחס ענברי:
משולש על הירדן:
המגעיים החשאיים
בין ארה"ב, ירדן
ואש"ף; הוצאת
"כנה"; ירושלים
— ספרית מעריב;
1982; 230 עמ'.

בקוראי ספר זה לא יכולתי שלא להיזכר בשורות הראשונות בשירו של רודיארד קיפלינג "אם". הכותב, עתונאי במקצועו, כתב לענייני השטחים ב"קול-ישראל". מטפל, תוך איוון כמעט מדוייק ואובייקטיביות מירבית, כאחד הנושאים הכאובים של הקיום היהודי בארץ-ישראל בדורנו ואולי אף בדור הבא: האינטראקציה שבין מדינת ישראל וערביי הגדה. ברוח השיר של קיפלינג, מהווה ענברי דוגמה של אותם עתונאים המצליחים לשמור על צלילות הדעת בעוד כל הסובבים אותם "מאבדים את ראשם" ותולים בעתונות הכתובה והמשודרת את האשמה להיות פני הדברים כפי שהינם. דווקא האובייקטיביות העתונאית של הספר והעובדה שאין המחבר נוקט עמדה כלשהי (לפחות לא בגלוי) היא המזינה את עצמתם המפתיעה של הדברים: ענברי עורך בסדר הגיוני, אך לא מגמתי ברור עובדות שרובן ידועות לכל, אך חלקן, ובעיקר שתיים מהן, לא הגיעו לידיעת הציבור או שלא זכו להבלטה ראויה: עובדה אחת היא ש"הוועדה להכוונה לאומית" בהנהגתו של בסאם שכעה היוותה במשך תקופה ארוכה גורם יריב לאש"ף ועל כן יעד אפשרי למשא ומתן עם ישראל, ואולם, זו האחרונה, מתוך שיקולים שונים, העדיפה להציג בפני הציבור זית כל התנועות שקמו, נפלו, התאחדו בשטחים המוחזקים בתקופת שלטונה כמסונפות בדרך זו או אחרת לאש"ף וכעושי דברו. בכך הוחמצה, לדעת ענברי, הזדמנות היסטורית לכונן לראשונה יחסים שיהיה בהם משום הדדיות עם תושבי השטחים.

עובדה שניה היא היקף המעורבות האמריקאית בגדה המערבית, מעורבות שהיא אקטיבית מאוד, מעמיקה ומנוהלת מבית הקונסוליה האמריקאית במזרח ירושלים (המתפקדת, דה פאקטו, כשגרירות ארה"ב בפלשתיין), וממשרדיהן של סוכנויות שונות העוסקות בסיוע הומניטרי אך למעשה, קשורות עם מחלקת המדינה של ארה"ב. ענברי אף מפליג בהנחתו כי מעורבות בקנה מידה שכזה אינה יכולה שלא להיות מתואמת עם הדרג המדיני האמריקאי. מדבריו מתברר כי מתחת לאפנו ממש מתנהל תהליך מדיני רחב מימדים, שיעדו הוא הסבת אש"ף אל האופציה המדינית והכשרת השטחים המוחזקים כיום בידי ישראל להפוך למדינה בשליטתו.

תוך שילובם במסגרת קונפדרטיבית כלשהי עם ממלכת ירדן. מעל ל"פאקס אמריקנה" שכזה, אמורה, כמובן, לרחף רוחה של ארצות הברית שתרחיב ותבסס בכך את מעגל ההשפעה שלה באזור. מכאן אתה למד על ההחמצה הגדולה של מדינת ישראל, החמצה שביטלה מראש כל סיכוי שהיה לנו להפיק תועלת איזו שהיא מתוצאות מלחמת ששת הימים, החמצה שהיא כפולה: לא זו בלבד שהאינפורמציה שהזרימה ממשלת ישראל מן הנעשה בשטחים אל הציבור היתה פגומה ואפילו מטעה, הרי גם טחו עינייה מלצרף את כל הפרטים המרכיבים את ההתנהגות המדינית האמריקאית באזור ל"גשטלט" הכולל של המעגל המדיני הגדול, שהחל עם ביקורו של רוג'ר פישר בכיירות בפברואר 1971, ואשר אנו כמו דינו איחנו את קצותיו בכך שבטלנו, בעיתוי ובהיקף הנוח לארה"ב, את האופציה הצבאית של אש"ף במלחמת שלום הגליל.

מאלף לא פחות הגילוי, שההחמצה לא היתה נחלתו של קצין זה או אחר וגם לא של מושל בעיר אחת או שתיים, אלא פלשה לאורכו של המדרג כולו: החל בממשלה וכלה באחרון פקידי הממשל הצבאי (או בשמו החדש, המהוגן יותר, המנהל האזרחי). אפילו עזר וייצמן, שר הבטחון לשעבר, אשר ניתן לצפות, בשלבים שונים של

הקריירה שלו, כי יש סיכוי שיגלה מחשבה מקורית ופתוחה בכל הנוגע לנהול השטחים, סופו ששקע ביוון הקונספציה המוטעית. איני יודע אם כל הדברים הללו, כמו גם פרטים אחרים בספר, נכונים לגמרי אם לאו. ללא ספק, הם מעוררים עניין ומחשבה. הרושם הכללי הוא כי זהו ספרו של חייל-שדה אשר היו בו די תבונה ותעוזה לערוך חישובים הראויים לגנרלים. בכך יוצא הקורא נשכר, שכן המקורות בהם משתמש ענברי הם אותנטיים ובלעדיים בעוד נתוח החומר ועבודו מבריק ואינטליגנטי. גם הלשון היא שפת עתונאים פשוטה ורהוטה אך אינה נעדרת ברק ובתוך הטקסט פזורים תצלומים אקטואליים המגבירים את תחושת האמינות הרפורטזית של הדברים.

לסיום, ראוי אולי שהכתוב בספר זה יובא לידיעתו של מי שצריך לדעת דברים שכאלה, קודם שתוחמץ ההזדמנות כליל ואנו נמצא עצמנו במצבם של אותם חיילים יפאניים שהיו מגיחים מפעם לפעם, בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, ממחבואם במעבה הג'ונגל ומתבשרים, לתדהמתם, שהמלחמה נסתיימה.

אמנון ז'קונט

מה יצא לך מזה?

יותר מעשר שנים אתה משלם לביטוח.

מה יצא לך מזה? מה קיבלת?

אם היה לך מזל ולא נגרס לך שום נזק: לא תאוונה, לא שריפה, לא פריצה, לא גניבה... כסף לא יצא לך מזה.

אבל קיבלת הרבה. קיבלת את הדבר העיקרי עבורו שילמת. בטחון.

בטחון שאם חלילה יקרה משהו, יש מי שידאג. מישהו אחראי, איתן, אמין. מישהו שאפשר לסמוך עליו תמיד.

את זה קיבלת מן הביטוח ולכן אתה משלם כבר עשר שנים. הרעיון הוא שלך והוא טוב.

ביטוח. הרעיון הוא שלך.

מוגש על-ידי

איגוד חברות הביטוח בישראל

שתון 77
הירחון שלך!

חוויה החוזרת על עצמה

יותם הראובני;
מגמה מעורבת; עם
עובד; 1982;
162 עמ'.

ספרו של יותם ראובני מזכירי אקט נואש של צלם המתמרן עם מתאם המיקוד, כאשר הוא מקרב ומרחיק, מדי פעם מוצא את המיקוד המדויק וחשי קל שוב מאבד אותו, ובמונחים פחות מטפוריים — הוא נודד בין עודפי פיוט, עודפי פרוזאיות, כאשר האובייקט הצילומי נשאר אותו אובייקט בשני תחושות לאורך כל דפי הספר. המספר מנסה אמנם באופן ברור ביותר לגוון את גלריית הגבורים והמצבים המאכלסים את סיפורו. בעל חנות שלטים בגיל העמידה העושה את חשבון הנפש התפל של חייו המבוזזים; טייס בן קיבוץ המבקש לרדת מן הארץ; שדרן רדיו המסתופף בין הומוסקסואלים ונשים בודדות, נער עולה חדש, וכל אלה פועלים במסגרת ההווי העכשווי של מסיבות תל-אביביות, גן-העצמות, אוברדרפטים, עליית הליכוד לשלטון, חטיפת רוצח אורון ירון, הפגנת "שלום עכשיו", הווי קרוב מאד, כתיבה קריאה למדי, לכאורה כל מה שהלב חפץ: בעצם מה רוצה אדם הלוקח לידי ספר? הוא (כלומר במקרה זה-אני) רוצה לקרוא בשפת בני אדם סיפורים פשוטים ואמיתיים על בני אדם ועל החיים. לכאורה מתקרב יותם ראובני אל היעד הזה, אולם בעת ובעונה אחת הוא מחמיץ אותו. וזאת משתי סיבות עיקריות. הראשונה היא עודף ספרותיזציה — (בכל זאת!) הגורם לתחושה מאולצת במקרים רבים. ניכר כי יש לו מה לומר — בעיקר על הבדידות והכאב וההחמצה — והוא נאבק קשות לומר אותו. אולם במאבק הזה לומר את הדברים בדרך שתהיה חזקה, אמיתית ויחודית, יש כאמור התרוצצות מוגזמת בין קצוות, אשר לי, לפחות, גרמה לחוש את תפרי הכתיבה, ובמקום להתמסר להנאת הקריאה, חשתי את המאמץ הספרותי. לדוגמא, שני קטעים המייצגים את הקיצוניות המעובדת המופרות של ראובני:

"אם יברח על הווספה שלו אוכל לומר לעצמי שאני מכירה אחד שנמלט על הווספה מן המצב הזה. והוא יאמר את שמי בהרים גבוהים. עכשיו הוא נחל. עכשיו הוא הסוף שעל גדות הנחל. עכשיו הוא הצפרים המקננת בסוף. עכשיו הוא שלושה נערים שלא ידעו אשה. הם הולכים ליד הנחל וקוטפים פרחים ומתחבקים וקוראים: אשה אשה. אשה באה. לא קראנו לך, הם אומרים, עוד מעט נפגוש את אלוהים. אנחנו רוצים לשכב עם אלוהים. אין פרחים בשביל הסניוריטה. עכשיו הוא עשן. עכשיו הוא איש זקן שכל חייו בין סירובים. אשה זקנה. עכשיו הוא זר המסתבך במבטיו של זר אחר. עכשיו הוא ליצינים. עכשיו הוא שחר. מה את מבקשת לומר לי? שאל מיכאל. וכי יודעת אני מה אני מבקשת לומר לו? אף על פי כן אמרת לי. אם הוא חושב שאמרת לי, אמרת לי. (עמ' 92); "אין פרחים לסניוריטה". אני מוצאת בקטע זה ייצוג של הפרזה, יומרה, לכאורה זרימה אסוציאטיבית פרועה ולירית —

אך בעיני זהו גיבוב מעייף ומרגיז. המגבלה העיקרית המתבטאת בכרך הסיפורים הזה היא חוסר ההתפתחות, חוסר הדינמיות: למרות שכולם מתרוצצים, נוסעים, עוברים ממקום למקום, מארץ לארץ, אין שום התפתחות אף פעם. אין שונות ואין הפתעות. בעצם הסיפורים אינם אלא תמונות אפלות וקודרות. יתכן שמגבלת הסופר בכרך זה היא המגבלה האנושית שבתוכה כל אחד מאתנו פועל. אדם איננו יכול לכתוב על משהו שהנו יותר מאשר הסך הכל של עולמו הפנימי — אלא אם כן הוא מזויף. מבחינה זו יותם ראובני איננו מזויף: הוא מוסר לנו טווח של חוויה הנע באותם מעגלים החוזרים על עצמם של כמיהות, ערגונות, בדידות תסכול החמצה ושמימן.

משום כך, גם אם כל אחד מן הסיפורים יכול היה לעמוד בפני עצמו כיחידה בודדת המעבירה חוויה בעלת כח מסויים, הרי כחטיבה שלמה הם נותנים תחושה של עורף ומיותרות. ה"תקיעות" של האדם הבודד היא גם תקיעותו של הסופר. דומה שאי-אפשר לעניין לאורך זמן כאשר כותבים מתוך סימטה נפשית מאד צרה, סגורה, חסרת מוצא. מקסימום הדרמה שאנו זוכים לו הוא התאבדות — ואף זה תהליך לגמרי צפוי וחזוי

מראש. במובן זה מזכירה כתיבתו של ראובני את בעייתן של נשים-כותבות בתקופה מסוימת: סופרות רבות כתבו מתוך עולם נפשי צר מדי. דומה שעל מנת לפרוץ דרך כאדם עושה ספרות, יש לבצע קודם לכן פריצת דרך פנימית כאדם — להתרומם למעלה ולראות שהעולם פי אלף יותר סוער, דינמי מגוון. נראה כאילו משהו צריך לקרות לראובני האדם — כדי שתהליכי החיים והתהליכים הבין-אישיים יתעשרו, יתמלאו במגוון עשיר יותר של אפשרויות, ובכך גם יתעשר הקורא שיוכל לצפות ליותר.

לא נותר אלא לחכות לבאות, ולקות שכשרונו של ראובני לא יסתאב בתוך צינוק הנשמה הסובלת, אלא יפרוץ דרך החוצה, לראות אנשים גם מזוויות אחרות.

רדה רזיאל (ויזלטיר)

עולם חדש עניו

ג'ון וינדהאם: "יומו של השלשרגל"; תרגום מאנגלית; ורדי בן יעקב; ספרית פועלים; סדרת פנאי תש"ם; 1980; 267 עמ'.

מי היה האפוקליפסה, היו לה מספר כמעט בלתי-מוגבל של תסריטים, כש- תורות דתיות למיניהן וכן ספרים רבים מכפי שניתן לשער מנסים את כוחם בווריאציות על הנושא. "יומו של השלשרגל" הוא אחת הווריאציות המשעשעות והאינטליגנטיות ביותר בהן נתקלתי — העולם בו מתרחשת האפוקליפסה הוא, בנגוד למקובל בספרי מדע בדיוני רבים, אפשרי ולא מופרך מעיקרו — זהו עולמנו שלנו. כפי שאנו מכירים אותו, המנצל נצול אופטימלי את הטבע וכוחותיו והשקוע כל כך בתהליך קונסטרוקטיבי זה עד כי זנח את המכשלה הקדומה המעיקה על המין האנושי משחר נעוריו: המלחמה ושפיכות הדמים.

אלא שלא לעולם חוסן! מתוך מניעים מסחריים גורמת חברה לייצור שמנים להיעלמותה של תיבה לא גדולה, גדרשה בזרעיו של צמח מסתורי ובעל מידה כלשהי של תבונה, מעל מדף של מעבדה אי-שם בטונדרה הרוסית. התכנית משתבשת והזרעים מוצאים את דרכם אל

שדותיו הפוריים של העולם כולו. את ההמשך לא נגלה בכדי שלא לפגום בהנאתו של הקורא, שהיא כמעט מובטחת. עם זאת אפשר וצריך לעמוד על כמה תפיסות סוציאליות-פילוסופיות שמעלה המחבר אגב הספור, תפיסות והשגות בעלות משקל אשר מקומן יכיר גם בחבור כבד-ראש בהרבה מן הספר דגן.

ובכן, למחרת האפוקליפסה יהא על שרירי האנושות, אליבא דוינדהאם, לא רק לנסות ולשרוד תוך שימוש באמצעים ובתכנים הקיימים (אשר, כפי שניתן לצפות, לא יהלמו את האתגרים והסיטואציות בפניהם יעמדו המבקשים לכוון חברה מחודשת ומתוקנת). על האנושות המוכה יהיה להתחיל ולחשוב מחדש, תוך בדיקה מן היסוד של הדינמיקה המונחת ביסודם של ערכים עליהם היתה אמונה, כמו מונוגמיה, שוויון זכויות, קדושת הרכוש והנפש ועוד. וינדהאם עורך סימולציה מבריקה שבה באים לידי ביטוי מצבים חברתיים אפשריים, החל בפיאודליזם מן הסוג האטום ביותר וכלה באנארכיזם בדלני. הוא בודק התנהגויות אנושיות החל בחמלה צרופה דרך הבדידות, האהבה ועד לאנטגוניזם-אלים, חרדה ואינאונים. ברקע מהדהד הספק ובאה לידי ביטוי הכפירה בקביעה שלכאורה אין עליה עוררין בדבר עליונותו ושרידותו של הגזע האנושי הגדון על פני כל צורת חיים אחרת.

מסקנתו של וינדהאם אינה ברורה. ישנה נטיה מרומזת, מעין הכוונת הקורא על ידי נגיעה בכתפו, לכיוון התפיסה לפיה עשוי האדם למצוא את עצמו כנציגה של אפיוודה חולפת בתוך הרצף בן מיליוני שנים של קיום גדוש במוטציות ובהפתעות המרכיב את היקום הסובב אותנו. ברוח הכותרת האירונית שנתן אלדוס הכסלי לספרו הידוע "עולם חדש נועז", מותר אולי, לסכם את המלצתו של וינדהאם לעולם של אחרי התפוררות הסדר החברתי הקיים במלים "עולם חדש עניו". ישנה בספר הטפה בין-השטין לענווה כלפי הטבע, להתגברות עליו תוך נקיטת עמדה של השתלבות, של פתיחות כלפי התהליכים והכוחות העומדים מאחרי הנוף המקיף אותנו. במקביל מטיף וינדהאם להכרה בחשיפותו הנוראה, המתעוררת ברגע בו מזדמנת לנוף האפשרות לנקום את נקמתו ולאסוף מחדש אל תחת חסותו את השטחים הצחיחים, המצופים בטון, אותם איננו לו האדם למלכה.

כל אלה, כשהם מתווספים לסגנונו השוטף והחי של וינדהאם וכן לעובדה שהספר דן במציאות שאינה, כאמור, מרוחקת, אלא לכאורה אפשרית, הופכים את "יומו של השלשרגל" לספר מברר מאד, מהנה ומשעשע שחבל להחמיצו. ■

נְגָה נְעֻלֵי גִבְעַת הַשְּׁלוּשָׁה

טל' 03-912232 03-905462

מייצרים:

נעלי עבודה, נעלי צנחנים,

נעלי בטיחות, נעלי ספורט,

נעליים חצאיות,

נעלי חורף עם פרווה.

חנות למכירה במקום

עודפי ייצור במחירים מוזלים.

בתיים

חברה לבנין ופתוח בע"מ

תל-אביב: מגדל שלום מאיר
טלפונים: 03-652818, 03-657366
ירושלים: קרית יצחק וולפסון
טלפונים: 02-637874, 02-668448

מבצעת מבני ציבור, תעשייה ומגורים

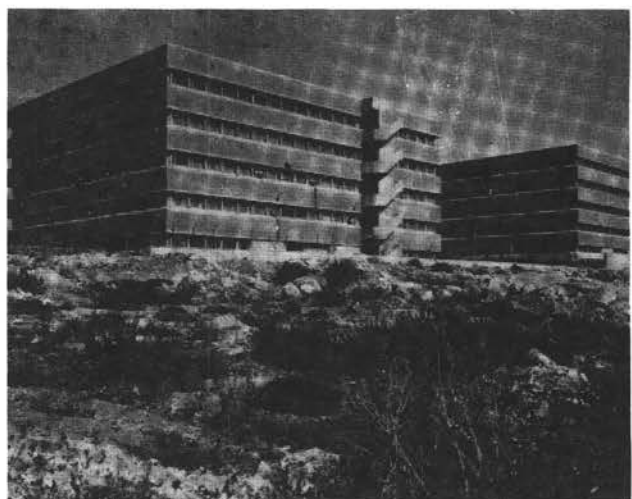
רמת אשכול

בנק ישראל

רמות שרן

עתירות מדע

דחפי ההפרדה והאיחוד בהתנהגות האנושית

ש. גיורא שוהם: אהבה כפתיחון —
חנה קזנובה ודון חואן

ביסוד ההשקפה המבוטאת בספר מונח הרעיון שהכוחות הפועלים וקובעים את התנהגות האדם הם שני "קטורים": הפרדה ואיחוד. האחד דוחף להפרדת האינדיבידואל מקיום אחדותי עם כלל היש, והאחר מושך בכיוון ההפוך אל האיחוד הכוללני. וקטורים אלה מכוונים את כל ההתנהגות האנושית ופעולתם משתקפת בתרבות האדם בכל מיגוון ענפיה. במקום שהעמיד פרויד את האנרגיה הליבידינאלית מעמיד שוהם את דחפי ההפרדה והאיחוד. ובעוד שפרויד צמצם את תורתו להתנהגות האדם פורשת תפיסתו של שוהם את כנפיה על המתחולל בתחום החיים כולם.

בדומה למסורת הפסיכואנליטית רואה שוהם את מקורה של האנרגיה הפסיכית בטראומה שבתת-מודע. אלא שטראומה זו — בהבדל מהשקפת הפסיכואנליזה המקובלת — אינה נעוצה בקונפליקטים נורמטיביים ובקשיי התאמה לסביבה, אלא באירועים טראומטיים בהיסטוריה של היחיד. בראשיתו שרוי האדם באחדות פנתאיסטית עם סביבתו, ברחם אמו, מכל בחינה. הלידה היא הזרקות טראומטית מ"גן עדן" זה אל עולם "ההפרדה". היילוד נפרד מגן-העדר ומתחיל תהליך ארוך ומכאיב של היפרדות גוברת והולכת מנועם ההכללה הפנתאיסטית. במקום האחדות ברחם ישנה עכשיו "דיאדה" (בלשונו של שוהם) אס-ילד. עם הלידה הם עדיין שרויים באחדות הדוקה, אך זו הולכת ומתרופפת והתינוק מואלץ לעמוד על כך שהוא הוויה לעצמו מול ההוויה האחרת. התגבשות האישיות, בדרך זו, בתקופה האוראלית, היא תהליך מכאיב. תהליך הסוציאליזציה והפנמת הנורמות החברתיות בתקופת ההתבגרות הוא תהליך-הפרדה טראומטי שלישי. כנגד וקטור זה של ההפרדה, הנערץ בתהליכי-החיים ובסביבה, מקננת באדם שאיפה נגדית רבת עוצמה לחזור אל האושר שבאיחוד הכוללני. מקורה של שאיפה זו בזכרים (מלשון זָכָר), בעיקרם בלתי מודעים, של "גן העדן האבוד" ברחם האם ובקיום החמים שבתקופה האוראלית המוקדמת.

שני וקטורים אלה הם המחוללים באדם את מה שמתחולל בו וכל מה שהוא מחולל, ומהם המשמעות להיסטוריה האישית והאנושית. מהם המשמעות וההסבר גם לתופעת האהבה והמין. הספר המונח לפנינו בא לנתח את התופעה הזאת במונחים האמורים של דחפי הפרדה, הרחקה מחסד הקיום הכוללני, וכמיהות איחוד עמו וחזרה אליו. וזאת בכל המישורים של תופעה זו — הביולוגי, הפסיכולוגי והחברתי. הנתון הקיומי הראשוני, שאין לו, ואין הוא צריך, הסבר הוא הדחף להתרבות של העולם הביולוגי, או, אם תרצה, הדחף לקיומו של המין. הריבוי הביולוגי תלוי בהצטרפות של שני תאי-חיים נפרדים, וביסודו פירוד. מעלתו היא שבשל מורכבות זו הצאצאים אינם זהים לחלוטין אלא הם בעלי תכונות מורכבות משני המקורות הנפרדים בוואריאציות שונות. על ידי כך גדלה האפשרות שחלק מן הצאצאים יהיה מסוגל להסתגל לתנאי הסביבה המשתנים ולעמוד בקיומו. על ידי טכניקת ריבוי מתקדמת זו יכלו החיים להמשיך ולקיים את עצמם.

אולם להישג זה יש מחיר כבד. צריך ליצור את המגע המיני, צריך להרות, ללדת ולגדל את הצאצאים — נוצרת מערכת מורכבת של יחסים שלא תמיד גורמים לנו נחת רוח. הצורך להשיג בת זוג כרוך במאמץ תחרותי כביר, בחיה ובאדם. עצם המגע המיני תובע מאמץ, וסופו עצב. אך הטבע הוא ערמומי לאיך-שיעור: הוא המציא לנו את האהבה ואת רגע החסד שבאורגזם — כפיתיון, להביאנו לעסוק בריבוי על אף הכל. הפיתיון בא מצד אותו וקטור המהווה את משאת-נפשנו לעולם — מצד הכמיהה לאיחוד הפנתאיסטי. רגע האורגזם הוא האחד בחיינו שבו אנו חשים כאילו כל המחיצות הוסרו ואין סביבתנו "המופרדת" קיימת עוד. האהבה היא פיתיון שני של אותו דחף לאחדות.

כמיהה זו יש לה שני סגנונות: "טמיעה" באובייקט האהוב או "הכללת" האובייקט האהוב על ידי בליעתו והשתלטות עליו. דון חואן כמה להתאחד עם האשה המושלמת ומחפש את האהבה בהתגלמותה. קזנובה, הוא המפריד, השואף לכבוש אשה אחר אשה בחוסר אונים להתגבר על ההפרדה אף הוא. האהבה הדון-חואנית כקזנובית היא אשליה רבתי — אך די בה לשמש פיתיון כדי להניע את האדם לעסוק במין ולהתרבות, ולממש את הדחף של הטבע לחיים.

באמצעות מערכת-מושגים אלה שלו מנתח שוהם בספר שלפנינו את תופעות המין והאהבה, למן צורות ההתרבות שבטבע, יחסי אס-ילד-אב, איסורי המין, התפתחות טיפוסי המין והאהבה, דרכי החיזור, הנישואין והיחסים בין בני הזוג, ההומוסקסואליות ועד לתסכולי האהבה. בפרקי הספר השונים מוסברים כל אלה על רקע הדיאלקטיקה האוניברסלית של הפרדה ואיחוד.

אין לכחש שתורת-אישיות זו ששוהם מציג לפנינו יש בכוחה "לסדר" הרכבה-הרכבה מן התופעות ההתנהגותיות והתרבותיות שלפי מערכת המושגים שלו — החל מן המיתוסים וכלה בסטיות החברתיות וכד' — אולם אי אפשר להתעלם מעובדה מכרעת אחת לפחות שאין בה, בהבדל מתורת-אישיות הפסיכואנליטית המקובלת: העדר כיוון קליני. כמיהה שאפשר לדבר על תורת-אישיות אמפירית היא זו הפסיכואנליטית היא אמפירית לאין שיעור מזו של שוהם. ומבחינה זו יש בה מעלה יתרה נוספת: היא איננה פסימית וטרמיניסטית כל כך כמשנתו של שוהם. המנחים את התנהגות האדם לפי תפיסתו הם דטרמיניסטיים בעוצמה ניכרת.

למרות כל אלה, אין אפשרות שלא להתפעל מכושרו האינטלקטואלי של המחבר להיזקק לבעיות-אנוש תוך התייחסות לפנורמה רחבה כל כך של חומר מדעי, אתנוגרפי, פסיכולוגי, פולקלוריסטי וכד' מכל אגפי התרבות האנושית לכלל מרחביה. הוא עורך שיוט בתנופות אדירות במרחבי הדעת כדי לארוג ביחד, בכשרון פרשנות בלתי רגיל ובלתי נלאה, תיאוריות מרשימות אשר בשום אופן אין לדחותן על הסף כל כמה שלא נצטרף אל דגלן.

משה שלגי

נעים להתכנס בשפיים

רק 20 דקות נסיעה מתל-אביב, בלב אי של פרחים וירק, תמצאו את בית ההארחה של קבוץ שפיים שחנך זה מקרוב מרכז כנוסים חדיש ומשוכלל שאינו נופל ברמתו ממרכזים אחרים בארץ ובחו"ל. המרכז כולל אודיטוריום גדול מצויד במכשור אור-קולי, לצידו מבנה המותאם לפיצול לקבוצות דיון ולסדנאות שניתן להפעיל בו זמנית. מעוניינים לנסות?

פנו אלינו ואנשינו ישמחו לבוא לעזרתכם בתכנון האירוע.

בית הארחה שפיים
מרכז כנוסים וקונגרסים

טל' 052-70171/2, 052-70612; טלפקס: 33693

פוליכד מוצרי פלסטיק שפיים

- יצור בקבוקים מיכלים וצנצנות בניפוח והזרקת ניפוח.
- פקקים, מכסים ומוצרים טכניים בהזרקה.
- הדפסת משי.
- עיצים לחקלאות.
- מכשירי בדיקה למכוניות.

קבוץ שפיים — טל' 052-77927

אנשים שחיים את הרגע

פותחים קופת גמל בבינלאומי למנון הרגעים הטובים של העתיד

ארהבים את החיים? למה
לא ליהנות מכל רגע
ולמצות אותו עד תום? גם
בעוד חמש, עשר או חמש
עשרה שנה, תרצו ליהנות
מכל רגע. כשתרצו לממש
תכניות ותזדקקו לכסף,
תעמוד לרשותכם קופת
הגמל שלכם, הדרך
הטובה והכדאית ביותר
ליהנות מחיסכון. במשך
השנים עושה הקופה את
העבודה עבורכם:
הרווחים פטורים ממס
ואתם מקבלם סכום כסף
ניכר. קופת הגמל
בבינלאומי נותנת לכם
מיגוון אפשרויות
לחיסכון. אם אין לכם
קופת גמל... פיתחו
שתיים. אל תפסידו רגע
מיותר.

קופת הגמל של
הבינלאומי:

קרן השפע: הקופה
הריוחית ביותר לשכיר
ולעצמאי.

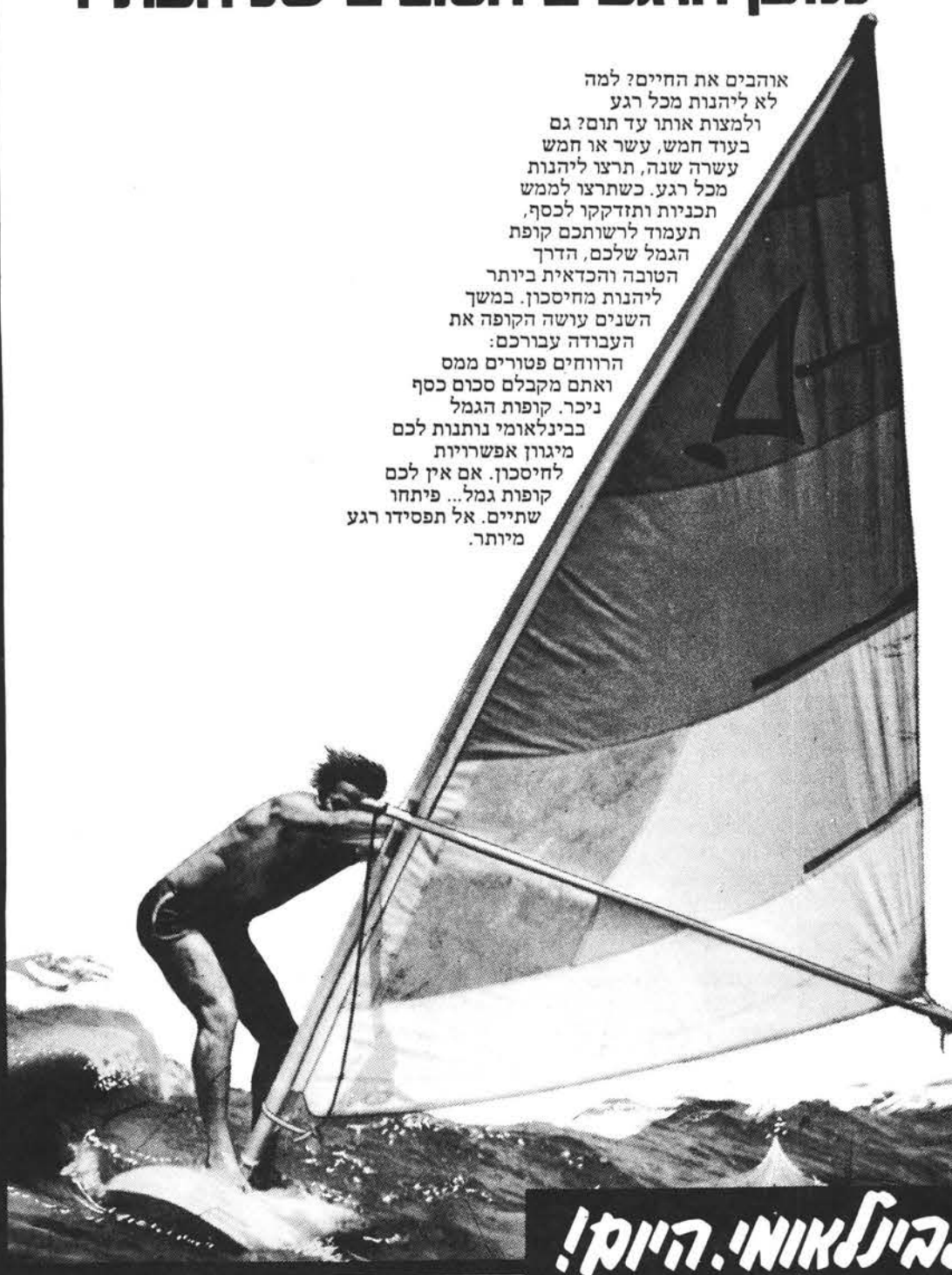
משתלם
משתלם: קרן השתלמות
לשכירים המצטיינת
ברוחיה הגבוהים.

מיטב
מיטב: קופת גמל לעצמי
אים המשלבת חיסכון
וביסוח חיים.

עתידות
קופת תגמולים
חרכזית לשכירים
עתידות: מיועדת לשכיר
ולעצמאי ומשלבת חיסכון
וביסוח חיים.

אני עוֹבֵר לבינלאומי. היום!

הבנק הבינלאומי הראשון

בנק פתולי אגודת ישראל. מקבוצת פי.י.בי.

כה"י 13. 1-2 מצורפות. ש' 4-5: "זעבולת גג-לילה מעליי — ואני בחריצי כל אורך מסתרח". וכן בנדפס.	— קץ כותרת לחמישה שירים ('בלילות ירח', 'בוקר יעלף', 'קרן יחידה', 'שחקים נופלים' וגביע הזהב). שראו אור בהשילוח מ. תרפ"ב (ר' המבוא להדממה, והערה 29).
1. בראש השיר הסיפורה הרומטי (מיועד להדממה?). בצד השיר מצוירות המון צפורים (מעין המחשה לשורת הפתיחה).	211. קרן יחידה 1. ברודס III, 63-64. 2. כ"י קטוע. וינה, 5.6.1919.
4. סימון השינויים להדממה.	1. ש' 5-6 מחוברות, ונוסחן: "ופניהן הצרות האדימו ואבלו", כנוסח השילוח.
דבר, מוסף לשבתות ולמועדים, כך ב. גל. לו, י' סיון תרפ"ז. 1. ד"ם, 209. הדממה, א.	2. ר' עתון 77, עמ' 53, א (כ"י 2א).
230. שעטת צבאות כרש III, 27-28. שירו האחרון של המשורר. מסכת, תל-אביב, תשי"ב, 39 (שיר שביעי ואחרון).	השילוח מ. תרפ"ב, 259-260 (שיר שלישי מחמישה. וינה, יוני 1919). שער, ד"ם, 145.
ד"ם, 261-262. הדממה, 'שירים אחרונים' (ר' 'עיר נעור').	212. ראה, כל מי הנחל ברודס III , 31-32.
231. תוך הלילות ברודס I, 30-31.	ש' 4: גם כאן — "אילן" בחירויק חסר, ולמ"ד דגושה. ש' 1-2, 1. מצורפות. ש' 7-8: "קיצים רבים גורעו נוגים/ בדמי ארגמן". הבית האחרון: "כל מי הנחלים/ חפזו לשטוף למרחקים —". (—) שער, ד"ם, 111.
ש' 5-6 מחוברות, כנוסח התורן.	213. ראיתי את אבי ברודס III , 5.
התורן ז. ניו יורק, תרפ"א. גל. מס, 4.3.1921. 7. הכותרת: 'תוך הלילות' (שיר ראשון משניים).	ש' 19: נוסח קודם, מחוק: "ועלי אפריון (?) השחק", וכן: "ועליי חופף השחק [...]". ש' 20: "נקודות" — קו"ף שרוקה.
שער, ד"ם, 95.	(—) שער, 48. ד"ם, 122.
232. תוך חדרת צהריים 1. הנדפס. 2. פנסק ה.	214. ראיתי כל עליי * ברודס III, 9-10.
אין מועד כתיבה (המועד המשוער — על פי מועדי שאר השירים שראו אור באיים).	(—) (—) (הדממה, 104).
1-2. דוגמא נדירה לפיסקו גראפי שונה בשני נוסחיו של שיר. בהשוואה לנדפס. בפנסק ה ש' 2.	215. ראשי החרים 1. ברש I, 34. 2. א. 36.
1. 7-8 מחוברות: ש' 3, 4. 9 מופרדות לשניים. ייתכן כי זהו הנוסח המאוחר (ר' המבוא להדממה והערות 66, 67).	1. ש' 6-7 מחוברות, ומסומנת הפרדתן. ש' 9: "הלילה", ונוסח מקביל — "העולם", מחוק. ש' 10-11 מחוברות.
איים א, חלק ב, לונדון, תרפ"ה, 124-125 (שיר שמיני משניים-עשר) (—) ד"ם, 185.	(—) שער, 59. ד"ם, 133.
233. תוך טרדת נעורי 1. כ"י עם בוקר. 2. ברש III, 21-22. 3. כ"י B.	216. רב הלאנטן * 1. כ"י עם בוקר. 2. ברש III, 21. 3. כ"י B.
1. ש' 1-5: בית אחד (ר' המבוא להדממה הערה 30). ש' 6-7 מצורפות. ש' 8: "לבלתי משחקי הפריע" (כדלעיל) — על גבי נוסח קודם, מחוק: "לבלתי הפרע [...]". ש' 12: "מהלך" מתוקן מניה וביה "הולך", בצמוד — תרגום השיר לגרמנית.	1. פרטי העיבוד לספרדית של הנוסח האשכנזי (והשווה ל'אל נחלי החרוזה' שני השירים עובדו באותו היום).
2. ש' 8: "לבלתי הפרע משחקי", וכן הצעות נוספות — "לבלתי משחקי הפריע", ולחוד "לבלתי", ו"הפריע", בסוגריים מרובעים.	2. ספרדית.
3. ש' 1-5, 6-7: כדלעיל. ש' 8: "לבלתי הפרע" מחוק, ומייד — "לבלתי משחקי הפריע".	3. ספרדית.
כנסת ה, ת"ש, 196 (שיר שני משמונה). ד"ם, 249. הדממה (סח): ש' 8: "לבלתי הפרע משחקי", מחוק, והתיקון — "לבלתי משחקי הפריע". ש' 12: "מהלך" מחוק, ובמקומו — "הולך".	כנסת ג, תרצ"ח , 259 (שיר שני משישה. אשכנזית). ד"ם, 241 (אשכנזית, ור' הנוסח הספרדי שם, 271-272). הדממה, נח (ספרדית).
234. תוך פלג ילדות * ברודס III, 4-5.	217. רגליי ביוון היום 1. ברודס III, 18. 2. כ"י A+D (נוסח כפול).
(—) (—) (הדממה, 102).	1. הפתיחה: "רגליי בקרקע היום [...]". (וכן בהעולם, בהדום וכד"ב). כסיום, ככל כה"י: "ולב האדמה הולם פעם" (ולא "הולך", כנדפס).
235. תוך שלווה חסר כל נתון ביבליוגרפי .	2. תיקון הפתיחה: "רגליי ביוון היום" ("בקרקע" מחוק). העולם יג, גל. כז, 3.7.1925. 5.29. הדים ד, חוב. ב, 1927. 55-56. ד"ם, 177. הדממה, כז.
מ'שירי הכלב' (והשווה ל'כלבי הטוב').	— רגליי בקרקע היום ר' לעיל, 'רגליי ביוון היום'.
שער, ד"ם, 116.	218. רווח חלומות אין כ"י ואין מועד כתיבה מדויק.
— תחת הגבול...	העולם ט, גל. יב, לונדון, 2.1.1920. 10 (שיר ראשון משניים. הכותרת 'בוקר קרן'. מרקל, 1915).
כותרת לחמישה שירים ('עיר זאת', 'בחוצות הריקים', 'ובלקט החולה', 'מפה אל העולם' ועם בוקר). שנדפסו במאוזנים ז, תרצ"ח, 160-162. בהדממה זהו שמו של שער השירים האחרון.	(—) ד"ם, 149 (הכותרת: כנ"ל).
19.5.1916. מרקל.	219. רחוקה ממני ברש I, 23.
236. PURPURN SCHLIEF [ארגמניים נמו'] ברודס I, 3.	(—) שער, 65. ד"ם, 139.
שיר גרמני-מקורי (יחידתי) של פוגל, המוקדם ביותר בפנסק (ר' המבוא להדממה והערה 18).	— שבורים הפכים * ר' 'נשברו הפכים', הנוסח האשכנזי.
Purpurn schlief der Himmelsaum In gelben Feuern stieg die Sonne nieder.	220. שברי נינה ברודס III, 50-51.
Einsam stand ich auf breit-verlassenem Gefilde. Da kamts Du wie ein blasser Traum, In sehnsuchtsvoller Milde, Und sahst dem Untergang traurig zu.	כבד השיר : "נדפס ב'הפועל הצעיר' גליון 45, 1920. בראש ש' 7: "רגשי רחמים [...]". כש"רגשי" מחוק. הפועל הצעיר יג, חוב. 45. 27.8.1920. 9 (שיר שני ואחרון, ור' 'הציללים הנמים'. וינה, 1919). שער, 52. ד"ם, 126.
Ein leichtes Beben fuhr durch meine Glieder. Und leis empfand ich: "Du, O Du!"	221. שוורי הכבדים 1. ברודס IV, 8. 2. כ"י A+D (נוסח כפול).
בתרגום חופשי: 'ארגמניים נמו שולי השמיים / בשלהבות צהובות שחה השמש // בורד עמדת / בשדמה עזובה, רחבה // והינה באת כחלום חיוור / רכה ומלאת ערגה / ונוגה בשקיעה היבטת // / רעד קל חלף באיברי / ובלאט חשתי / את, הו את!'	1-2. ש' 17: "הוללים" — למ"ד ראשונה בחטף פתח.
אין לקבוע בוודאות את מינו של הדובר/ת והנמען/ת. יש בשיר חרוז שוטט ומשקל קרוב לטרוכי (תודתי למר ידידיה פלס על סיועו בתרגום).	1. ש' 2: נסיון להחליף "אפלים" ב"חלקים". 2. ש' 2: "לילות חלקים", ש' אחרונה: תיקון — במקום "ונשאוני", — "וישאוני" (פוגל מנדק השירן בשווא).
— תרגומים של פוגל לאידיש ולגרמנית	מעברו השני של השיר — טיטוס השיר 'בקצה לילה' (ור' שם).
אידיש — ר' 'דער טאכטער [...]'. לעיל, כסדר הא"ב.	העולם ד, גל. כנ"כ, ברלין, 4.6.1926. 447 (שיר ראשון משניים). ד"ם, 200. הדממה, טו.
גרמנית — שישה שירים — 'אל נחלי החרוזה', 'בכפרך עתה שקט', 'מפה אל העולם', 'עם בוקר', 'רב הלאנטן' ותוך טרדת נעורי — בכ"י עם בוקר; 'מלים קלילות' — בכ"י מלים קלילות, 'עיר זאת' — ברש III, 14.	222. שחוטים אנו * 1. ברש I, 38. 2. ברודס III, 1.
על 'עזובנו של פוגל — האוספים וכתביהיד' ר' עתון 77, שנה ז, גל' 34, סיוון-אלול, תשמ"ב, עמ' 51-54.	1. מסומן בכוכבית. 2. שיר ראשון בפנסק. זהה לנ"ל.
כך גם בשיר 'בבית', ש' 4. בשיר 'חוטם יחידה', ש' 10 — בהדואר שירן שמאלית, אך בברודס IV שירן מינית. והשווה: "כמדבר בשרב" — א. צ. גרינברג 'הדם והבשר', העולם יא, ברלין 1923. 21.12.1893.	(—) (—) (מאוזנים מז, 1978. [בנ]) (—) (הדממה, 126).
השווה: ז. שניאור, 'משירי הרין', VI, הצפירה, גל. 29, 18.7.1918, עמ' 4.	223. שחו סירות 1. ברודס IV, 14. 2. כ"י קלוזר. 3. כ"י A+D.
ספר השירים השני של יעקב שטיינברג (ורשה, תר"ע) הוא ספר הבידיות (רכים של "בידיה").	ש' 8: "מקור קרוב" (בכל הנוסחים). 1-2. ש' 9: "ואין איש יגיש לנו".
	3. ש' 9: המלה "אישי" מחוקה: במקום "יגיש" — "מגיש".
	דבר, מוסף לשבתות ולמועדים, כך ב. גל. לו, י' סיון תרפ"ז, 1 (שיר ראשון משישה). ד"ם, 205. הדממה, כז.
	224. שחקים נופלים 1. ברודס III, 65. 2. כ"י קטוע.
	1. ש' 2-3 מצורפות.
	2. ר' עתון 77, שם. עמ' 53, א (כ"י 2א). כאן מסומנת ההפרדה בין ש' 2, שבוצעה בשער (ור' 'כי נצא').
	השילוח מ. תרפ"ב, 260 (שיר רביעי מחמישה. אוגוסט 1919). שער, 61. ד"ם, 135.
	225. שיגף הלכנה 1. ברודס I, 20. 2. כ"י בריינין.
	1. הפתיחה: "את שיגף הלכנה [...]". ש' 2: "תקעי נא", והמלה "נא" מחוקה. ש' 4-5 מצורפות. ש' 6: "תוך" — מחוקה, ומייד — "בנשמתי". ש' 7-9: "ותהמה (בה ברוקה — מחוק) ותרקוד בה/ כיער אפל תוך חוורון לילה". ש' 11: "על פני תכלת השחק — מחוק] שחקים תכולים". ש' 12: נוסח קודם — "ובכן דמדומים [...]". ש' 13-14 מצורפות. ש' אחרונה: נוסח קודם מחוק — "וארגישך בחיי" — (הנוסח הסופי מתוקן בעפרון שונה). העולם יג, גל. יט, ברלין, 1.6.1923. 392 (שיר רביעי משישה). שער, 11. ד"ם, 84.
	— "שיר הטיורף" כותרת לשיר 'עם כלבים' (ור' שם).
	— שירים אחרונים כותרת העורכים לשבעת השירים האחרונים של פוגל, שפורסמו במסכת, תל-אביב, תשי"ב, 37-39.
	226. שלושים שנה * 1. ברש I, 17. 2. פנסק ה.
	1. מסומן בכוכבית. ש' 1-2, 5-6 ר' 10-11 מצורפות, אך פוגל מסמן את הפרדתן. נכתב באותו יום עם השיר 'בני אדם — לא שכנה'.
	2. מבצע התיקונים דלעיל. (—) [מאוזנים מז, 1978. א8. ש' 5-6 חוברו בטעות]. (הדממה, 133).
	227. שמש ארגמן ברודס III, 28.
	ש' 2: "שוקעת" (במקום "תשקע"), ש' 7-6 מצורפות.
	איים א, חלק ב, לונדון, תרפ"ה, 120 (שיר ראשון משניים-עשר). (—) ד"ם, 180.
	228. שניים אחת * 1. ברודס III, 68. 2. כ"י הגדר הגדול.
	1. היחיד מבין 'שירי הכלב' (ר' 'תוך שלווה' ו'כלבי הטוב'), שיש לו כ"י ותאריך.
	2. קטע (שני הבתים האחרונים), בראש כה"י: "הנהה הגדול [...]". (—) (—) (הדממה, 114).
	229. שני צפורים 1. ברודס III, 9. 2. ברודס IV, 3. 4. כ"י קלוזר. 4. כ"י A+D.
	וינה, 12.10.1924.
	ש' 3: "זעבולות" — ב"ית צרויה ועי"ן קמוצה. ש' 10: "גחלי [...]". — למ"ד צרויה — בכלל

תיקונים למפתח השירים של דוד פוגל

- בראש המפתח נשמטה ההפנייה כדלקמן: "על 'עזובנו של פוגל — האוספים וכתביהיד' ר' עתון 77, גל' 34, סיוון-אלול תשמ"ב, עמ' 51-54 (זה)".
- הספר **לעבר הדממה** (ובקיצור — **הדממה**) יראה אור בקרוב. שנת ההוצאה לאור צ"ל: **1983** (ולא כנדפס בראש המפתח: תשל"ח).

חסכון צבועוני באנרגיה

סילורה מציגה את המלה האחרונה ב"חסך הקטן": 50% חסכון בצריכת אנרגיה בטלוויזיה צבועונית

אופציה לשלט רחוק סילורה IG5 20" מאפשרת לך להוסיף בשלב מאוחר יותר, ללא שינויים במכשיר, שלט רחוק.

שרות סילורה IG5 20" (רוחב 60 ס"מ בלבד) כמו אחותיה הגדולות עם מסכי 22" ו-26" נהנית מהשרות המעולה, מהאחריות ומהמוניטין של מפעל סילורה - כפר מסריק.

חברת סילורה גאה להציג את הפטנט הבינלאומי IPSALO - טלוויזיה צבועונית חדישה בעלת מסך 20" הצורכת 40 וואט בלבד! (פחות ממוחצית צריכת האנרגיה של טלוויזיה ממוצעת).

חסכון צריכת האנרגיה הנמוכה הינה בעלת חשיבות לאומית, ובמקביל היא מאפשרת לך להנות מהחסכון כספי ניכר.

חניעת תקלות הטלוויזיה בנויה לפי הטכנולוגיה החדישה ביותר ומכילה כמוחצית החלקים המצויים בטלוויזיה קונבנציונלית. התוצאה: ירידה דומה בשעור התקלות האפשריות.

אורך חיים צריכת האנרגיה הנמוכה מצמצמת את התחממות המכשיר ומאריכה במידה ניכרת את חייו.

הכנס עוד היום למפיצי סילורה ושאל על חסכון צבועוני באנרגיה סילורה IG5 20", מודל 81.

סילורה

טלוויזיה ואלקטרוניקה קיבוץ כפר-מסריק

מתאים לי.

BROADWAY 80

בבדיקה של Monde Selection, המרכז הבינלאומי לבדיקת איכויות בבריסל, זכתה BROADWAY 80 במדליית זהב לשנת 1982 על איכותה המעולה.

טעם אמריקאי. תערובת אמריקאית.

אזהרה: משרד הבריאות קובע כי העישון מזיק לבריאות